

Verhandeling over de: Aanwijzing der politike gronden en maximen van de Republike van Holland en West-Vriesland, van Pieter de la Court

<https://hdl.handle.net/1874/319685>

PETRI DE LA COURT.

PATRI

OPTIMO CARISSIMO

CORNELII GUILLIELMI DEZONAR

Deo Opto Maximo

HASCE STUDIORUM PRIMITIAS

D. D. D.

AUCTOR.

PATRI

OPTIMO CARISSIMO

FRANCISCA MARIA TRINITY

1840

1840

10

SPECIMEN HISTORICO-POLITICUM
DE OPERE
PETRI DE LA COURT,

QUOD INSCRIBITUR :

AANWIJSING

DER POLITIKE GRONDEN EN MAXIMEN VAN DE REPUBLIKE

VAN

HOLLAND EN WEST-VRIESLAND,

QUOD

ANNUENTE SUMMO NUMINE,

EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI

CORNELII GUILIELMI OPZOOMER,

PHIL. THEOR. MAG. LITT. HUM. ET JUR. UTR. DOCTOR., ET PROF. EXTRAORD.,

NEC NON

AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CONSENSU,

ET

NOBILISSIMAE FACULTATIS JURIDICAE DECRETO,

Pro Gradu Doctoratus,

SUMMISQUE IN

JURE ROMANO ET HODIERNO HONORIBUS AC PRIVILEGIIS

IN ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA

RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS,

ERUDITORUM EXAMINI SUBMITTIT

OTTO VAN REES,

Leodiensis,

DIE XVII M. JUNII ANNI MDCCCLI, HORA II.

TRAJECTI AD RHENUM,
APUD B. DEKEMA.
MDCCCLI.

STRENGTHENED BY THE HISTORY OF THE COURT

IN THE

PETRY DE LA COURT

OF THE

OF THE

THE HISTORY OF THE COURT OF THE

AND

OF THE

OF

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

OF

OF THE

OF

OF THE

OF THE

OF

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

OF

OF THE

OF THE

OF THE

OF

VERHANDELING
OVER DE :
AANWIJSING
DER POLITIKE GRONDEN EN MAXIMEN
VAN DE REPUBLIKE
VAN
HOLLAND EN WEST-VRIESLAND,
VAN
PIETER DE LA COURT.

VERHANDELING
AANWIJZING
DER POLITIE GRONDEN EN WAKEN
VAN DE REPUBLIEK
HOLLAND EN WEST-VRIESLAND
PIETER DE LA GOURT

VERHANDELING
OVER DE:
AANWIJSING
DER POLITIKE GRONDEN EN MAXIMEN
VAN DE REPUBLIKE
VAN
HOLLAND EN WEST-VRIESLAND,
VAN
PIETER DE LA COURT.

EENE PROEVE
TOT VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN
Doctor in de Regten

AAN DE
UTRECHTSCH E HOOGESCHOOL.

DOOR
O. VAN REES.

UTRECHT,
B. DEKEMA.
1851.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

I N H O U D.

INLEIDING.

- Doel der Verhandeling Bl. I—II.
- § 1. LEVENSSCHETS VAN DE LA COURT. Bl. II—VIII.
- § 2. GESCHRIFTEN. — *Interest van Holland*. — Aandeel van Johan de Witt aan dit werk. — *Historie der Gravelike Regeering*. — Werken, die ten onregte aan de la Court worden toegeschreven. — *Sinryke Fabulen*. — Fransche en Engelsche vertalingen der *Aanwijzing*. Bl. VIII—XVIII.
- § 3. HOOFDBEGINSELEN. — De Staat het middel tot bevordering van volks-welvaart. — Vrijheid. — SCHETS VAN DE GESCHIEDENIS DIER BEGINSELEN. — De oude wereld. — Het privaatrecht. — Het Christendom. — De Germanen. — Verdringing van het democratische element door het monarchaal-aristocratische en daarna door het despotische. — Het leenstelsel. — Onontbeerlijkheid van *waarborgen*. — Landdagen. — Keuren en privilegiën. — Regt van verzet. — Toepassing van dit regt in den strijd onzer voorouders tegen Filips. — Invloed van de studie der klassieke schrijvers. — De kerkhervorming. — Gezag van de Heilige Schrift; van Aristoteles; van het Romeinsche regt. — Politische schrijvers. — Macchiavelli. — Buchanan. — Hottman. — Languet. — Althusius. — Milton. — Oorsprong der theorie van het maatschappelijk verdrag. — Bodinus. — Filmer. — Graswinkel. — Hobbes. — Vrijheidszin onzer voorouders. Bl. XVIII—LII.
- § 4. LITERATUUR Bl. LII—LVI.

EERSTE HOOFDSTUK.

POLITISCH STANDPUNT VAN DE LA COURT.

Wat hij als zijn vaderland beschouwt. — Holland in

de Middeleeuwen. — Bijzondere band tusschen Holland en Zeeland. — Verhouding van Holland tot de overige Nederlandsche gewesten. — De Unie van Utrecht. — Het streven van Holland naar een' overwegenden invloed. — Onzekerheid van het staatsregt der Republiek. — Verslapping van den band tusschen Holland en Zeeland. — Tegenstrijdige belangen van Holland en de Unie. — Geest van afzondering en egoïsme. Bl. 1—17.

TWEEDE HOOFDSTUK.

GRONDTREKKEN VAN HET STELSEL VAN DE LA COURT.

Wat hij door *welwaren* verstaat. — Heerschappij van het materieel belang in zijnen tijd. — Hollands natuurlijke voordeelen en lasten. — Onderling verband tusschen de verschillende takken der nijverheid. — Geringschatting van landbouw en veeteelt. — Schets der geschiedenis van de opkomst van handel en zeevaart. — Grondzuilen van Hollands welvaart. Bl. 18—34.

DERDE HOOFDSTUK.

MAATREGELEN TEN BEHOEVE VAN VREEMDELINGEN.

Godsdienstvrijheid en een open burgerschap als de beste middelen, om vreemdelingen in het land te lokken. Bl. 35.

§ 1. Waarin de godsdienstvrijheid, door de la Court bedoeld, bestaat. — Verbittering der predikanten over zijne gevoelens. — Verbeurdverklaring van de *Aanwijzing*. — Hoe de Staten van Holland ten opzichte der godsdienstvrijheid handelden. — Gevoelens van *Bozhorn* en *Huber*. — Ware grond der onbekrompene staatkunde van Holland. — Vordering van het staatsregt ten opzichte van de verhouding tusschen Kerk en Staat. Bl. 36—54.

§ 2. Gronden voor een *open burgerschap*. — Vrees voor

de gevolgen van dezelfde staatkunde bij andere natiën Bl. 55—57.

VIERDE HOOFDSTUK.

MAATREGELEN TEN BEHOEVE VAN INGEZETENEN.

§ 1. *Vrijheid van handel en nijverheid.*— Wat de la Court daaronder verstaat. — Gronden tegen het privilegie der O I. Compagnie en de gilden. — Zijne beantwoording van de voornaamste tegenwerpingen. — In hoeverre hij oorspronkelijk was. — Of hij zijne denkbeelden aan Johan de Witt kan ontleend hebben. — Welken invloed hij op de ontwikkeling der wetenschap heeft uitgeoefend. Bl. 58—82.

§ 2. *Regeling van het belastingstelsel in het belang van den handel.*— Overzicht der heffingen tijdens de Republiek. — Denkbeelden van de la Court aangaande de beste belastingen. — Heerschappij van het stelsel der handelsbalans. — Bl. 82—89.

§ 3. *Regeling van de justitie in het belang van den handel.* Bl. 89—94.

VIJFDE HOOFDSTUK.

BUITENLANDSCHE STAATKUNDE.

Wat hierbij op den voorgrond staat. Bl. 95.

§ 1. *Het bewaren van den vrede en het handhaven der onzijdigheid.*— Beschouwing der redenen, die tot oorlog konden aanzetten. — Bescherming en bevestiging der grenzen. — Zucht om vreemde natiën tot het opheffen van onmatige tollën te dwingen. — Noodzakelijkheid om het evenwigt van Europa te helpen handhaven. — Staatkunde van Johan de Witt. — Tusschenkomst van Holland in de Noordsche aangelegenheden. — Bezorgheid voor Frankrijk. Bl. 96—109.

§ 2. *Verbonden met vreemde mogendheden.*— Tractaten

van vriendschap en handel. — Defensive en offensive alliantien. — Verbonden met zwakkere mogendheden. — Macchiavellistische staatkunde van de la Court. — Naauwgezetheid van Johan de Witt in het naleven der tractaten. — Welk cordeel de politiek onzer voorouders in het algemeen verdient. — Verbonden met Frankrijk, Spanje en Engeland. — Gevoelens van de Witt daaromtrent . . . Bl. 109—121.

§ 3. *Koloniën*. — Voordeelen. — Openstelling voor alle ingezetenen Bl. 121—125.

ZESDE HOOFDSTUK.

REGERINGSVORM.

Republikeinsche geest aan het einde der Middeleeuwen. — Neiging tot aristocratie in de Nederlandsche gewesten. — Provinciale Staten. — Verhouding tusschen deze en den Graaf. — Souvereiniteit der Staten van Holland. — Weerzin tegen het gezag der Stadhouders. — Regtvaardiging van die gezindheid. — Wat men in die dagen door *vrijheid* verstond. — Betoog van de la Court, dat eene regeering zonder Stadhouder uit den aard der zaak zijne *Maximen* moest volgen. — Inhoud van de hoofdstukken der *Aanwijzing*, die aan Johan de Witt worden toegeschreven. — Of deze werkelijk de schrijver is. — Gevoelens van Johan de Witt en de la Court omtrent de gelijkheid der burgers. — Afkeer van den laatste van eene beperkte aristocratie. — Besluit. Bl. 126—156.

BIJLAGE A. B. C. EN D.

Stukken betrekkelijk de aanklagt van den Schout der stad Leiden tegen de la Court wegens het verspreiden van *fameuse libellen* Bl. 157—167.

BIJLAGE E.

Onuitgevene hoofdstukken uit het *Welvaren der stad Leiden* Bl. 167—176.

INLEIDING.

Het luisterrijkste tijdvak van onze vaderlandsche geschiedenis is voorzeker dat der eerste stadhouderlooze regering, onder het bestuur van den Raadpensionaris Johan de Witt. De jeugdige Staat, bij den vrede van Munster in de rij der onafhankelijke mogendheden ook door Spanje erkend, mogt zich dadelijk in een aanzien verheugen, waardoor hij met de magtigste Rijken bijna op gelijke lijn werd gesteld. Amsterdam was de voorname markt van Europa geworden. Tot in het verre Noorden was de ondernemingsgeest onzer kooplieden doorgedrongen, en hun beleid en moed hadden gelijktijdig in het Zuiden den Portugezen de rijkste koloniën ontweldigd. Aan Zweden en Denemarken werd meermalen de wet voorgeschreven. Englands hoofdstad trilde bij den donder van het Nederlandsch geschut; en terwijl elders het despotisme met elken dag veld won, handhaafden onze voorouders tegenover den heerschzuchtigen Lodewijk XIV de burgerlijke en godsdienstige vrijheid van Europa.

Onder de geschriften dier dagen, wier talrijkheid en inhoud van een zeer levendigen burgerzin getuigen, verdienen die, van welke *Pieter de la Court* de schrijver was, eene bijzondere opmerkzaamheid. Door de veelzijdigheid

der behandelde onderwerpen zijn zij meer dan andere geschikt, om een dieperen blik in den commerciëlen en staatkundigen toestand van ons vaderland te vergunnen. Zij munten tevens uit door heldere inzigten in de bronnen en het wezen der volkswelvaart.

Ik heb mij voorgenomen in deze verhandeling het gewichtigste dier geschriften, namelijk de *Aanwijzing der heilzame Politieke Gronden en Maximen van de Republike van Holland en West-Vriesland*, aan een naauwgezet onderzoek te onderwerpen. Onder de verschillende oogpunten, waaruit men een dergelijk werk beschouwen kan, wensch ik mij bij datgene te bepalen, waar de vragen naar de eigenlijke meening van den schrijver, en de beteekenis en waarde van zijne denkbeelden in betrekking tot den tijd en de omstandigheden, in welke hij verkeerde, op den voorgrond staan. Eene korte schets van het leven en de letterkundige werkzaamheid van Pieter de la Court, benevens de aanwijzing der plaats, welke hij in de geschiedenis der staats-wetenschappen inneemt, zullen als *Inleiding* niet overtollig zijn.

§ 1.

Pieter de la Court ¹⁾ werd in 1618 te Leiden gebo-

1) De leden dier familie schreven zich ook *Del-Court*, *del'Cour*, *de l'Cour*, *de l'Court*, *de la Court*. De spelling van eigennamen stond in die dagen nog niet zoo vast als tegenwoordig. Vóór de geschriften van de la Court vindt men, behalve de letters D. C., ook wel V. D. H. of V. H., die *van den Hove* of *van Hove* beteekenen. Zie *B. W. Wittewaall*, Proeve uit een onuitgegeven staatshuishoudkundig geschrift van Pieter de la Court: *Het Welvaren der stad Leijden*. Leid. 1845. Inleiding, bl. II. *D. Groebe*, iets over Pieter de la Court en zijne schriften, in de *Letterbode* voor 1844, bl. 166.

ren.¹⁾ Zijne grootouders hadden even buiten de stad Yperen eene groote en vermaarde herberg gehad, en zich tevens met landbouw bezig gehouden; ²⁾ doch zijn vader verhuisde in 1613 naar Leiden, waar reeds op het laatst der 16. eeuw een tak der familie gevestigd was, en verkreeg aldaar den 26. Nov. 1618 het poorterschap. Hij rigtte fabrieken op, dreef eenen aanzienlijken handel in lakens en greinen, en leide daarin zijnen tweeden zoon ³⁾ Pieter op, van wiens jeugd ons overigens niets bekend is. Zelfs is het niet met zekerheid uit te maken, of hij aan de Leidsche Hoogeschool gestudeerd en aldaar den graad van Meester in de beide Regten verkregen hebbe. De letters I.C. echter, in de opdracht der dissertatie van zijnen neef Jacob ⁴⁾, zoon van zijnen ouderen broeder van denzelfden naam, schijnen hiervoor te pleiten, nevens de grondige kennis van de oude schrijvers, welke in al zijne werken doorstraalt. Men vindt echter geene blijken, dat hij bijzonder in het Romeinsche regt ervaren was; doch de onderwerpen, waarover hij handelde, kwamen daarmede ook weinig in aanraking. ⁵⁾

1) *B. W. Witewaall*, t. a. p. bl. VI.

2) Deze bijzonderheden komen voor in eene verklaring van getuigen, door de la Court aangehaald in een pamflet, getiteld: *Antwoord op de verdediginghe van Adriaen Heereboord*, waarover zie bl. 5 noot 1). Zij toonen den oorsprong aan der gemeene beschimpingen, voorkomende in de *Apologie de la maison de Nassau* etc. 1664, vermeld bij *D. Groebe*, t. a. p. bl. 163, noot (5).

3) De overige kinderen waren *Jacob*, *Janneken* of *Jeanne*, en *Johan*, die Meester in de beide regten was, en eenige werken schreef, later door zijnen broeder *Pieter* uitgegeven. *B. W. Witewaall*, t. a. p. bl. III vv.

4) Deze heeft de gedenkpenning gekregen, welken *van Loon* vermeldt in zijne *Nederl. Historiepenningen*, dl. II, bl. 365. *B. W. Witewaall*, t. a. p. bl. IV.

5) Zie echter zijn denkbeelden omtrent de regeling der Justitie, in § 3 van het IV Hoofdstuk dezer Verhandeling.

aan het Gerecht een geschrift over, waarbij hij zoowel als zijn broeder verklaarden geen haat en toorn, als den waren Christen onwaardig, tegen Heereboord te koesteren. Hiermede werd genoegen genomen, en de daarop gevolgde transactie met den schout maakte aan deze ergerlijke zaak een einde. ¹⁾

Het blijkt hieruit dat de la Court een heftig, ²⁾ maar waarheidlievend karakter bezat. Zijn geheel volgend leven droeg er den stempel van. Hoewel hij geen regeringsambt bekleedde, en dus van een werkzaam aandeel aan de staatkundige gebeurtenissen van zijnen tijd was uitgesloten, trachtte hij door veelvuldige geschriften op de openbare meening invloed uit te oefenen, en leide daarbij eene mannelijke onbeschroomdheid, het gevolg van eene vaste en warme overtuiging, aan den dag. Hij was een vurig voorstander van de partij van Johan de Witt, met wien hij persoonlijk zeer bevriend moet geweest zijn. Het verschil in leeftijd ³⁾ verzwakt de gegrondheid der gissing, dat deze betrekking aan de hoogeschool zou zijn ontstaan; zooveel is echter zeker, dat er brieven tusschen hen gewisseld zijn, ⁴⁾ en hunne vriendschappelijke verhouding bij de tijdgenooten algemeen bekend was. ⁵⁾ Het is vreemd dat de Raad-

1) Bijlage D.

2) Hij verschoont zich wegens zijn heftigen stijl aan het slot der *Aanwijzing*, bl. 520: «indien iemand — — mij voorwerpt, dat ik — — eene — *besluitende* ende *dringende* wyse van spreken gebruikte; ik antwoord, dat alle saaken die niet alleen in ietwes te *weeten*, maar ook ende voorneementlik in ietwes te Begeeren ofte niet te *willen* bestaan, ende die daar en boven teegen veeler menschen vooroor- en voordeelen stryden, niet anders konnen ofte behoorden verhandeld te werden.»

3) De Witt was in 1625 geboren.

4) *D. Groebe*, t. a. p. bl. 182.

5) In een pamflet, getiteld: *Hijdra* of *Monsterdier*, behelzende

pensionaris zijnen ijverigen en bekwamen aanhanger niet in de regering gebragt,¹⁾ of op eenige andere wijze in staatszaken gebruikt heeft.²⁾ Misschien keurde hij den driftigen man, die zijne meening steeds zonder omwegen uitte en de kalmte van geest miste, welke de politieke loopbaan zoozeer behoeft, in zulk eenen werkkring minder geschikt.

Toen de gebeurtenissen van 1672 aan het stadhouderloos bewind een einde hadden gemaakt, en de de Witten door een woedend graauw waren vermoord, liep de la Court insgelijks groot gevaar mishandeld te worden. Men hing een opengesneden hond aan eenen boom voor zijn huis, met een papier, waarop dit rijmpje geschreven stond:

„La Court zoo je niet snoert uw mond,
Doen wy je als deezen hond.“

eene vergelijking tusschen Oldenbarneveld en Johan de Witt, wordt gesproken van « syn bekende *favoryt* La Court. » — In een handschrift van Frans van Mieris wordt Pieter de la Court vermeld als « lang een vertrouwd vriend van den Raadpensionaris geweest zijnde. » — Een pamflet van 1672, getiteld: *Verheugde Aenmerkingen over den dood van C. en J. de Witt* enz. verklaart, dat « d'een sonder d'ander niet en dede, ja den een yets vergeten hebbende, wist den ander dat treflyck te vervullen », hierbij doelende op het deel, dat de Witt aan de *Aanwijzing* gehad heeft. — Zie *B. W. Wittevaall*, *Proeve* enz. bl. XXIII, XXIV en 181. Vgl. *Pieter Paulus*, *Verklaring der Unie van Utrecht*, 1775. dl. I, bl. 244.

1) Misschien kan dit daaruit verklaard worden, dat *Ioannes Eleman*, de la Court's zwager, in den raad en de vroedschap der stad Leiden zat. *B. W. Wittevaall*, i. a. p. bl. IX.

2) Dit schijnt wel het geval te zijn geweest met *Spinoza*, wiens verhouding tot de Witt insgelijks in het duistere schuilt. Zie Mr. *H. J. Koenen*, *geschiedenis der Joden in Nederland*. Utr. 1843. bl. 352. Mr. *H. W. Tydeman*, in de *Ophelderingen en bijvoegselen bij de geschiedenis des vaderlands door Mr. W. Bilderdijk*, Amst. 1836. dl. X. bl. 250 v.

Na dergelijke afschuwelijke bedreigingen, door zulke gruwelen vooraf gegaan, hield hij het raadzaam zich voor eenigen tijd te verwijderen.¹⁾ Hij begaf zich naar Antwerpen, waar hij nevens verscheidene andere uitgewekenen ook Pieter de Groot aantrof, met wien hij gemeenzaam omging, tijdens deze aldaar ziek lag. In 't laatst van 1673 keerde hij naar zijn vaderland terug, doch vestigde zich nu te Amsterdam, waar hij zich nog eenige jaren met zijne geliefkoosde letteroefeningen bezig hield,²⁾ tot hij den 28. April 1685 overleed. Twee malen was hij gehuwd; het eerst in 1657 met Elisabeth Tollenaar, die reeds bij de geboorte van haar eerste kind bezweek; later in 1661 met Catharina van der Voort, die in 1674 overleed, en hem twee kinderen naliet.³⁾

§ 2.

Het eerste werk van eenig belang, waarmede de la Court als politisch schrijver optrad, was het *Interest van Holland ofte Gronden van Hollands-Welvaren*.⁴⁾ Dit bevat reeds eene vrij volledige uiteenzetting van zijne denkbeelden omtrent staatsregt en staatshuishoudkunde, zoodat zijne latere werken op dit gebied weinig nieuws

1) B. W. Witewaall, t. a. p. bl. XXIV, vv. — Pieter Paulus, t. a. p. bl. 247.

2) Hij schreef daar de *Sinryke Fabulen*, waarover zie § 2.

3) B. W. Witewaall, t. a. p. bl. XXVI. — De nog niet publiek gemaakte bijzonderheden dezer levensschets, nevens de mededeeling van onderscheidene geschriften en menigen nuttigen wenk, heb ik aan de welwillendheid van den Heer B. W. Witewaall te danken.

4) *Aangewezen door V. D. H. 't Amsterdam, By Joan. Cyprianus van der Gracht, in 't jaar 1662. 8o.* Ik zal steeds deze uitgave aanhalen.

opleveren. Dat hij werkelijk de schrijver is, en niet de Raadpensionaris Johan de Witt, gelijk men, afgaande op den titel der Fransche vertaling: *Mémoires de Jean de Witt*, zeer lang gemeend heeft, bewijst zijne eigene verklaring aan den kerkeraad te Leiden, die hem wegens enkele in het werk voorkomende aanstootelijke gezegden had ondervraagd: „dat hy wel autheur van het boeck, geintituleert *Interest van Hollandt*, was, maer dat die capittelen die de meeste aenstoot gaven, niet by hem, maer by een ander buyten syn weten daerin waeren gevoucht, dat mede het selve tractaet by seecker geval hem afhandich synde gemaect, buyten toedoen en sonder syn voorweten was gedrukt geworden.“¹⁾ In de voorreden der omwerking en uitbreiding van het *Interest*, onder den titel van *Aanwijzing der heilsame politike Gronden en Maximen van de Republike van Holland en West-Friesland* door hem zelven in 1669 in het licht gegeven,²⁾ herhaalde hij dezelve verklaring, en voegde er bij, dat de veranderingen in zijn werk te danken waren aan „seer uitsteekende Personagien,“ die zelfs twee geheele hoofdstukken hadden ingelascht,³⁾ terwijl de naauwgezetheid, waarmede hij deze zonder eenige wijziging overnam,⁴⁾ de waarheid van zijne betuiging bevestigt, dat

*Witt was
te Leiden
de capittelen
in brief*

1) B. W. Wtewaall, t. a. p. Inleiding, bl. XIII.

2) *Tot Leiden en Rotterdam, bij Hakkens*. Anno 1669. 4o. Behalve deze uitgave, welke ik steeds zal aanhalen, verscheen er o. a. eene in 8o. in 1671.

3) Het zijn in het *Interest* de hoofdstukken XXIX en XXX, en in de *Aanwijzing* de hoofdstukken V, VI en het begin van VII van het Derde Deel.

4) Zoo heeft hij zelfs op bl. 508 in eene kantteekening het jaar 1662 laten staan, terwijl in den tekst gesproken wordt van hetgeen *gegenwoordig*, d. i. in 't jaar der uitgave, plaats had.

„het oordeel van gemelde hooghaachtbaare Personagien“ bijzonder zwaar bij hem woog. Het is dus niet onbelangrijk na te gaan, aan wien die invlechting moet worden toegeschreven, te meer daar de vriendschapsbetrekking tusschen de la Court en de Witt ons reeds op het vermoeden brengt, dat de laatste daaraan niet vreemd is geweest. Deze gissing wordt bijna zekerheid, wanneer wij bij Pieter Paulus ¹⁾ het volgende onopgesmukte verhaal lezen: „men wil, dat de Raadpensionaris de Witt by de la Court, te Leiden, een bezoek afleggende, ten huize van den Heere Burgemeester Eleman, de la Courts zwager, aldaar, terwyl hy naar zyn thuiskomst wagtte, in een kamer, op tafel liggen vond een boekje, door de la Court geschreven, onder den titel: *Interest van Leiden*, ²⁾ welk hem, onder het doorbladeren, zeer bevallende, zette hy den schryver, thuis gekomen zynde, aan, om 't te vermeerderen, en niet alleen tot Leiden zig te bepalen, maar tot Holland, in 't gemeen. Dit deed de la Court, en zond 't, naderhand, vermeerderd, aan de Witt, onder den titel van *Interest van Holland*; die de vryheid nam, er verscheiden veranderingen in te maken, twee hoofddeelen by te doen, en, buiten weten van den schryver, te laten drukken.“ De Hoogleeraar *Tijdeman* bezit een handschrift van het *Interest van Holland* hetwelk,

1) *Verklaring der Unie*, I bl. 244 vv.

2) Toen Pieter Paulus schreef, was het *Interest van Leiden* nog niet uitgegeven, en berustte in handschrift bij de afstammelingen van Pieter de la Court. Het is werkelijk aan *Eleman* opgedragen. Zie *B. W. Wittevaall*, t. a. p. bl. 1X. Deze omstandigheden bevestigen de waarheid van dit verhaal, hetgeen door *Jacobus Kok* in zijn *Vaderlandsch Woordenboek*, in voce *Jacob de la Court*, bijna woordelijk is overgenomen. Zie 2e druk, dl. X, Amst. 1788, bl. 566.

naar men meent, hetzelfde zou wezen, waarin Johan de Witt die veranderingen en bijvoegingen gemaakt had.¹⁾ Wij hopen weldra door nadere mededeelingen van den kundigen geleerde hieromtrent beter te worden ingelicht;²⁾ intusschen heb ik mij in deze Verhandeling tot taak gesteld, het verband tusschen de denkbeelden van de la Court en de staatkunde van Johan de Witt zooveel mogelijk aan te stippen.³⁾

Gelijktijdig met het *Interest van Holland* verscheen de *Historie der Gravlike Regeering in Holland, beschreven door V. H. Waer by is gevoegd de Oorsprong der Nederlandsche Troublen, wel eer beschreven door Viglius Zuichemus ab Ayla, en nu eerst in 't licht gebracht door V. H.*⁴⁾ Dit geschrift bevat het Groot Privilegie van vrouwe Maria (bl. 1—47), het kort Vertoog van 't Regt der Staten van Holland van 1587, (bl. 47—64), eene vlngtige geschiedenis der Graven van Holland (bl. 65—159), het Plakaat der afzwering van Filips, (bl. 160—185), een uitreksel uit de Deductie tot Justificatie der Akte van Seclusie (bl. 185—206), en eindelijk het op den titel vermelde *Grondig berigt van 't Nederlands Oproer*. Dat dit laatste stuk werkelijk van Viglius afkomstig zoude zijn, schijnt bezwaarlijk te kunnen worden aan-

1) B. W. Wtewaall, t. a. p. bl. XV.

2) Ten minste heeft de Hoogleeraar mij op dien grond het gebruik van dat handschrift geweigerd.

3) Zie o. a. bl. 42, 51, 72 enz.

4) *Amsterdam, voor Jacob Vinkel, Boeckverkooper in de oude Lelystraet, 1662.* — Poe weinig men bij politieke geschriften uit de 17. en 18. eeuw op de plaats der uitgave en den naam van den uitgever vertrouwen kan, bewijst Mr. W. E. J. Berg, de réfugiés in de Nederlanden. Amst. 1845. bl. 179.

genomen.¹⁾ Het geheele geschrift draagt de onmiskenbare blijken van de hand van Pieter de la Court. Zowel de stijl als de anti-stadhouderlijke strekking zijn volkomen aan die van het *Interest* gelijk, en bevestigen het vermoeden, door de letters V. H. opgewekt. Pieter Paulus meldt echter dat sommigen zekeren Mr. *Uytenhagen de Myst* voor den schrijver hielden;²⁾ maar liever zou ik aan dezen, naar de verzekering van *Scheltma*,³⁾ het auteurschap toekennen van *De Stadhoudelijke Regeeringe in Hollandt en West-Vrieslandt*,⁴⁾ hetwelk niet van dezelfde hand zijn kan als de vermelde *Historie der Gravelike Regeering*. Immers is de stijl meer gelijkmatig en gekuischt, en worden de meeste vreemde woorden op de manier van Hooft vertaald;⁵⁾ iets, waaraan de la Court zich nooit schuldig maakt. Ook wordt in de *Voorreden* gezegd, dat het opstel tot voldoening aan de begeerte van den schrijver der *Gravelike Regeering* vervaardigd is; en hiermede komt overeen, dat in een der tegenschriften tegen de la Court, getiteld *Hollands Opkomst*⁶⁾, de schrijver der *Stadthouderlijke Regeeringe*

1) Zie *Pieter Paulus*, t. a. p. I, bl. 242. in de noot. — Mr. *S. de Wind*, Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers. Middelb. 1835, dl. I bl. 190 vv. vooral noot 40). — *D. Groebe*, t. a. p. bl. 167.

2) t. a. p. bl. 256.

3) *B. W: Wittvaall*, t. a. p. bl. XIX in de noot.

4) 't *Amsterdam, na de Copye van Johann. Cyprianus van der Gracht*, 1662. 12°.

5) *B. v.* op bl. 12 *Bisschop in Toensiender*, op bl. 18 *Admiraal Generael in algemeene Zeevoogt*, op bl. 25 *Magistraat in Bestuyrder*. Op den kant wordt evenwel altijd de gewone benaming aangeteekend, 't geen tot goed verstand inderdaad dikwijls onontbeerlijk is.

6) *Ofte Bedenkingen op de schaadelyke Schriften, genaamt Grafelyke Regeeringe en Interest van Holland, tot Leyden, bij Jan Princen, Anno 1662.*

will by
een aduulten
op de
Kantwysing

met den naam van *een andere warkop* wordt vereerd. Het geschrift is in een vuilaardigen toon gesteld, welke aan de la Court, niettegenstaande zijne heftigheid, vreemd is.¹⁾

Evenmin komen de *Politike Discoursen*²⁾ en de *Consideratien van staat ofte Politike Weegschaal*³⁾ mij voor door Pieter de la Court geschreven te zijn. Wel voeren zij de letters V. H. en D. C. op den titel, maar deze kunnen evenzeer zijnen broeder Johan aanduiden, wien de Heer B. W. Wttewaall op grond van oude familie-aanteekeningen voor den schrijver houdt;⁴⁾ ook verklaarde Pieter, gelijk wij zagen, aan het eerste werk geen deel te hebben. Uit het gebeurde met Heereboord is gebleken, dat Johan aan de handelingen van zijnen broeder niet vreemd bleef, terwijl de zachtere toon van zijn verzoekschrift een minder heftig karakter aanduidt. De minder krachtige stijl der beide genoemde werken, en het oordeel over de monarchale regering, hetwelk veel gematigder daarin luidt, dan wij van Pieter gewoon zijn, strookt daarmede geheel. Sterker bewijs nog leveren de voorreden op, die door Pieter, als uitgever der werken van zijnen in Febr. 1660 overleden broeder, geschreven zijn. In *de Consideratien van staat* toch wordt gemeld, dat „de Autheur is komen te overlyden, na

1) Vgl. *Groebe*, t. a. p. bl. 178.

2) *Politike Discoursen handelende in ses onderscheide Boeken, van Steeden, Landen, Oorlogen, Kerken, Regeeringen, en Zeeden, beschreven door D. C. 't Amsterdam, bij J. Ciprianus van der Gracht, in 't jaar 1662.* 8°.

3) *Beschreven door V. H. Vierde editie, 't Amsterdam, voor Jacob Vinckel, anno 1662.* 12°.

4) t. a. p. bl. XVII.

dat dit Werckjen in het geheel beschreven was;” en in de *Politike Discoursen* wordt hetzelfde gezegd, met bijvoeging dat dit geschrift bestaat uit eene verzameling van *Materialen*, door den auteur bijeengebragt „om een seer goed, vast en schoon Polityk gebouw te kunnen stichten,“ doch „onvolmaekt, ende sonder ordre, of *Titul*, geschreeven op veele allesins van een gescheide blaaden; sulks het selven eenigsints heeft moeten werden geschikt.“ Al deze omstandigheden mag men zonder verder bewijs niet voor verduchterselen verklaren. De Heer D. Groebe houdt desnietteenstaande *Pieter* voor den schrijver,¹⁾ en meent dat hij met de vermelde woorden alleen bedoelde de algemeene opmerkzaamheid van zich af te trekken. Maar dan had hij waarlijk nog veel eerder hetzelfde moeten doen ten opzichte van het *Interest*, dat ook in 1662 het licht zag.

Doch het is mijn oogmerk geenszins in eene uitvoerige kritiek te treden der werken, welke te regt of ten onregte aan onzen schrijver worden toegekend;²⁾ en ik

* 1) t. a. p. bl. 167.

2) Hiertoe behooren o. a. 19. *Public Gebed ofte consideratien tegens het nominatim bidden in de publike Kerken* enz. door D. H. 1663. Volgens de aantekening van Mr. N. Bondt (bij *Pieter Paulus*, t. a. p. dl. I, Voorreden, bl. IX) moet *Joan de Witt*, Advokaat voor het Hof van Holland en neef van den Raadpensionaris, voor den schrijver gehouden worden. Vgl. *Pieter Paulus*, t. a. p. I, bl. 247 v. D. Groebe, t. a. p. bl. 198. Mr. H. W. Tydeman, in de *ophelderingen en bijvoegselen op de Geschiedenis des Vaderlands* door Mr. W. Bilderdijk, Amst. 1836. dl. IX, bl. 265; dl. X, bl. 320 vv. — ²⁰ *Lucii Antistii Constantis de Jure ecclesiasticorum, Liber singularis*. 1665. Daar de la Court geen ander werk in het latijn geschreven heeft, en bovendien daarvan herhaaldelijk met hoogen lof melding maakt (*Aanwysing*, bl. 61, 407, 425), 't geen hij toch van zijne eigene lettervrucht niet ligt kan geacht worden te hebben gedaan, zoo meen ik

wil dus alleen nog met een enkel woord gewagen van de *Sinrijke Fabulen*,²⁾ het laatste en voorzeker een der belangrijkste van zijne geschriften. Hij overleed nog vóór het geheel was afgedrukt, hetgeen den uitgever aanleiding gaf om aan het eind het volgende versje te plaatsen:

Die 't *Leven* en de *Dood* had, tot een slot, beschreven,
Mocht dat niet zien voldrukt. De *dood* ontwong hem 't *Leven*.
Doch zijn Geschrift en Naam zal leven eeuwen lang.
Dies is dit, elk ten nut, zijne laatste Swanenzang.

Zeer wijldoelig en met gedurige herhalingen, echter met juistheid en klem, soms zelfs met veel scherpszinnigheid, wordt hierin vooral tegen den monarchalen regeringsvorm, met het oog op de stadhoudelijke waardigheid, geijverd, en ook over vele onderwerpen van het dagelijksche leven geredekaveld.¹⁾ Eene halve eeuw later zijn deze fabelen door den dichter *J. van Hoogstraten* in versmaat overgebracht.²⁾

dat hij niet wel voor den schrijver kan gehouden worden. Vgl. Mr. *H. W. Tydeman*, t. a. p. dl. X, bl. 322. *D. Groebe*, t. a. p. bl. 212, noot (28). — 3°. *Apologie ofte verantwoordinge van den ondiens der stadhoudelijke Regeringe*, enz. 1663. Uit de *Voorrede* van dit geschrift blijkt, dat het van dezelfde hand is als *Esopus defensor sig erbarmende over de diepe suchten van den klagenden veenboer* (*D. Groebe*, t. a. p. bl. 197), 't geen niet, gelijk de Heer Groebe meent, een tegenschrift is tegen de la Court, maar eene satire van den klagenden veenboer enz. 1662. De wijze, waarop in die *Voorrede* over den schrijver van het *Interest van Holland* gesproken wordt, laat geen twijfel over, dat het geschrift niet van de la Court kan zijn. Vgl. *Pieter Paulus* t. a. p. I bl. 145. *D. Groebe*, t. a. p. bl. 197.

1) Zie Mr. *H. W. Tydeman*, t. a. p. dl. X, bl. 322. *D. Groebe*, t. a. p. bl. 211.

2) *Staat- en Zedekundige Zinnespreuken, of leerzame Fabelen, die*

Van het *Interest der stad Leijden*, waarvan Pieter Paulus spreekt in de straks overgenomen woorden, heeft eene door de la Court zelven verbeterde en vermeerderde copie, onder den titel van *het welvaren der stad Leijden*, eerst in onze dagen door de zorgen van den Heer B. W. Wittewaall het licht gezien. Het behoort tot zijne meest opmerkelijke lettervruchten, en heeft vooral tot toelichting van zijne staatshuishoudkundige denkbeelden eene hooge waarde.¹⁾

Aan de *Aanwijzing der Politike gronden en maximen*, tot wier beschouwing ik mij in deze verhandeling uitsluitend zal bepalen, zonder mij echter de bevoegdheid te ontzeggen om haar uit de overige werken van de la Court nader op te helderen, is de eer te beurt gevallen van zoowel in het Fransch als in het Engelsch vertaald te worden. In 1709 verschenen de *Mémoires de Jean de Witt, grand pensionnaire de Hollande*,²⁾ welke nog in 't zelfde jaar ten derden male werden gedrukt.³⁾ In het *avertissement* meldt ons de vertaler: „Ces Mémoires, qui ont été faits par feu M. de Wit, m'ont été donnés par Madame de sa fille.” Maar terwijl hij op deze wijze allen meende te misleiden, die de reeds in 1669 gedrukte *Aanwijzing* niet kenden, was hij onbedachtzaam genoeg om de geheele *Voorreden* van de la Court over te nemen, waarin deze van zeer droevige huisselijke om-

van den Heere La Court speelswijze gevolgd, door J. van Hoogstraeten. Te Rotterdam, bij Arnold Willis, Boekverkoper over den Rijstuin, 1731.

1) Tot bekorting zal ik dit werk steeds onder den titel van *Welvaren* aanhalen.

2) traduits de l'original en François. Par Monsr. de *** A. Raisbonne, chez Erasme Kinkius. 1709. 12°.

3) B. W. Wittewaall, t. a. p. bl. XVI.

standigheden gewaagt, welke hem ongeveer tien jaren geleden er toe gebragt hadden om tot afleiding zijne *Politike gedagten ende woorden op het papier te stellen*; en werkelijk had deze omstreeks dien tijd zijne eerste vrouw verloren. Daar de vertaler volgens zijne eigene verklaring een Hollander was, zijn hier dus alle aanwijzingen van eene boekverkoopers-speculatie voorhanden. En zóó goed is de kunstgreep gelukt, dat werkelijk eene eeuw lang de titel bijna alle lezers misleid heeft.

De vertaling is, wat de uitdrukking der beelden betreft, vrij nauwkeurig, maar zeer ongebonden. Sommige zinsneden zijn weggelaten, andere ingekort, en zelfs enkele hoofdstukken ineengesmolten. Hier en daar zijn weinig beteekenende aanteekeningen bijgevoegd, om den vreemdeling met personen en zaken, waarop de tekst doelt, bekend te maken, en soms slechts dienende om de meening te versterken, dat de Witt werkelijk de schrijver was.¹⁾

Veel later, namelijk eerst in 1743, werd de *Aanwijzing* in het Engelsch overgebragt, onder den titel van *Political Maxims of the State of Holland*.²⁾ De vertaler geeft zelf geen voorberigt, maar begint dadelijk met de *Voorreden* van de la Court, waarop eene schets van het leven en de werkzaamheid der de Witten volgt, die met

1) Zie b. v. bl. 253.

2) *Comprehending a general View of the civil Government of that Republic, and the Principles on which it is founded; the Nature, Rise, and Progress of the Commerce of its Subjects, and of their true Interest with respect to all their Neighbours. By John de Witt, Pensionary of Holland. Translated from the Dutch Original, which contains many curious Passages not to be found in any of the French Versions. To which is prefixed, Historical Memoirs of the two illustrious Brothers Cornelius and John de Witt. London, printed for J. Nourse, at the Lamb, without Temple-Bar. 1743.*

kennis van zaken en veelvuldig gebruik van Engelsche bronnen geschreven is, en waarbij inzonderheid aan den Raadpensionaris de hoogste lof wordt toegezwaaid. Deze Engelsche vertaling is getrouwer dan de Fransche en munt door kracht en keurigheid van stijl uit.

§ 3.

Tot de juiste beoordeeling van eenen schrijver, die over staatkundige onderwerpen zijne denkbeelden mededeelt, is de kennis der beginselen, waarvan hij uitgaat, onontbeerlijk. Welke is de bestemming van den staat? Welk doel moet het streven der regering zijn? Ziedaar vragen, wier beantwoording onmisbaar is, om op het standpunt te komen, van waar men eenheid en samenhang ontdekken kan.

Is het bij alle staatkundige schrijvers niet even gemakkelijk, die hoofdbeginselen op te sporen en duidelijk te onderscheiden: bij de la Court wordt ons dit onderzoek geheel gespaard, daar hij zelf reeds bij den aanvang der *Aanwijzing* verklaart wat hij door het *Interest* verstaat, dat, gelijk wij zagen, op den titel der eerste uitgave vermeld was. „Aller Landen waarhaftig *Interest*, zegt hy, ¹⁾ bestaat in het welvaaren der Regeerderen en Onderdaanen gesaamentlik;” en op eene andere plaats ²⁾

1) *Aanwijzing*, bl. 2. Vgl. bl. 18 en 19: „En booven alle vind ik mij verpligt, veel breeder te ooverleggen het welvaaren der Onderdaanen in Holland, als wel der Regeerderen, omdat kennelyk in deese Vrye Staats-gewyse Regeringe, der Regeerderen duursaam en vast gefondeerd welvaaren, van het welvaaren aller Hollandse Onderdaanen in 't gemeen hangd.“

2) *Ibid*, bl. 518.

omschrijft hij dit *welvaaren* nader door «eene soo groote natuurlyke Vryheid ter bewaringe van haare respective Ziel ende ligchaam, ende ter vermeerderinge van hunne goederen, als eenigzins doenlik is.» — «Want ¹⁾ alle Politiken bekennen in het generaal, dat de hoogste volmaaktheid der Politie ende menschelike societeit bestaat in dit eenige point, namentlik: *dat den Onderdaanen werde gelaaten soo groote naturelike vryheid als eenigzins doenlik is.*» Wij merken in deze verklaringen de volgende beginselen op: dat de Staat het *middel* is tot bevordering van het welzijn zijner leden; dat de regering dus is *voor het volk*, en niet het volk voor de regering; dat aller welzijn het best bevorderd wordt, door aan ieder in het behartigen zijner eigene belangen en het zoeken van eigen voordeel de grootst mogelijk vrijheid te laten. Voegen wij hier nog bij, dat de grens dier vrijheid dáár gevonden wordt, waar het algemeen belang zonder de opoffering van eenig bijzonder voordeel of regt niet kan gehandhaafd worden, ²⁾ dan geloof ik de hoofdbeginselen te hebben aangegeven, waarvan wij de toepassing in al de geschriften van de la Court weder vinden.

Hoe eenvoudig en natuurlijk ook, niet zonder worste-

1) *Welvaaren*, bl. 22.

2) *Welvaaren*, bl. 37: «Dit is de naturelike vryheid, die de Regeerders nooit hun eige Onderdaanen behoorden te beneemen, sonder wel overwogen te hebben of soo groot geweld omtrent soo veele der nutste ingezetenen ook sekerlik sal worden opgehaald ende gerecompenseerd door eenig toekomstend eenwigdurend voordeel over den ganschen Staat in 't geheel geconsidereerd.» De la Court spreekt op die plaats van de reglementen op de fabricatie, welke met de natuurlijke vrijheid strijden. Vgl. bl. 143.

ling hadden die beginselen zich in den loop der eeuwen ontwikkeld. De geschiedenis van elke waarheid is een voortdurende strijd, eerst tegen de dwaling, die het verstand benevelt, en daarna tegen het eigenbelang, dat de stem der rede voor stoffelijk voordeel tot zwijgen tracht te brengen. Volkomene zegepraal is bijna eene hersenschim, omdat de baatzucht niet sterft, al gelukt het ook de dwaling met tak en wortel uit te roeijen. Ten tijde van onzen schrijver hadden de beginselen, die hem bezielde, nog een harden kamp te verduren. Ik reken het derhalve noodzakelijk eene korte historische schets aan de uiteenzetting van de denkbeelden van de la Court te doen voorafgaan, om zijne plaats in de geschiedenis der wetenschap met naauwkeurigheid te kunnen aanwijzen.

In de oude wereld, wier staatkundige wijsheid vooral in de 16. en 17. eeuw nog bijna als orakeltaal geëerbiedigd werd, vindt men de meening wel uitgesproken, dat de Staat een middel is tot bevordering van het welzijn zijner leden; ¹⁾ maar die leden zijn de *burgers*, en naast deze treft men overal eene overgroote menigte aan, wier welzijn alleen in zooverre waarde heeft, als het levensgenot dier weinigen er door verhoogd wordt. Overal heerscht eene kleine minderheid, ²⁾ en de beste schrijvers trachten

1) *Aristoteles*, de republica (ex recens. Bekkeri) I. I. c. II. l. IV, c. XI.

2) Te Athene bedroeg in 308. v. Ch. het getal der burgers 21000, der slaven 400000. *Wachsmuth*, Hellenische Alterthumskunde, Halle 1846. I. bl. 678. In de middeleeuwen bestond eene diergelijke verhouding tusschen de vrijen en de lijfeigenen of hofhoorigen. Van de 24 millioen menschen, die onder het Carolingische huis de bevolking van Frankrijk uitmaakten, wordt het getal der laatste op meer dan 20 millioen geschat. *Faustin Helie*, theorie du Code d'instr. crim. Brux, 1845. I, bl. 72.

het onderscheid tusschen staatburgers en slaven, als uit de natuur zelve voortspruitende, op wetenschappelijke gronden te regtvaardigen. ¹⁾ Daar het kenmerk en dus de eerdier minderheid in het *mederegeren* bestond, waarin men tevens den eenigen waarborg tegen verdrukking meende te vinden, ²⁾ hoe gebrekkig die ook zij, waar de wil der meerderheid de hoogste wet is: zoo werd het staatsbestuur van zelf het voorwerp van ieders bemoeijingen. Hierbij kwam dat de meeste Staten, met name Athene en Sparta, Rome en Carthago, oorspronkelijk uit steden bestonden. Men hecht zich vaster aan 't geen men gemakkelijk overzien kan en dagelijks voor ooggen heeft; en dus kon die vaderlandsliefde, wier magt zoo dikwerf onze bewondering wekt, veel hooger worden opgevoerd, dan in meer of min uitgestrekte landen, ³⁾ waar de beteekenis van elk individu tegenover het geheel veel kleiner is, en het *vaderland* een begrip wordt, over welks beteekenis en omvang men het zelfs soms niet eens is. ⁴⁾ Het gevolg hiervan was, dat aan

1) *Aristoteles*, Polit. I. I c. III—V. Vgl. *Welcher*, die letzten Gründe von Recht, Staat und Strafe. Giessen, 1813. bl. 365.

2) *Cicero*, de republica, I. I c. XXVII: «vix particeps libertatis potest esse multitudo, cum omni consilio communi ac potestate careat.» Vgl. c. XXXI. *Aristoteles*, de republica I. III, c. 1: πολίτης δ'άπλως οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς. c. 16: τοῖς γὰρ ὁμοίοις φύσει τὸ αὐτὸ δίκαιον ἀναγκαῖον καὶ τὴν αὐτὴν ἀξίαν κατὰ φύσιν εἶναι, ὥστ' εἶπερ καὶ τὸ ἴσην ἔχειν τοὺς ἀνίσους τροφήν ἢ ἐσθῆτα βλαβερόν τοῖς σώμασιν, οὕτως ἔχει καὶ τὸ περὶ τὰς τιμὰς. ὁμοίως τοίνυν καὶ τὸ ἄνισον τοὺς ἴσους. διόπερ οὐδὲν μᾶλλον ἄρχειν ἢ ἄρχεσθαι δίκαιον. καὶ τὸ ἀνὰ μέρος τοίνυν ὡσαύτως.

3) Vgl. *Brougham*, Political philosophy. Lond. 1844. III, bl. 13.

4) Wat ist des Deutschen Vaterland?

den Staat als denkbeeldig wezen eene hulde werd gebragt, voor welke geene opoffering te groot scheen; maar dat ook het begrip van *algemeen welzijn* als synoniem op den achtergrond geraakte, en de Staat meer als *doel* dan als *middel* werd beschouwd.¹⁾ De individuele vrijheid werd door de blinde vereering van 't geen dienen moest om haar te handhaven verkort; en de afbakening van regt, zedelijkheid en godsdienst, in wier vermenging de grond van het Oostersche Staats-despotisme moet gezocht worden, was bij de Grieken en Romeinen nog niet ver genoeg gevorderd, om voor de misbruiken te behoeden, die uit zulk eene beschouwing van het wezen van den Staat moesten voortvloeijen.²⁾ De dwang, die op het gebied van het regt onontbeerlijk is, oefende op dat der zedelijkheid en der godsdienst eenen verderfelijken invloed uit. De republiek van Plato, waarin de vrije ontwikkeling van het individu geheel aan de kunstmatige inrigting der maatschappij wordt opgeofferd,³⁾ levert daarvan het meest doorslaand en voor de vrijheid gevaarlijk voorbeeld.

Schoon dit alles nagenoeg op de meer beschaafde oude

1) Cicero, de Republ. c. IV. Neque enim hac nos lege genuit aut educavit, ut nulla quasi alimenta expectaret a nobis, ac tantummodo nostris ipsa commodis inserviens, tutum perfugium otio nostro suppeditaret, et tranquillum ad quietem locum; sed ut plurimas et maximas nostri animi, ingenii, consilii partes ipsa sibi ad utilitatem suam pigneraretur: tantumque nobis in nostrum privatum usum, quantum ipsi superesse posset, remitteret.

2) Von Kaltenborn, die Vorläufer des Hugo Grotius. Leipz. 1848; bl. 30. «Der Staat des griechischen Alterthums — — — hält das eigentliche Rechtsleben noch unmittelbar nieder, und will in sich allein das ganze organische Wesen des Rechts repräsentirt sehen.»

3) Vgl. Sigwart, Geschichte der Philosophie. Stuttg. 1844. I. bl. 127. Stahl, die Philosophie des Rechts, Heidelb. 1830. I, bl. 20 vv.

wereld toepasselijk is, mogen wij een element van maatschappelijke ontwikkeling niet voorbijzien, dat wij aan de Romeinen te danken hebben. Bij hen vormde zich langzamerhand een privaatrecht, dat nog den grondslag van zoovele nieuwere wetgevingen uitmaakt, en de individuele vrijheid door de erkenning en eerbiediging van persoonlijkheid, huwelijk en eigendom bevorderde. Het kon echter onder de Keizers daarop dien beslissend weldadigen invloed niet uitoefenen, daar de onbeperktheid van hun gezag, die eerst op de vertegenwoordiging van alle magt des volks, en daarna ook op het goddelijk recht steunde,¹⁾ zelfs in de wetgeving was bevestigd,²⁾ en als vijandig tegen de individuele vrijheid overstond.

Intusschen was het Christendom opgekomen. De waarde, welke het aan den mensch als redelijk en zedelijk wezen toekende, moest meer en meer die vrijheid begunstigen, daar hem eene boven alle aardsche belangen verhevene bestemming werd aangewezen, aan wier bereiking ook de Staat dienstbaar moest worden gemaakt.³⁾ Maar het Christendom was toen nog in den engen vorm van eene Kerk besloten,⁴⁾ die zich te afhankelijk gevoelde om den steun van het keizerlijk gezag te kunnen ontberen,⁵⁾ en toch te heerschezuchtig, om er niet tot haar voordeel partij van te trekken.⁶⁾ Wel werkte nu en dan in bij-

1) Guizot, Histoire de la civilisation en Europe. Brux. 1850. bl. 225 vv.

2) Nov. 103. c. 2 §. 4.

3) Kallenborn, t. a. p. bl. 193.

4) Guizot, t. a. p. bl. 45.

5) Schlosser, Universalhist. Uebers. der Gesch. der alten Welt. Frankf. 1826. III, 2, bl. 394.

6) Paillet, droit public français. Paris, 1822. Introduction. bl. V. Vgl. bl. 50. — Guizot, t. a. p. bl. 152, 52, 156.

zondere gevallen de Kerk heilzaam tot beteugeling van onregt en willekeur; ¹⁾ maar zij bediende zich vooral van de wereldlijke magt om op het gebied van het denken, van geloof en overtuiging, een hatelijken dwang in te voeren. ²⁾

De oude wereld was derhalve onvermogen om uit zich zelve een beter en krachtiger geest te doen geboren worden. Maar op hare puinhoopen verhieven zich de rijken der Germanen, even ruw en onbeschaafd als de Romeinen verfijnd en overprikkeld, doch in wier borst een vrijheidsgeest woonde, een levendig besef van hunne persoonlijke onafhankelijkheid, hoedanig de Ouden het nooit gekend hadden. ³⁾ Bij hen had de Staat zich meermalen de grofste inbreuken op het regt der individualiteit veroorloofd; hier weerde deze mannelijk de tegen haar beproefde aanslagen af. De oude wereld had de centralisatie tot den hoogsten trap gevoerd: nu neemt de hoogschatting der individuele vrijheid, zelfs te koste van den zamenhang der deelen, ⁴⁾ de eerste plaats in. Niet zoo zuiver echter was dit gevoel, of het werd door vele vlekken ont sierd. Tusschen de begrippen van *vrijheid* en *gelijkheid* ligt maar ééne schrede: en toch hebben de Germanen dien stap niet gedaan. Zij bezaten lijfeigenen en hofhoorigen; ⁵⁾

1) *Guizot*, t. a. p. bl. 134.

2) *Guizot*, t. a. p. bl. 151: «*Sous le point de vue politique — — l'église s'est toujours présentée comme l'interprète, le défenseur — — du despotisme, tantôt sous la forme religieuse, tantôt sous la forme civile.*» Vgl. bl. 139, 144.

3) *Guizot*, t. a. p. bl. 53.

4) *Guizot*, t. a. p. bl. 82: «*le lien, dont les moeurs barbares contiennent le principe, (est) le lien d'une confédération, qui ne détruit point l'indépendance individuelle.*»

5) Deze werden echter als *personen*, niet als *zaken* beschouwd. Enkele

er was een adel, die, wel niet uitsluitend maar toch in den regel in krijg en vrede aan het hoofd stond; ¹⁾ en het weêrgeld, naar hetwelk de afkoopprijs der misdrijven voor verschillende rangen en standen bepaald werd, streed volkomen met het beginsel van gelijkheid voor de wet. ²⁾

Van het staatsbestuur was echter oorspronkelijk alle despotisme uitgesloten; en op de landdagen was de beslissing bij de meerderheid. ³⁾ Doch zoodra de volksverhuizingen ophielden, en groote rijken zich gevormd hadden, begon eene omwenteling, welke langzamerhand het democratische element voor het monarchaal-aristocratische en daarna voor het despotische deed wijken. De landdagen namen uit den aard der zaak in getal en invloed af, daar het onmogelijk werd de zich vermenigvuldigende rijksbelangen er in te behandelen, en de vrije mannen zich gaarne aan de lastige verpligting tot opkomst onttrokken, terwijl de *comites* en *centenarii* tot bevestiging van eigen willekeurig gezag ook dikwijls die opkomst bemoeijelijkten of geheel verhinderden. ⁴⁾ De adel en de hooge geestelijkheid behielden dien ten gevolge een beslissend overwigt, en het leenstelsel drong den oorspronkelijken

nitzonderingen vindt men bij *Eichhorn*, deutsche Staats- und Rechtsgeschichte, 5. Ausg. Gött. 1843. bl. 294 vv.

1) *Meyer*, Esprit, origine et progrès des institutions judiciaires. La Haye, 1818; I. I. chap. VII.

2) Zie b. v. de *lex Frisionum*, tit. I. de homicidiis. — Alleen in de *lex Visigothorum* komt gelijkheid voor de wet voor. *Guizot*, t. a. p. bl. 77, 146. *Gengler*, deutsche Rechtsgeschichte im Grundrisse. Erl. 1849. bl. 126—136, vooral noot 49.

3) *Meyer*, t. a. p. I. II. chap. VIII. *Raepsaet*, Histoire des états généraux (Oeuvres, Gand, 1838, t. II) bl. 51 vv.

4) *Meyer*, t. a. p. I. I. chap. X. I. II. chap. X. *Raepsaet*, t. a. p. bl. 86.

Germaanschen volks-invloed bijna geheel terug, door overal de vrije mannen in leenmannen en onderhoorigen te veranderen.¹⁾ Wel waren nog de steden, in zooverre ze niet van eenigen leenman afhankelijk waren geworden, niet van allen invloed verstoken, maar deze was te gering, om vóór de opkomst der vrije gemcenten van eenig gewigt te wezen.²⁾ Het leenstelsel ging echter tevens met eene oplossing der nationale eenheid in eene menigte van kleine heerschappijen, en daardoor met eene aanzienlijke vermindering van het gezag der vorsten gepaard.³⁾ Maar terwijl de geestelijkheid hun in haar eigen belang meestal op zij bleef staan,⁴⁾ gelukte het hun in den loop der eeuwen door erfregt, huwelijk, list of geweld hun grondbezit, dien grondslag van het leenregt,⁵⁾ uit te breiden, en eindelijk allen tegenstand des adels tegen hun overwegend gezag neêr te slaan. Zij werden hierdoor magtig genoeg, om eene volstreckte heerschappij uit te oefenen; terwijl de beginselen van het leenregt, door de regtspraak, die nu niet meer persoonlijk maar territoriaal was,⁶⁾ van hen te doen afvloeijen,⁷⁾ en de verplichting tot krijgsveld niet aan het belang en het besluit der

1) Meyer t. a. p. l. I. chap. XI. *Raepsaet*, t. a. p. bl. 63.

2) *Raepsaet*, t. a. p. bl. 87 vv.

3) *Guizot*, (Cours d'histoire moderne, dl. II, bl. 333 vv.) telt 55 hertogdommen, graafschappen, heerlijkheden enz. op, waarin Frankrijk op het eind der 10. eeuw verdeeld was. «Et ce n'étaient point là — des démembrements accidentels, — c'étaient des résultats permanents, consommés.»

4) *Guizot*, hist. de la. Civil. bl. 55, 156.

5) *Faustin Hélie*, Théorie du Code d'Instr. Crim. I, bl. 75, N°. 243.

6) *Faustin Hélie*, t. a. p. I. bl. 71, No. 231.

7) Meyer, t. a. p. l. II. chap. XVII.

natie maar aan hun eigen wil te verbinden, ¹⁾ hunne persoon met nog meer luister omgaven. De klem van het bestuur, en de concentratie der al te zeer verbrokkelde krachten, die hiervan de gevolgen waren, droegen wel veel bij tot zamensmelting van de verschillende elementen der maatschappij, tot de ontwikkeling der natie, of liever, tot het doen ontstaan eener eigenlijke natie; ²⁾ maar zij bragten als noodzakelijk kwaad mede, dat één mensch met zwakheden en dwalingen aan het hoofd kwam, met genoegzame magt om zijn wil onbepaald te doen eerbiedigen, en er dus groot gevaar was dat een verkeerd geplaatst egoïsme zich stellen zou tegenover het welzijn des volks.

Als voorbehoedmiddel tegen dat gevaar werden *waarborgen* vereischt. De geschiedenis van het staatsregt bevat eigenlijk niets anders dan eene opeenvolging van pogingen, om waarborgen te vinden, dat er zal geregeerd worden in het 't waarachtig belang der natie. Hoe toch wordt eene Staatsregeling beter beoordeeld, dan naar de deugdelijkheid der waarborgen, die zij geeft, in verband met den aard en den trap van ontwikkeling van het volk, waarvoor zij bestemd is? De landdagen, waarbij oorspronkelijk het hoogste gezag berustte, terwijl de vorsten slechts voorbereiders en uitvoerders van de besluiten des volks waren, ³⁾ hielden, gelijk wij zagen, weldra op zulk

1) Meyer t. a. p. I. I ch. IV. Hij beweert tegen *Eichhorn* (t. a. p. bl. 74) dat door het leenstelsel in den regel de persoonlijke veete in de plaats van den nationalen oorlog kwam.

2) *Guizot*, hist. de la Civil. leçon IX. — Aan het mislukken van de pogingen der Duitsche Keizers, om hun oppergezag tegenover de Rijks-vorsten te handhaven, moet het worden toegeschreven, dat de Duitschers nooit ééne natie zijn geworden.

3) Meyer, t. a. p. I. II. ch. VIII.

een waarborg aan te bieden; want hoewel ze nooit geheel in onbruik geraakten,¹⁾ was de invloed van den derden stand toch onbeteekenend geworden. Gedurende en na de kruistogten kwamen echter de vrije gemeenten op, wier *keuren* een beteren waarborg tegen misbruik van gezag schenen te geven.²⁾ Veiligheid van persoon en eigendom wakkerde de nijverheid aan;³⁾ handel en fabriekwezen kwamen op, en gaven rijke vruchten; en daar de vorsten of groote heeren op het goud der poorters even grooten prijs stelden als op hunnen bijstand in den krijg, kon menig privilegie voor geld verkregen worden.⁴⁾ Maar weldra werden die vrijheden hinderlijk aan de vorsten of heeren, die ze hadden toegestaan. Vooral wanneer zij als vredesverdrag na een strijd tegen willekeur en onregt waren afgeperst,⁵⁾ moesten ze ook door de wapenen tegen de gedurige pogingen tot vernietiging gehandhaafd worden. Dit gaf een krachtig voedsel aan het regt van *verzet*, die gevaarlijke en toch heilzame vrucht van het leenstelsel.⁶⁾ De behoefte aan individuele vrijheid kon zich nog

1) *Raepsaet*, t. a. p. bl. 89.

2) «Le mot de Commune exprimait, il y a sept cents ans, un système de garantie analogue, pour l'époque, à ce qu'aujourd'hui nous comprenons sous le mot de constitution.» *Thierry*, lettres sur l'hist. de France. Paris 1829. bl. 277.

3) *Van Hees van den Tempel*, prijsverh. over het stelsel der gemeenten, Brussel, 1833, bl. 55 vv.

4) (*Van de Spiegel*) Historie van de Satisfactie der stad Goes. Goes, 1777 bl. 7 vv.

5) *Guizot*, t. a. p. bl. 179. *Thierry*, lettres sur l'hist. de France. Ch. XIII. — Dit is meer op Frankrijk dan op de Nederlanden van toepassing. *Kluit*, Hist. der Holl. staatsr. IV bl. 107. vv. Zie echter ook: *v. Hees v. d. Tempel*, over het stelsel der gemeenten, bl. 39 vv.

6) *Guizot*, t. a. p. bl. 107, 176, 189; «le grand mode de responsabilité du temps.» Dat ze als *regt* ook in onze dagen in de

maar alleen in dien weerstand uiten, die zelfs in de gemeenten dikwijls de eenigste waarborg tegen de willekeur der magistraten was. Nadat men er uit den aard der zaak reeds dikwijls gebruik van had gemaakt, werd het langzamerhand als een onbetwistbaar regt beschouwd, in verschillende Staatsstukken opgenomen,¹⁾ en weldra ook wetenschappelijk behandeld en verdedigd.

De opstand onzer voorouders tegen Filips, was eene uiting van datzelfde regt,²⁾ 't zij dan wel of kwalijk begrepen,³⁾ waartoe men reeds in Zwitserland⁴⁾ met goed gevolg, in Spanje met ongelukkigen uitslag⁵⁾ zijne toevlugt had genomen. Het was de behoefte om *privilegiën* te handhaven, aan wier eerbiediging de welvaart der landzaten ten naauwste verbonden was. De gesteldheid van den bodem, die krachtige werkzaamheid noodzakelijk maakte, en tevens de geschiktste middelen tot verzet tegen wille-

wetenschap van het Staatsregt niet kan gemist worden, bewijst *Brouglam*, Polit. philos. I bl. 44—60. *Hello*, du régime constitutionnel, Paris, 1848. dl I bl. 112 vv. *de Bosch Kemper*, Handleiding tot de kennis van het Nederlandsche staatsregt en staatsbestuur. Amst. 1850. § 30 bl. 72.

1) O. a. in het charter van Vlaanderen van 1194, bij *Raepsaet*, t. a. p. I, bl. 192; in de *Assises de Jérusalem* ibid. bl. 170; in de opdragt der grafelijkheid aan Willem I in 1584, bij *Kluit*, t. a. p. I, bl. 344. — Hoeveel verschil er tusschen dit negatieve *regt van verzet*, en het positieve *regt tot opstand* is, bewijst *Raepsaet*, t. a. p. bl. 186 vv.

2) (*Van de Spiegel*) Satisfactie, bl. 14 vv.

3) *Kluit* vindt de regtvaardiging van den opstand niet in een stellig regt van verzet, dat wij volgens hem tegen Filips niet hadden, maar in het regt van zelfbehoud. *Inwijdingsrede over het recht, om Philips af te zweren*, Leijd. 1779. bl. 110, 159.

4) In 1308 en volgende jaren. v. *Rotteck*, allgem. Geschichte, Braunsch. 1848. VI., bl. 37 vv.

5) In 1522. v. *Rotteck*, t. a. p. VII, bl. 136 vv.

keur aan de hand gaf, had de zucht naar individuele vrijheid diep in de natie geplant.¹⁾ Een uitgebreide handel, dien men aan de gunstige ligging des lands en den nijveren aard der inwoners te danken had, stapelde langzamerhand in onze gewesten grooten rijkdom op een; en had men vrijheid en zekerheid van persoon en goederen noodig, om dien rijkdom te verwerven en te vermeerderen, niet minder behoefde men beide om rustig het verworvene te genieten.²⁾ Van daar dat men tot geen prijs de kostbare privilegiën wilde afstaan, welke de burgerlijke vrijheid waarborgden;³⁾ waaronder het regt om niet van zijn' natuurlijken regter te worden afgetrokken, versterkt door de uitsluitende benoembaarheid van landzaten of poorters tot de hooge en andere staats- of regterlijke bedieningen⁴⁾ eene eerste plaats innamen. Men kon in dit opzigt bepaaldelijk in het volkrijke Holland met eenstemmigheid en nadruk handelen, daar het gemeentewezen zich hier bijzonder ontwikkeld had, en de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, waarin eindelijk de laatste partij zege-

1) Mr. *J. Hora Siccama*, Neerlands grond en beschaving in verband beschouwd. In het *Algem. Letterl. Maandschrift* voor 1848, N°. 7, bl. 23 vv., 56 vv.

2) *Van Hees van den Tempel*. t. a. p. bl. 30 vv. 36 vv.

3) Vgl. *Grotius*, *Annales*. Amstel. 1658. bl. 3: «Nobilitati a victoribus agri clientelares dabantur, oppidanis immunitas, sua jura, leges, magistratus, munimenta libertatis. Nec ante accepti in imperium successores, quam munera haec, quibus data erant, jurejurando affirmassent. Penes utrumque ordinem, nobilium et oppidanae plebis, rei-publicae cura antiquitus fuit: quibusdam in locis accessit tertius, sacerdotum. Hi legationibus, ubi necesse erat, coibant: hi maximis in rebus consulebantur: nec nisi *cunctis volentibus* indicere tributa, statum qui erat rerum mutare, ne nummi quidem pretium novare fas erat. *Adeo cavebatur*, etiam cum boni Principes essent, *ne malis fieri liceret.*»

4) Beide uitdrukkelijk in het groot privilegie van Maria opgenomen.

vierde, de magt des adels zoozeer hadden geknakt, dat de steden verreweg het overwigt hadden op de ridderschap.¹⁾ De landsheer, tevens souverain buiten de Nederlanden, en die reeds elders meermalen zijne aanslagen tegen de gemeentelijke instellingen met goed gevolg had bekroond gezien, stelde ook hier zijn onbeperkt gezag tegen die vrijheden over. Het werd de vraag of de dwingelandij haren ijzeren scepter zou zwaaijen, dan of het beginsel zou zegevieren, dat de regering is voor het volk, en dus het welvaren van het algemeen op den voorgrond moet staan.²⁾ De uitkomst was een heerlijke triomf voor de vrijheid.

Intusschen had de herleefde studie der klassieken op de beschaving, verlichting en veredeling van den menschelijken geest een zeer gunstigen invloed uitgeoefend. De Germanen vonden in de door hen overheerde gewesten het despotisme; en bij de aanneming eener nieuwe godsdienst, hun door de overwonnelingen zelve gepredikt, was het derhalve natuurlijk dat zij de vormen en den geest eener volstrekte heerschappij, wier bondgenoot de Kerk was, aannamen. De kennis aan de schriften der

1) *Meijer*, t. a. p. l. V chap. V.

2) Placcaet in de Staten Generaal der Geunierde Nederlanden, van 26 Julij 1581: «Alsoo een yegelyck kennelyk is, dat een Prince van den Lande van God gesteld is Hooft over syne ondersaten, om deselve te bewaeren ende beschermen van alle ongelyck, overlast ende geweld. — Ende dat d'Ondersaten niet en syn van Gode geschapen tot behoef van den Prince, om hem in alles wat hij beveelt — onderdanig te wesen, ende als slaven te dienen: maar den Prinse om d'Ondersaten wille.» Vgl. hiermede de redenen, waarmede Willem I bij de Staten op de afzwering aandrong, bij *Grotius*, *Annales*, bl. 98: «At sapientibus hand ignotum, populi ex consensu, populi gratia institutas esse potestates ut superiores singulis, ita infra universos, quae si publici curam privatos ad usus verterent, populo, hoc est Ordinibus rite coactis, judicium et vindictam relinqui.»

keur aan de hand gaf, had de zucht naar individuele vrijheid diep in de natie geplant.¹⁾ Een uitgebreide handel, dien men aan de gunstige ligging des lands en den nijveren aard der inwoners te danken had, stapelde langzamerhand in onze gewesten grooten rijkdom op een; en had men vrijheid en zekerheid van persoon en goederen noodig, om dien rijkdom te verwerven en te vermeerderen, niet minder behoefde men beide om rustig het verworvene te genieten.²⁾ Van daar dat men tot geen prijs de kostbare privilegiën wilde afstaan, welke de burgerlijke vrijheid waarborgden; ³⁾ waaronder het regt om niet van zijn' natuurlijken regter te worden afgetrokken, versterkt door de uitsluitende benoembaarheid van landzaten of poorters tot de hooge en andere staats- of regterlijke bedieningen⁴⁾ eene eerste plaats innamen. Men kon in dit opzigt bepaaldelijk in het volkrijke Holland met eenstemmigheid en nadruk handelen, daar het gemeentewezen zich hier bijzonder ontwikkeld had, en de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, waarin eindelijk de laatste partij zege-

1) Mr. *J. Hora Siccama*, Neerlands grond en beschaving in verband beschouwd. In het *Algem. Letterl. Maandschrift* voor 1848, N°. 7, bl. 23 vv, 56 vv.

2) *Van Hees van den Tempel*. t. a. p. bl. 30 vv. 56 vv.

3) Vgl. *Grotius*, *Annales*. Amstel. 1658. bl. 3: « Nobilitati a vic-toribus agri clientelares dabantur, oppidanis immunitas, sua jura, leges, magistratus, *munimenta libertatis*. Nec ante accepti in imperium successores, quam munera haec, quibus data erant, jurejurando affirmassent. Penes utrumque ordinem, nobilium et oppidanae plebis, rei-publicae cura antiquitus fuit: quibusdam in locis accessit tertius, sacerdotum. Hi legationibus, ubi necesse erat, coibant: hi maximis in rebus consultabantur: nec nisi *cunctis volentibus* indicere tributa, statum qui erat rerum mutare, ne nummi quidem pretium novare fas erat. Adeo cavebatur, etiam cum boni Principes essent, *ne malis fieri liceret*. »

4) Beide uitdrukkelijk in het groot privilegie van Maria opgenomen.

vierde, de magt des adels zoozeer hadden geknakt, dat de steden verreweg het overwigt hadden op de ridderschap. ¹⁾ De landsheer, tevens souverain buiten de Nederlanden, en die reeds elders meermalen zijne aanslagen tegen de gemeentelijke instellingen met goed gevolg had bekroond gezien, stelde ook hier zijn onbepert gezag tegen die vrijheden over. Het werd de vraag of de dwingelandij haren ijzeren schepter zou zwaaijen, dan of het beginsel zou zegevieren, dat de regering is voor het volk, en dus het welvaren van het algemeen op den voorgrond moet staan. ²⁾ De uitkomst was een heerlijke triomf voor de vrijheid.

Intusschen had de herleeft studie der klassieken op de beschaving, verlichting en veredeling van den menschelijken geest een zeer gunstigen invloed uitgeoefend. De Germanen vonden in de door hen overheerde gewesten het despotisme; en bij de aanneming eener nieuwe godsdienst, hun door de overwonnelingen zelve gepredikt, was het derhalve natuurlijk dat zij de vormen en den geest eener volstrekte heerschappij, wier bondgenoot de Kerk was, aannamen. De kennis aan de schriften der

1) *Meijer*, t. a. p. I. V chap. V.

2) Placcaet in de Staten Generaal der Geunieerde Nederlanden, van 26 Julij 1581: «Alsoo een yegelyck kennelyk is, dat een Prince van den Lande van God gesteld is Hooft over synce ondersaten, om deselve te bewaeren ende beschermen van alle ongelyck, overlast ende geweld. — Ende dat d'Ondersaten niet en syn van Gode geschapen tot behoef van den Prince, om hem in alles wat hij beveelt — onderdanig te wesen, ende als slaven te dienen: maar den Prinse om d'Ondersaten wille.» Vgl. hiermede de redenen, waarmede Willem I bij de Staten op de afzwering aandrong, bij *Grotius*, *Annales*, bl. 98: «At sapientibus hand ignotum, populi ex consensu, populi gratia institutas esse potestates ut superiores singulis, ita infra universos, quae si publici curam privatos ad usus verterent, populo, hoc est Ordinibus rite coactis, judicium et vindictam relinqui.»

ouden, met name Aristoteles en Cicero, eerst in Italie, daarna in Frankrijk, Duitschland en elders met gretigheid bestudeerd, maakte echter met eenen afkeer van dwingelandij bekend, die overal, waar vrije gemeenten bestonden, met elken dag dieper wortelen schoot. Vrijheid is eene levensbehoefte; en daarom moest zij dubbel sympathie opwekken in den behagelijken vorm, waarin zij zich hier vertoonde. Daarenboven vond men bij de staatkundige schrijvers der oudheid een zoeken naar den besten regeringsvorm. Dit had tot gevolg, dat men zich meer en meer rekenschap van den bestaanden toestand begon te geven, en dit vraagstuk met voorliefde behandeld werd: en daar de oplossing afhankelijk is van het antwoord op de vragen: waarvoor de regering dient? en, waarin het welzijn des volks eigenlijk bestaat? heeft dit onderzoek noodwendig tot ontwikkeling van staatsrecht en staatshuishoudkunde bijgedragen.

Van veel grooter gewigt nog was de invloed der Kerkhervorming. Het Christendom, hoe beneveld en verontreinigd ook, had in de Middeleeuwen ten minste die uitwerking gehad, dat aan het geloof, aan de godsdienstige overtuiging, eene hooge waarde werd toegekend. Zoodra men nu begon in te zien, dat die overtuiging niet aan banden kan worden gelegd, werd gewetensdwang als het toppunt der tyrannie, als haar onverdragelijkst en belagchelijkst uitvloeisel aangemerkt. Tegen zulke geweldenaarj verzette zich de hervorming; en hoewel zij zich nog niet dadelijk tot volkomen vrijheid van denken verheffen kon,¹⁾ en hare woordvoerders nog dikwijls aan

1) Zie o. a. Dr. *D. Schenkel*, die religiösen Zeitskämpfe. Hamb. 1847. bl. 33 vv.

anderen het juk opleiden, dat zij zelve hadden afgeschud, zoo was toch in hare zegepraal ook de erkenning der waarheid besloten, dat op 't gebied der mensche-lijke gedachten geen willekeur geduld kan worden. Toen echter eens op dit punt de vrijheid gehandhaafd was, ging men verder, en hechtte aan alles, wat men tot eigene ontwikkeling behoefde, een natuurlijk en onvervreemdbaar regt vast.¹⁾

Het is hieraan toe te schrijven, dat de protestantsche schrijvers de beginselen van vrijheid, die hen op 't gebied der godsdienst bezielde, ook op dat van het regt durven overbrengen. Zij erkennen de waarde en daardoor ook het regt van het individu. Zij beschouwen den Staat als middel tot bevordering van het algemeen welzijn, en weigeren daarom er eene onbepaalde magt aan toe te kennen.²⁾ Over 't algemeen bleven de Roomsche schrijvers in dit opzicht achter, 't geen ook uit den aard der zaak volgen moest, daar zij in de vrijheid van denken geen uitgangspunt voor hunne stellingen konden vinden. Echter is de invloed der nieuwere beschaving en der mildere opvatting van het Christendom bij enkelen ten minste niet te missen. Zoo beweerde reeds *Victoria*,³⁾ dat men de on-

1) *Kaltenborn*, t. a. p. bl. 87.

2) Vooral in de *Principia Juris* van *Winkler* van 1613 worden deze beginselen krachtig uitgesproken. Zie b. v. bl. 87 vv. (der uitgave door *Kaltenborn*): «*Juris naturae est aequalitas omnium hominum, puta quoad statum. Jus naturae omnes uno nomine appellat homines et dignitatis inaequalitatem ignorat. — Ad libertatem naturalem spectat, quod natura nullae aliae feruntur hominibus leges, nisi quae ipsa natura cuique ingenerat — Jus humanum naturale — — pertinet ad omnes qui homines sunt vel humanam naturam habent, quapropter neminem ab eo, quisquis ille sit, excludimus.*»

3) Bij *Grotius*, *Mare Liberum*, cap. II. Hij leefde 1480—1546.

geloovige Indianen evenmin van hunne bezittingen had mogen berooven, als zij het den Spanjaarden hadden mogen doen. *Thomas Morus* strekte in zijne *Utopia*, die in 1517 het licht zag, de godsdienstige verdraagzaamheid zelfs tot Atheïsten uit, „on the ground, that a man cannot make himself believe what he pleases,“ ¹⁾ en *Bodin* verklaarde zich in zijne *Livres de la république* van 1577 tegen de slavernij. ²⁾

De studie der Grieksche en Romeinsche oudheid en de hervorming hadden echter op de behandeling der staatswetenschappen minder invloed, dan men oppervlakkig zou meenen. In de Middeleeuwen had men aan den leiband van de kerkleer, van het Romeinsch en Kanonisch regt, en van Aristoteles geloopt, en alle wetenschap verketterd, die niet op dien grondslag steunde. Eerst langzamerhand durfde men zich daarvan losmaken. 't Was al veel gewonen dat eene vrije en oorspronkelijke schriftverklaring in de plaats kwam van de slaafsche onderworpenheid aan 't gezag der kerk; maar zoo uitsluitend had de theologie gedurende meer dan tien eeuwen den scepter gezwaaid, dat men niet dan met moeite dat juk kon afschudden. Bij bijna alle staatsregtelijke schrijvers der 17. eeuw vindt men nog plaatsen uit het oude en nieuwe Verbond tot staving van hunne stellingen aangehaald. *Baco* en *Descartes* ³⁾ onttrokken zich het eerst aan eene heerschappij, die aan den voortgang van eene zelfstandige wetenschap zeer nadeelig moest wezen; maar zelfs in de geschriften

1) *Mackintosh*, history of England. Paris, 1831, bl. 208.

2) Ed. par Gabriel Cartier. 1599. L. I. ch. V. bl. 49): Vgl. *Lerminier*, Introd. génér. à l'hist. du droit. Paris, 1835, bl. 71 vv.

3) *Guizot*, t. a. p. bl. 450.

van *Huber* ¹⁾ en *Perizonius* ²⁾ treft men nog de sporen dier hebbelijkheid aan, terwijl *Locke* zich van die wapenen met vrucht tegen zijne tegenstanders bediende. ³⁾ Aristoteles verloor iets vroeger zijn gezag. De Kerk had door de scholastieke wijsbegeerte, waaraan men het voordeel van eene scherpe, hoewel al te spitsvindige, rede-neerkunde te danken had, de wetenschap tot hare slavin trachten te verlagen, maar haar juist daardoor in staat gesteld dit middel met goed gevolg tot bevestiging harer onafhankelijkheid te gebruiken. ⁴⁾ Het denken was geoefend genoeg, om zich zelfstandig te kunnen voortbewegen, zoodra de banden verbroken waren, waarin men het gewrongen had. Zoo ontwikkelde zich langzamerhand eene zuivere wijsbegeerte, die ook 't gebied van het natuurrecht betrad. Het Romeinsche regt stond haar daar echter nog dikwijls belemmerend in den weg, daar het wel onmogelijk was de uitkomsten van het vrije onderzoek steeds met de bepalingen der Romeinsche keizers in overeenstemming te brengen. De beroemde *Noodt*, hoe groot bewonderaar van de voortreffelijkheid van dat regt, was een der eersten, die dit gezag bij een rein bespiegeld onderzoek van zich durfde afwerpen, ⁵⁾ maar rekende het

1) De jur. civit. Ed. quarta. Fran. 1713. c. I. I Sect. 1. c. V. Sect. II. c. I, § 30, 31; c. VII; et passim.

2) Oratio de origine et natura Imperii imprimis Regii, 1689.

3) B. v. waar hij *Filmer* bestrijdt. Zie *du gouvernement civil*, Amst. 1780, Chap. V, bl. 73, 88. —

4) *Sigwart*, *Gesch. der Philos.* I bl. 368 vv. Vgl. *Guizot*, t. a. p. bl. 130 vv.

5) Oratio de jure summi imperii et lege Regia, 1699. *Ego vero non auctoritatem, sed rationem expectabam. Cum enim de jure Imperii disputamus, non lex hujus minoris civitatis quaestioni est; sed illius majoris quae cum sole fines metitur. Si tamen cui placet, ad civile jus provocare, etsi initio nolui, etiam huc me demittam.*

toch noodig de bewijzen voor de regtmatigheid van het onbeperkt gezag, die er uit werden afgeleid, uitvoerig te wederleggen.¹⁾ Ook op 't gebied van het volkenregt werd aan het Romeinsche regt nog lang te veel invloed toegekend.²⁾

Wij moeten nu het oog meer bepaald naar tijdorde op de rij der schrijvers rigten, die tot op onzen de la Court eenigen invloed op de ontwikkeling der politieke wetenschappen hebben uitgeoefend. Zij wordt geopend door een man, wiens naam niet met dezelfde verachting verdient te worden uitgesproken, waarmede zijne leer tot eer der menschheid gebrandmerkt is.³⁾ In 't begin der 16. eeuw verscheen het werk van Macchiavelli *del Principe*, waarin met groot talent de beste middelen werden aangewezen, om ten koste van deugd en regt een onbeperkt vorstelijk gezag te grondvesten en te handhaven. De sluwe Italiaan, wien de grootheid van het oude Rome met bewondering vervulde, die het algemeen welzijn boven alles stelde, en aan den democratischen regeringsvorm, als het meest daartoe leidende, de voorkeur gaf,⁴⁾ bedoelde wel niets

1) *Huber* (de jur. civit. l. I. Sect. I. c. VI. § 4) noemt de « notitia juris Romani in hac quoque disciplina non quidem ad intellectum necessaria, sed perquam utilis ad illustrandum, et forte necessaria ad docendum. »

2) *Wheaton*, Histoire des progrès du droit des gens, Leipz. 1846. I bl. 144.

3) *Kluit*, Redevoering over 't misbruik van 't algemeen Staatsrecht. Leid. 1787. bl. 20: « de naam van Machiavel verwekt bij elk die hem hoort noemen, reeds zoodanig een afgrijzen, — — dat, naar mijn inzien, indien Hij herleefde, geene menschen, wat zeg ik? — geene beesten zijn persoon en omgang zouden kunnen verdragen. »

4) Dit blijkt vooral uit zijn *Discorsi*, l. I. c. LVIII: « Sono migliori governi quelli de popoli che quelli dei principe. — — Ma l'opinione contro ai popoli nasce, perchè dei popoli ciascun disce male senza

anders dan den eersten stap aan te wijzen, die tot de opheffing van zijn diep gezonken vaderland voeren kon.¹⁾ Immers moest Italië vrij zijn van de overheersching der *barbaren*, gelijk de Franschen en Duitschers door de hooger beschaafde Italianen met minachting genoemd werden, eer het aan herstel en bloei kon denken; en om tot die vrijheid te geraken moest een krachtig vorst het staatsroer in handen nemen, de bijzondere belangen en de noodlottige verdeeldheden voor zijn' ijzeren wil doen bukken, en de vereenigde magt van Italië op dat ééne punt in werking brengen. Zijne bedoeling werd echter veelal miskend;²⁾ en terwijl de eerlijke man door de lezing van het boek *del Principe* versterkt werd in de rampzalige overtuiging, dat eene goede politiek zich niet met de beginselen van strenge zedelijkheid laat overeenbrengen,³⁾ was het een welkom handboek voor ieder, die naar mid-

paura, e liberamente ancora mentre che regnano; dei principi si parla sempre con mille paure e mille rispetti.» — I. II c. II: «Ma sopra tutto maravigliossissima cosa è a considerare a quanta grandezza venne Roma, poi che la si libera da' suoi re. La cagione è facile ad intendere, perchè non il bene particolare, ma il bene comune è quello che fa grandi le città.»

1) *Star Numan*, diatribe in N. Macchiavelli opusculum *Del Principe* inscriptum. Traj. 1833. Pars II, Epilogus, bl. 95 vv. Vgl. *C. W. von Dohm*, Denkwürdigk. meiner Zeit. Hanov. 1819, dl. V bl. 89. *Guizot*, t. a. p. bl. 249. *Macaulay*, Critical and Historical Essays. ed. Tauchn. Leipz. 1850. dl. I, bl. 60—107.

2) Merkwaardig is het oordeel van zijnen landgenoot *Albericus Gentilis*, die hem in zijn werk *de legationibus* (Lond. 1585, bl. 101) noemt: «Democratiae landator, et assertor acerrimus; — tyrannidis summe inimicus. Itaque tyranno non favet: sui propositi non est tyrannum instruere, sed arcanis ejus palam factis ipsum miseris populis nudum et conspicuum exhibere. — Hoc fuit viri omnium prudentissimi consilium, ut sub specie principalis eruditionis populos erudiret.»

3) *Von Dohm*, t. a. p. bl. 102.

delen tot uitbreiding en bevestiging van eene onbepaalde heerschappij uitzag.¹⁾

De eerste schrijver van eenige beteekenis, die de regten des volks tegenover de vorstelijke willekeur durfde handhaven, waaraan Macchiavelli zooveel voedsel had gegeven, was de Schotsche geschiedschrijver *Buchanan*,²⁾ die in 1576 een *dialogus de jure regni apud Scotos* uitgaf, hetwelk hij aan zijnen leerling, den zoon der ongelukkige Maria Stuart, opdroeg³⁾ en waarin over den oorsprong van den burgerstaat, de verhouding der vorsten tegenover de wet en het recht tot weerstand gehandeld wordt. Met nadruk en hier en daar met vermelding van precedenten, aan het oude staatsrecht en de geschiedenis van zijn vaderland ontleend, ontwikkelt Buchanan de stellingen, dat de vorst even als elk burger onderworpen moet zijn aan de wetten, daar hij met deze dezelfde bestemming heeft, namelijk om het staatsdoel, gemeenschappelijke afwendig van gevaren en welwillende vermeerdering van elks levensgenot, te bevorderen; en dat het volk het recht heeft om den vorst, die dien pligt uit

1) Bijna gelijktijdig met het werk van Macchiavelli verscheen de *Utopia* van *Thomas Morus*, die, even als later (1656) de *Oceana* van *Harrington* te weinig van het bestaande uitging, om een' grooten invloed te kunnen uitoefenen. Zie *Reybaud*, *Etudes sur les réformateurs*. Brux. 1843. t. I. bl. 34. t. II. bl. 181 vv.

2) *Mackintosh*, *vindiciae Gallicae* of verdediging van de Fransche onwenteling, Dordr. 1792, bl. 249, noemt zijnen landgenoot: « den eersten geleerde, in welken het edel vuur van republikeinsche geestdrift van de Ouden overgegaan is.»

3) In de *opdragt* komt voor « eam (disputationem) publicandam censui, ut — — tui erga cives officii te admoneret. — — Hunc igitur ad te non modo monitorem, sed etiam flagitatorem importunum at interim impudentem misi: — — cui si parueris, tibi tuisque in praesentia tranquillitatem, et in futurum sempiternam comparabis gloriam.»

het oog verliest, en de wetten verbreekt, voor den regterstoel te dagen, en des noods door geweld van wapenen tot rede te brengen.¹⁾ In hetzelfde jaar was de *Franco-gallia* van *Hottman* verschenen, waarin zich de haat tegen het despotisme niet minder levendig uitsprak,²⁾ doch dat weldra overschaduwde werd door de bekende

1) Ed. Ultraj. Elzev. 1668, bl. 9: «Harum civitatum partes similiter inter se junctas esse volunt, atque cuncta corporis membra inter se cohaerere, mutisque constare officiis et in commune elaborare, pericula communiter propellere, utilitates prospicere, eisque communicandis omnium inter se benevolentiam devincire.» — Bl. 11: «Populus est, ut imperium, cui velit, deferat.» — Bl. 19: «Non expedit populis, ut reges legibus solvantur — — (bl. 21) quia intra hominem duo saevissima monstra cupiditas et iracundia perpetuum cum ratione bellum gerunt: expetitae sunt leges quae licentiam eorum comprimerent et nimium exultantia ad justum imperii respectum revocarent.» — Bl. 35: «At qui palam non patriae sed sibi gerunt imperium, neque publicae utilitatis, sed suae voluptatis rationem habent — — hi non civili nobiscum aut aliquo humanitatis vinculo juncti sunt, sed Dei et hominum hostes maxime omnium capitales judicari debent.» — Merkwaardig is het antwoord, dat Buchanan geeft op de bedenking, dat de leer van de geoorloofdheid van weerstand zoo gevaarlijk is: (bl. 64) «ego in hoc genere quid fieri jure possit aut debeat explico, non ad rem suscipiendam exhortor. In illo enim satis est rei notatio et dilucida explicatio: in hoc vero, et in suscipiendo consilio opus est, in aggrediendo prudentia, in efficiendo virtute. Haec cum temporibus, personis, locis, ceterisque rei gerendae instrumentis, aut juventur, aut avertantur, si quis temere attentaverit, nihilo magis ejus erroris culpa ad me pertinet, quam medico, qui remedia morborum commode descripsit, ejus culpa est praestanda, qui alieno tempore ea aegrotantibus dederit.» Zie over Buchanan *Bayle*, dict. hist. et crit. in voce.

2) Zie eene plaats uit dat werk aangehaald bij *L. Blanc*, *histoire de la révolution française*, Paris, 1847 bl. 83. Vgl. *Dareste*, *Etude sur François Hotman*, in de *Revue de législ. et de Jurispr.*, 1850, bl. 257—289; en *Bayle*, dict. hist. et crit. De staten van Holland hebben moeite gedaan om *Hottman* te bewegen een leerstoel van het regt te Leiden te vervullen; doch hij sloeg dit aanbod af wegens zijnen gevorderden leeftijd en de gevaren der reis.

Vindiciae contra tyrannos, door Hubert Languet onder den verdichten naam van *Stephanus Junius Brutus* in 1579 uitgegeven.¹⁾ Zijn verblijf in onze gewesten, in welke hij zich sedert 1578 met Johan Casimir van den Paltz ophield, maakte hem getuige van onzen bloedigen vrijheidstrijd, en vervulde hem met bewondering voor een volk, dat voor zijne dierbaarste regten alles veil had; terwijl de vriendschap met Willem van Oranje, voor wien hij naar sommigen meenen de Apologie schreef,²⁾ in welke de banvloek van Filips werd wederlegd, hem een vorst deed kennen, die zijn geheele leven toewijdde aan de verhevene roeping, om de gewesten, welke zich aan zijne leiding hadden toevertrouwd, vrij en gelukkig te maken. Die persoonlijke deelneming aan de Nederlandsche beroerten ontvonkte nog meer den haat tegen tirannij, die zijne edele ziel reeds lang vervuld had, en leende aan zijn geschrift een gloed van verontwaardiging, die onweerstaanbaar boeit en wegsleept. Het houdt de beantwoording van vier vragen in, waarvan de derde tot opschrift voert: *An et quatenus principi rempublicam aut opprimenti, aut peridenti resistere liceat. Item, quibus id, et quo modo, et quo jure permissum sit.* Krachtiger nog dan bij Buchanan worden hier de bestemming der regering, de heerschappij der wetten,

1) *Treitzschke*, Hubert Languet's *Vind. Contra tyr.* Leipz. 1846. bl. 58. Verkeerdelijk wordt hierin 1580 als het jaartal der uitgave vermeld. Vgl. *Bayle*, dict. hist. et crit. in voce; en dl. IV bl. 569—577 (uitg. te Amst. 1740). *Hommel*, *Literatura juris*, Lips. 1779. bl. 163.

2) *Treitzschke*, t. a. p. bl. 37. — *Groen van Prinsterer* (*Archives de la maison d'Orange Nassau*, Leyd. 1836, t. III, bl. 186) meent dat Willem I zelf de Schrijver der Apologie is. *Hugo de Groot* hield er *Pierre de Villiers* voor. Zie *Bayle*, dict. in voce *Languet*.

en het regt van weerstand verdedigd; ¹⁾ terwijl op de noodzakelijkheid om aan de Stenden een bepaald deel in de wetgeving toe te kennen, even sterk wordt aangedrongen. ²⁾ Beide schrijvers weiden echter uitvoerig uit over het onderscheid tusschen een wettig vorst en een tiran, en prijzen de gehoorzaamheid aan den eersten even sterk aan, als zij weerstand tegen den tweeden prediken; maar zij stemmen volkomen daarin overeen, dat niet alleen de vorsten, die zich wederregtelijk, tegen den wil des volks, de hoogste magt hebben aangematigd, maar ook allen, die de wetten verbreken en hun bijzonder belang, niet dat van het algemeen, beoogen, als tirannen moeten worden aangemerkt. ³⁾

Onder de schrijvers, die het spoor van Buchanan en Languet vervolgden en door de voorstanders van het onbeperkt gezag *monarchomachi* werden genoemd, terwijl zij omgekeerd hunne wederpartij met den naam van *macchiavellistae* beschimpten, verdienen er nog twee bijzonder vermeld te worden, de Oostfries *Althusius*, en de onsterfelijke dichter *Milton*. De eerste nam als Syndicus der

1) Ed Edimburgi, a^o 1579, bl. 108: «Imperare nihil aliud est, quam consulere; Imperii finis unicus, populi utilitas. Imperatorum regumque officium unum, ut populo consulant. Regia vero dignitas non est propria honos, sed onus; non immunitas, sed munus; non vacatio sed vocatio; non licentia, sed publica servitus.»

2) *Buchanan*, t. a. p. bl. 21 vv. Vgl. bl. 54. *Vindiciae*, bl. 88. vv. In gelijken geest schreven meer dan één Staatkundig vertoog de kanselier *de l'Hopital* en *Duplessis Mornay*. Zelfs worden de *Vindiciae* door enkelen aan den laatsgenoemden toegeschreven. Zie Mr. *G. W. Vreede*, geschied- en letterkundige herinneringen. Gork. 1835, 1836. I. Stuk bl. 12—23. II. Stuk bl. 12.

3) Zie de hier voor aangehaalde plaats van *Buchanan*. — In de *Vindiciae*, bl. 171, worden zij *tyrannos exercitio* genoemd, in tegenoverstelling der *tyrannos jure*.

Stad Embden een ijverig aandeel in de geschillen tusschen de Stenden en den graaf van Oost-Friesland in 't begin der 17. eeuw, en sprong even vurig voor de volksvrijheid in de bres, als hij die in zijne *Politica methodice digesta* voorstond, die in 1603 het licht zag.¹⁾ Hij betoogde, dat de hoogste magt bij het volk berustte, en de vorst slechts diens lasthebber was, dat de regten des volks onvervreemdbaar waren, en een onbeperkt gezag uit den aard der zaak met het algemeene welzijn in strijd was; eindelijk dat, al had een volk al zijne regten zonder eenig voorbehoud op de regering overgedragen, die afstand altijd in dien zin moest worden uitgelegd, dat het doel der regering, de behartiging van het welzijn der onderdanen, er niet door verloren ging. Hij dreef de stoutheid van zijne stellingen zoo verre, dat in ons vrije Nederland mannen als de Groot en zelfs nog Huber er voor terug deinsden.²⁾

Het welsprekendst protest echter van de regten des volks tegenover de slaafsche onderwerping aan het despotisme hebben wij aan *Milton* te danken. De beroemde

1) *Treitschke*, Drei Politiker, des 17. Jahrhunderts. (*Neue Jahrbücher der Gesch. u. Polit.* von *Bülau*, 1846, II bl. 311 vv., bl. 385 vv.)

2) *Grotius*, de jure belli et pac. l. I. c. III. § 8. *Huber*, de jur. civit. l. I. Sect. II. c. 3. § 9. c. 6. § 4. Vgl. *Treitschke*, t. a. p. bl. 325 vv. Zoo beweert *de Groot* dat een geheel volk even als de enkele mensch zich in slavernij kan overgeven, (d. j. b. et p. l. I. c. III, § 8 n°. 1); *Huber*, dat een toestand, waarbij het belang van den vorst de hoogste wet is, volkomen regmatig kan zijn (*ibid.* l. I. Sect. VII, c. III § 15, 23.) en dat er verjaring van de regten der burgers mogelijk is (l. I. Sect. III, c. IX § 21); *Languet* daarentegen (t. a. p. bl. 104): «libertati nulla, ne diutissima quidem servitute, praescribi posse.»

Fransche geleerde *Salmasius*, die sedert 1631 de plaats van Scaliger aan de Leidsche hoogeschool bekleedde, had deels uit partijzucht, deels uit gouddorst, een heftig geschrift tegen den geregtelijken moord van Karel I in het licht gegeven.¹⁾ Het verscheen reeds in hetzelfde jaar 1649, onder den titel van *defensio regia pro Carolo I*, en hield zulk eene blinde vereering van de vorstelijke magt in, tegen welke elke opstand, hoe regtmatig, heiligschennis genoemd werd, dat het niet alleen in Engeland, maar ook aan het hof van Christina van Zweden algemeene verontwaardiging wekte, en bij Plakaat der Staten van Holland van 26 Nov. 1649 verboden werd, als eene stilzwijgende veroordeeling van onzen opstand tegen Filips bevattende. De Engelsche Raad van State droeg aan Milton de wederlegging van die onzinnige taal op;²⁾ en deze volbragt in de *defensio pro populo anglicano* zijne taak op eene voortreffelijke wijze. Zijn geschrift bevat echter meer eene tegenstelling van de leer van het despotisme en van den vrijheidademenden geest der Engelsche staatsregeling, dan wel eene verdediging der gebeurtenissen van zijne dagen.

Het is opmerkelijk, dat meest alle publicisten dier dagen zich op een maatschappelijk verdrag tusschen vorst

1) *Trozler*, Fürst und Volk nach Buchanan's und Miltons Lehre. Aarau, 1821. Vorrede. —

2) *Joannis Miltoni Defensio Pop. Anglic.* in de *Opera*, ed. Lond. 1738, dl. II bl. 238: «Pessime enim vel natura vel legibus comparatum foret, si arguta servitus, libertas muta esset; et haberent tyranni, qui pro se dicerent, non haberent, qui tyrannos debellare possent. Miserum esset, si haec ipsa ratio, quo utimur Dei munere non multo plura ad homines conserandos, liberandos et quantum natura fert inter se aequandos quam ad opprimendos et sub unius imperio male perdendos argumenta suppeditaret.» Aangehaald bij *Mackintosh*, *Vindiciae Gallicae*, bl. 230.

en volk beroepen, hetwelk aan het laatste het regt gaf om de gehoorzaamheid op te zeggen, zoodra de eerste had opgehouden aan zijne verplichtingen te voldoen. Zij beproefden zelfs die theorie door 't gezag van 't Romeinsche privaatrecht te steunen.¹⁾ Reeds bij *Buchanan* komt dit verdrag voor.²⁾ Ook *Languet* maakt het tot den grondslag zijner stellingen,³⁾ terwijl hij uit gewijde en ongewijde geschiedenis voorbeelden van diergelijke verdragen aanhaalt, en uitdrukkelijk de inhuldiging van Filips vermeld,⁴⁾ die eerst gezworen had de vrijheden des lands te zullen handhaven, na welke belofte eerst de afgevaardigden der Staten hem hulde en trouw wederkeerig hadden toegezegd.⁵⁾

1) Volgens de leer der *lex commissoria* en der *restitutio in integrum propter dolum vel vim*.

2) De plaats luidt t. a. p. bl. 62: « *B. Mutua igitur Regi cum civibus est pactio. M. Ita videtur. B. Qui prior a conventis recedit, contraque quam pactus est facit, nonne is pacta et conventa solvit? M. Solvit. B. Soluta igitur vinculo, quod regem cum populo continebat, quicquid juris ex pactione ad eum, qui pacta solvit, pertinebat, id, reor, amittitur. M. Amittitur. B. Is etiam cum quo erat conventum, aequè sit atque ante stipulationem erat, liber. M. Eodem plane jure, atque eadem libertate.* » — Een ander voorbeeld van toepassing van het Romeinsche regt levert de inroeping der *restitutio in integrum* op bl. 40.

3) *Vindiciae*, t. a. p. Bl. 159 vv.

4) Bl. 168.

5) Zie *Register van Adriaan van der Goes*, 23 en 26 Oct. 1555, bl. 54 v. « Gevisiteert zynde de Minuten van den Eedt, by den Koningh van Engelandt, en de Staten van Hollandt te doen, soo hebben de Staten daer sonderlinge geen swarigheydt inne gevonden, dan den VOORGAENDEN Eedt van den voorsz. Koningh inhoudt, dat hij be looft te onderhouden en observeren *Privilegia Hollandiae, quae nunc habent et tenent*, enz. » — « De Koninghlycke Majesteyt heeft na de voorsz. Harange (n. van den Advokaat van Holland) RECIPROQUELYCK gedaen, ende van de Staten van Hollandt ontfangen den behoorlyken

Voorzeker was er in de toekenning en verzekering van privilegiën, welke meestal niet als bloote en herroepelijke gunstbewijzen, maar op voorwaarden en soms ten eeuwigen dage verkregen waren, veel dat aan een contract in den zin van 't Romeinsche regt kon doen denken; maar het was toch een belangrijke stap van historisch op filosofisch gebied, om een stilzwijgend verdrag aan te nemen, dat aan alle regeringen in alle omstandigheden den plicht opleide om wel, dat is, tot algemeen welzijn te regeren.¹⁾ Intusschen laat het zich begrijpen, dat men den ingeslagen weg, die tot oprigting van een gebouw van staatsregt zooveel gemak aanbod, met ijver vervolgde. *Hobbes* gaf aan het verdrag meer ontwikkeling,²⁾ daarop

Eedt. * Vgl. *Hooft*, Geriert van Velzen, (in zijne *Mengelwerken*, Amst. 1704 bl. 497) He Bedrijf.

Flor. Ghy Heeren, ben ik niet uw wettigh Vorst? *Har.* Geweest

Ghy waart het, alzo lang ghy eer en eedt betrachtte:

Toen die verstorven in uw goddeloos gedachte,

Verstorf aan ons de staf der Vorstelyke handt.

Gys. Aan ons, die leuen zijn der Staaten van het landt,

Dien ghy 't voorneemste der voorwaarden hebt gebrooken,

De welke waaren op uw huldinge besprooken.

Ghy zwoert met daaging Godts, en by gestaafden eed,

Dat ghy dit vrye volk, in oorlogh en in vreed,

Berechten trouwlyk zoudt, en vroomelyk beweyren;

Eer dat het Graallyk goudt genaaken mocht uw heiren.

Daar zyt ghy op gehult; en is u toegezeit

By eede wederom, daar op, gehoorzaamheid.

't Welk toen ghy maakte los, los werden d'onderzaaten.

1) *Vindiciae* bl. 168: «contractus — — ut bene imperanti bene obediatur.»

2) Te sterk drukt zich *Brougham* uit (polit. Philos. I bl. 39): «Hobbes — — was the first writer who put forth a philosophical statement of the doctrine of the original or social compact.»

de theorie van het despotisme grondende; terwijl *Huber* en anderen daarentegen er de leer door trachtten te bevestigen, dat nimmer tegen het algemeene welzijn mag gehandeld worden, hetwelk allen, die het oorspronkelijke verdrag aangaan, voor oogen hebben.¹⁾ Hoe men ook over de waarde en strekking van zulk een verdrag denken moge, hetwelk door ieders phantazij naar willekeur kan worden gekneed: de wetenschap dier dagen scheen behoefte te hebben aan zulk een steun, niet alleen omdat het regt van den mensch op vrije ontwikkeling destijds nog niet genoeg door de beoefenaren van het natuurregt in 't licht was gesteld om daarvoor te kunnen dienen, maar ook omdat de analogie van het privaatrecht op het gebied van het staatsrecht als van zelve tot het zoeken van een juridischen grondslag uitlokte.

Wij moeten nu overgaan tot eene tweede rij van schrijvers, die als handhavers van het onbeperkte gezag der vorsten optreden. Godsdienstige overtuiging of vrees voor de misbruiken van het regt van weerstand, waaraan zich bijna onvermijdelijk burgeroorlog en tyrannenmoord paarden, deden hen terugbeven voor de stellingen der *monarchomachi*.²⁾ Het koningschap had zich in de Middeleeuwen, in een' tijd van wanorde en gebrek aan eenheid, als het bezielend beginsel van rust en orde, als het eigenlijke middelpunt der natie doen kennen;³⁾ en de invloed

1) *De jur. civil.* I. I. Sect. II. c. 4. § 9 sqq. *Bozborn*, *Institutiones politicae* Amst. 1663 I. I. c. V §. 9.

2) Dit is ook van toepassing op *de Groot*. Zie *De jure b. et p.* I. c. III § 8 n°. 1.

3) *Guizot*, *Civil. en Eur.* bl. 233: « c'est comme dépositaire et protectrice de l'intérêt commun, c'est sous les traits d'une grande magistrature, centre et lien de la société, qu'elle (la royauté) s'est mon-

en vereering, die daarvan het gevolg waren, werden door de majesteit, waarmede 't Romeinsche regt hen omstraalde, en die door de geestelijkheid nog versterkt was, niet weinig verhoogd. 't Scheen rampzalige dwaasheid te wezen eene magt te ondermijnen, die tot stuiting der wanorde, tot handhaving der regtszekerheid, tot bevordering van het algemeene welzijn zoo onontbeerlijk was; 't scheen heiligschennis, den gezalfde des Heeren aan 't gezag der wetten te onderwerpen, en hem tot den stand van eersten Staats-dienaar te verlagen. Een der eersten, die zich in dien geest uitten, was *Bodin*, wiens werk *six livres de la république* in 1577 het licht zag. Hoewel hij het regt van weerstand aanneemt tegen ieder, die zich met geweld of list van de kroon heeft meester gemaakt¹⁾, kan hij er echter niet toe besluiten dat regt ook te erkennen, wanneer de vorst de wetten verbreekt en zijne roeping uit het oog verliest. Wel weidt hij over diens dure verpligting uit, om bij al zijne handelingen het goddelijke en natuurlijke regt te eerbiedigen;²⁾ maar voert geen enkelen waarborg aan, om die verpligting getrouwelijk te doen nakomen, terwijl elk verzet tegen de wettige overheid met dat van het kind tegen zijnen vader wordt gelijk gesteld.³⁾ De gewone wetten binden den vorst niet; en zelfs wanneer zij in den

trée aux yeux des peuples, et s'est approprié leur force en obtenant leur adhésion.» Vgl. bl. 268 sqq.

1) t. a. p. Ed. par Cabriel Cartier, 1599; bl. 297 suiv.

2) t. a. p. bl. 279 vv. « Le Monarque royal est celuy, qui se rend aussi obéissant aux loix de la nature, comme il désire les sujets être envers luy, laissant la liberté naturelle et la propriété des biens à chacun.»

3) t. a. p. bl. 306. —

vorm van een contract tot gemeenschappelijk nut van vorst en volk zijn tot stand gekomen, gelijk bij meer dan een privilegie het geval was, mogen zij volgens hem straffeloos verbroken worden, zoodra *la justice d'icelle cesse*; ¹⁾ een regel, welks willekeurige toepassing in het oog springt. Nog verder ging *Filmer*, die in 1665 in zijnen *Patriarcha* de *doctrine of divine right* van Jacobus I in een sijsteem bragt, ²⁾ en een onbegrensd despotisme op een regt van erfopvolging grondde, dat reeds met Adam en diens eerste afstammelingen een begin zou hebben genomen. Nagenoeg dezelfde leer predikte onze landgenoot *Graswinkel* gelijktijdig met opzigt tot de souveriniteit der Staten van Holland en West-Friesland. ³⁾ De op de leer der openbaring steunende bewijsvoering dier stelsels bewaarde deze schrijvers echter voor de vernietiging van alle menschen-waarde, waartoe *Hobbes* ⁴⁾ zich vervoeren liet, wien het aanschouwen van de geweldige Staatsomwentelingen van zijnen tijd met hare verderfelijke gevolgen tot vertwijfeling aan de goede vruchten eener redelijke vrijheid had gebragt. ⁵⁾ De eeuwige wetten

1) t. a. p. bl. 131 vv. Vgl. de bijna slaafsche onderworpenheid der volgende woorden: t. a. p. bl. 137: « Et en cela se cognoist la grandeur et majesté d'un vray Prince souverain, quand les estats de tout le peuple sont assemblez, presentant requeste et supplications à leur Prince en toute humilité, sans avoir aucune puissance de rien commander, ni decerner, ni voix deliberative. »

2) *Brougham*, polit. philos. I bl. 38 vv. *Macaulay*, Hist. of Engl. (Tauchn.) I. bl. 69. *Hallam*, hist. Constit. d'Angleterre, ed. par *Guizot*. Paris, 1829. IV, bl. 103.

3) Nasporinge van het Recht van de opperste macht enz. Rotterd. 1667.

4) *Elementa philosophica de cive*, 1642. — *Leviathan s. de civitate* 1651. — Vgl. *ron Raumer*, Geschichtl. Entwick. der Begriffe von Recht, Staat und politik. Leipz. 1832. Bl. 36—40.

5) Zie *Heydenreich*, Grundsätze des nat. Staatsr. Leipz. 1795, bl. 65 vv.

der natuur ¹⁾ zijn volgens hem niet in staat om den krijg van allen tegen allen, die onvermijdelijk uit de zelfzucht voortspruit, te doen ophouden. Onderlinge schikkingen en verdragen kunnen daartoe evenmin baten. Alleen door de volkomene onderwerping van allen aan eene onbepaalde heerschappij, die ook over zedelijke en godsdienstige overtuiging naar willekeur beschikt, kan de vrede en daarmee de persoonlijke zekerheid, die ieder zoekt, tot stand worden gebracht. Hobbes ontveinst het misbruik niet, waartoe het despotisme aanleiding geeft, maar ziet daarin desniettemin het eenige middel om rust en orde te grondvesten. ²⁾

Het is uit den aard der zaak wel natuurlijk, maar toch een bewijs te meer voor den vrijheidszin en het gezond verstand onzer voorvaderen, dat de leer van het despotisme bij hen nooit ingang vond. In de bloeiende steden, waar alles tot bescherming der burgers en bevordering van den binnen- en buitenlandschen handel was ingerigt, moest wel de overtuiging diep gevestigd zijn,

1) Hobbes (de Cive, cap. II en III) telt twintig natuurwetten op, welke hij door 't gezag der heilige schrift tracht te staven.

2) De cive (ed. Amst. 1760, cap. VI, bl. 161: «Quin Princeps aliquando inique faciendi animum habere possit, negandum non est. Sed fac te dedisse ei imperium non absolutum, sed quantum ad te ipsum ab injuriis aliorum defendendum satis sit, quod ut des si salvus esse vis, necesse est; nonne eadem omnia sunt timenda? Nam qui satis habet virium ad omnes protegendos, satis quoque habet ad omnes opprimendos. Nihil ergo hic duri est, praeterquam quod res humanae sine incommodo aliquo esse non possunt. Atque hoc ipsum incommodum a civibus, non ab imperio est. Nam si homines propriis singulorum imperiis regere se possent, hoc est, vivere secundum leges naturales, opus omnino civitate non esset, neque communi imperio coerceri.»

dat de Staat de behartiging van aller welzijn bedoelt, en daarin de voornaamste taak der regering gelegen is.¹⁾ Reeds ten tijde van het grafelijke bewind treffen wij daarvan eenige niet duistere sporen aan.²⁾ Wij hebben reeds gezien, hoe dit beginsel bij de Afzwering van Filips werd uitgesproken. In latere staatsstukken vinden wij het telkens weer; onderanderen in het *kort vertoock van 't Recht van de Ridderschap, Edelen ende Steden van Holland ende West-Vrieslandt* enz. 1587,³⁾ waarin de voordeelen van een vrijen staat, met name van een gemeen overleg der regering met de nationale vertegenwoordiging, worden geschetst, en van 't regt van weerstand wordt gewag gemaakt. Even krachtig treffen wij het aan in de *Brieven van Johan de Witt*, ten bewijze dat de Hollandsche aristocratie, hoewel meer en meer strevende naar uitsluiting van volks-invloed, zich toch harer roeping bewust bleef.⁴⁾ Onze geschied- en staatkundige schrijvers bleven

1) Vgl. *van Hees van den Tempel*, het stelsel der gemeenten, bl. 61 vv.

2) Reeds bij *Philippus de Leiden* vindt men verklaringen, die vooral hooge waarde hebben in verband met den tijd (de 14. eeuw), waarin ze werden uitgesproken; b. v. *Casus IV der Tractatus Jurid. Polit.* (Amst. 1704,) bl. 47: « Si Princeps leges et jura non curet, consequens est ut nec leges eum dignentur stabilire. » Vgl. *Casus XV*, bl. 47. Zie over hem *N. G. van Kampen*, *Geschiedenis der Letteren en Wetenschappen*, 's Grav. 1824, dl. I bl. 29 vv.

3) Zie aldaar n°. VII (in de *Handvesten ende Privilegien van den Lande van Rynland* van *S. van Leeuwen*, Leijd. 1667, bl. 628). Vgl. *Resolutiën van Consideratie ten tyde van Iohan de Witt*, Utr. 1706, bl. 828: « Alle de wetten ende maximen van dese vrye Republycke zyn gefondeert op gronden van *gelyckheydt en reciprocatie.* » Zie *Vijfde Missive van Candidus aan den Schryver van het Politieck Vertoog*, Rott. 1782, bl. 241, vv.

4) De algemeene geest dier brieven bewijst hier meer dan enkele plaats. *Pieter de Groot*, gezant in Zweden, sprak in een brief aan Johan de Witt van 13 Febr. 1669 (II, bl. 621) van: « eene Rege-

in dit opzigt niet achter. *De Groot*, ¹⁾ *Hooft*, ²⁾ *Boxhorn*, ³⁾ *Huber*, ⁴⁾ *Perizonius*, ⁵⁾ en *Noodt* ⁶⁾ zijn allen door denzelfden geest bezielde. Zelfs *Graswinkel*, de scherpe voorstander der aristocratische oppermagt, verloochent in dit opzigt het Hollandsch karakter niet volkomen, en is inconsequent genoeg om de onschendbaarheid der *fundamentele wetten* aan te nemen. ⁷⁾

De la Court sprak dus eenvoudig uit, wat bij ons reeds tot in het volksbewustzijn was doorgedrongen, toen hij de beginselen verkondigde, die wij in het begin van deze paragraaf hebben aangestipt, en op wier ontwikkeling

ringe, daer de Financien niet eygen, gelyck by een Koningh, maer publick waeren; ende waer van dienvolgende, niet soo seer de distributie, als de administratie, aen de Regeringe als over een gemeen goet, volgens de ordres, daer omtrent beraemt, was toevertrouwt. • De Witt schrijft aan *van Beverwaert* en *van Hoorn*, Ministers aan 't Hof van Engeland, 23 Junij 1682, dat: «eene goede Overigheyt in conscientie gehouden is syne Onderdaenen, nae vermogen, van violentien ende oppressien te bevryden.» IV, bl. 260.

1) De jur. b. et pae. I. 1. 14

2) Zie o. a. de aangehaalde plaats op bl. XLV.

3) Inst. Polit. I. c. V § 6.

4) De jur. Civit. I. Sect. II c. III § 27.

5) Oratio de origine et natura imperii, 1689.

6) Oratio de jure summi imperii et lege regia. 1699.

7) Het recht der Opp. Magt. bl. 404. Hier spreekt *Graswinkel* van «die contracte, de welke geen simpele contracten maar fundamentele wetten zijn, waar in het God gelieft heeft, dat zichtbaarlijk eene dadelyke, een wederzydsche bewillinge moet zijn; zulke contracten werden daar omme alleenlyk opgerecht, op dat zij eens voor altijd, ter fundamentele wetten van de regeringe zouden verstrekken, en tot zoodanige opgerecht zynde, niet zouden veranderd mogen werden als met de verandering van den gantschen Staat.» Vgl. Bl. 443. • Zoo de Hoogste Machten daarin verzuimen, zoo is de wake aan den Staat bevolen, wiens hoogste zorg altyd is en zyn moet, dat het gemeen wesen niet werde verkort. • Zie ook bl. 447 vv.

in het staatkundige wij een vlugtigen historischen blik hebben geslagen. Over hunne beteekenis op het gebied der staatshuishoudkunde, en de plaats, welke aan de la Court in de geschiedenis dier wetenschap toekomt, kan eerst dan gesproken worden, wanneer een meer opzette-lijk en grondig onderzoek van zijne stellingen is voorafgegaan.

§ 4.

Ik moet nu nog een kort verslag geven van hetgeen reeds over de la Court geschreven is. Gedurende eene eeuw bleven zijne geschriften als in vergetelheid bedolven. De eerste, die ze met eenige uitvoerigheid vermeldt, is *Pieter Paulus*.¹⁾ Deze kent de la Court nog maar alleen van zijne anti-stadhouderlijke zijde, en velt op grond zijner hatelijke en onverdiende uitvallen tegen de Oranje-partij een afkeurend oordeel over al zijne geschriften. Het *Interest van Holland* wordt echter door hem hooger dan de overige gesteld, en hij erkent „dat er stukken in voorkomen, die eene bedaarde overweging wel verdienen.“ In het *Vaderlandsch Woordenboek* nam *Jacobus Kok* op het woord *Court* (*Jacob de la*) het in § 2²⁾ vermelde verhaal omtrent den oorsprong van het *Interest* van *Pieter Paulus* over, en deelde verscheidene bijzonderheden omtrent het leven en de letterkundige werkzaamheid van de la Court mede. Zonder zich eenig oordeel over onzen schrijver aan te matigen, vermeldt hij eenvoudig hoezeer de eene partij hem gelaakt,

1) Verklaring der Unie v. Utrecht. Utr. 1773, 1. Deel. bl. 243—246.

2) Bl. X.

de andere geprezen heeft. Meer lof ontvangt de la Court bij Mr. *Elias Luzac*, die in de Voorrede van *Hollands Rijkdom* ¹⁾ verklaart, dat de *Aanwysing* „vry verstandige en gepaste aanmerkingen behelst,“ en dat hij zich gedrongen heeft gevoeld aan het verlangen des schrijvers (waarvoor Luzac *de Witt* schijnt te houden) te voldoen, „dat door zijn pogen en dwalen een ander veel bekwaamer, met meer kennis en grooteren ijver begaafd zijnde, zou worden opgewekt, om meer en beter te doen.“ ²⁾ Na deze schrijvers duurt het een geruimen tijd, eer wij den naam van de la Court weder aantreffen. In de prijsverhandeling *over de gilden* van den Hoogleeraar *Tydeman* ³⁾ wordt eene plaats uit *Merlin* ⁴⁾ aangehaald, waarin deze met hoogen lof de meening van de la Court over de gilden vermeldt en overneemt, terwijl hij echter, door den Franschen titel van *Mémoires de Jean de Witt* misleid, den Raad-pensionaris voor den schrijver houdt. De Hoogleeraar maakt bij die gelegenheid op het aandeel opmerkzaam, dat de Witt aan het *Interest van Holland* schijnt gehad te hebben, hetwelk hij niettemin aan de la Court toekent. Dit deed ook *G. K. van Hogendorp*, die in zijn *Aidvys op de Haringvisscherij* van 9 Maart 1818 ⁵⁾ van de *Politieke Maximen van Holland* melding maakte, en zich met veel ingenomenheid over dit werk uitliet. ⁶⁾ Het mag daarom

1) Leiden, 1780.

2) *Aanwysing*, Voorrede.

3) 1821. Zie aldaar bl. 41.

4) Répertoire de Jurispr. voce *Corps d'arts et métiers*.

5) Bijdragen tot de huishouding van Staat. dl. II. 's Grav. 1818.

bl. 250.

6) *Séparation de la Hollande et de la Belgique*. Amst. 1830, bl.

29: „La Hollande a toujours respiré un air plus libre. Pendant deux

verwondering baren dat wijlen de Hoogleeraar de Brueys in zijne *Verhandeling over de Staatshuishoudkundige waarde van het werk, getiteld; Aanwijzing* enz. ¹⁾ van den naam van de la Court volstrekt geen gewag maakte, en de gissing omhelsde, „dat dit werk moet worden toegeschreven aan de pen, of althans aan het brein van een' man, die steeds onder Europa's eerste staatsmannen met reden gerangschikt werd, namenlijk den Raadpensionaris Johan de Witt.“ Hij wijdde overigens in deze verhandeling met veel lof uit over de zuiverheid der staatshuishoudkundige begrippen, die zijns inziens in dit merkwaardig geschrift der 17. eeuw reeds voorkwamen. Een minder gunstig oordeel velde de Hoogleeraar Wttewaall in zijne *Bijdragen tot de Staatshuishoudkunde en Statistiek*, ²⁾ waarin hij een belangrijk opstel aan de beschouwing der denkbeelden van de la Court in verband met den toestand der nijverheid in die dagen toewijdde, en in 't bijzonder twee gebreken in het licht stelde: dat hij namelijk te weinig gewigt aan den landbouw gehecht, en den aanzienlijken uitvoer van boter en kaas vergeten had, en dat de

siècles elle a donné au monde une leçon pratique, et tous les grands économistes politiques de nos jours, en Angleterre, en Allemagne, en France, ne prêchent pas d'autres maximes que celles de tous les négocians hollandais et du gouvernement de l'ancienne république des Provinces-Unies. Voulez-vous voir ces maximes établies même en théorie il y a plus d'un siècle et demi, ouvrez l'ouvrage qui a paru sous le nom de *Mémoires de Jean de Witt*. Adam Smith ne les désavouerait pas. Cette liberté du commerce dont la Hollande a joui, lui a procuré toutes les autres libertés, liberté civile liberté religieuse, liberté de la presse, liberté individuelle, liberté du langage, liberté de l'enseignement. »

1) Voorgelezen in het Leesmuseum te Utrecht den 20 Jan. 1825.

2) Utrecht, 1836. Deel 1, bl. 1—52 en 376—399.

binnenlandsche handel als een der hoofdbronnen van nationale welvaart door hem geheel was voorbijgezien. In hetzelfde jaar deelde de Hoogleeraar *Tydeman* in de *Ophelderingen en Bijvoegselen* op de *Geschiedenis des Vaderlands* van *Bilderdijk*,¹⁾ verscheidene bijzonderheden omtrent enkele werken, die aan de la Court worden toegeschreven, mede, met eene rijke opgave van bronnen tot de kennis van hunne meerdere of mindere authenticiteit. Eenigen tijd daarna vestigde *Mr. I. Hora Siccama*, in eene *Voorlezing over Neerlands Volksaard en Staatswezen in verband beschouwd*,²⁾ vooral de aandacht op de in het *Interest van Holland* ontwikkelde denkbeelden met betrekking tot de behoeften van onze dagen, en meende daarin eene aanleiding te vinden tot het bepalen van *vaste grondslagen* voor het welzijn van ons land. Bijna gelijktijdig gaf de Heer *D. Groebe* in den *Konst en Letterbode*³⁾ eenige lezenswaardige bijdragen, waarin de kritiek der aan de la Court te regt of ten onregte toegeschrevene werken uit de aanzienlijke pamflettenliteratuur der 17. eeuw wordt toegelicht. In het volgende jaar verscheen het grootste gedeelte van het reeds vermelde *Welvaren der stad Leiden*, hetwelk de Heer *B. W. Wttewaal* bij den Heer *Mr. P. H. de la Court* te Utrecht had aangetroffen, en waaruit hij alles mededeelde, wat strekken kon om de staatshuishoudkundige beginselen van onzen schrijver nader te doen kennen, terwijl hij het werk

1) Deel X, bl. 320 vv.

2) Gehouden in het Leesmuseum te Utrecht, 21 Maart 1844; bl. 2, 3, 47-49.

3) Iets over Pieter de la Court en zijne schriften, *Letterbode* voor 1844 bl. 162 vv., 178 vv., 196 vv., 210 vv.

tevens met eene zeer belangrijke *Inleiding* over het leven en karakter van de la Court, en met eene menigte statistische en historische berigten omtrent den toestand van het fabriekwezen hier te lande in de 17. eeuw verrijkte. In de aankondiging en beoordeeling van dit geschrift in de *Themis*,¹⁾ van de hand van Mr. N. Olivier, werd onder anderen op het belang der begrippen van de la Court aangaande de vrijheid van onderwijs en de inrigting der Hoogescholel gewezen. De laatste opstellen over onzen Schrijver komen voor in het *Tijdschrift voor Staatshuishoudkunde en statistiek*, waarin de Heer Mr. Sloet tot Oldhuis in 1850 een stuk plaatste²⁾ onder den titel van: *witgelezene Staatshuishoudkundige gedachten van Pieter de la Court*. In eene inleiding trachtte hij de waarschijnlijkheid aan te toonen, dat aan den grondlegger der staatshuishoudkundige wetenschap, *Adam Smith*, de denkbeelden van de la Court niet onbekend zijn gebleven, en de beroemde Schot daaruit de eerste aanleiding tot zijn werk ontvangen heeft. Zeer onlangs deelde de Heer Sloet ook enkele proeven uit de *Sinrijke Fabulen* mede,³⁾ en bragt daarbij aan den echt republikeinschen en voor zijnen tijd hoogst verlichten zin van de la Court eene welverdiende hulde.

1) Voor 1846. 's Grav. bij Belinfante. Bl. 416 vv.

2) Dl. VI, bl. 107—136.

3) Tijdschrift voor Staatsh. en Stat. voor 1851, dl. VI, bl. 409—436.

1. HOOFDSTUK.

Politisch standpunt van de la Court.

De onderwerpen, door de la Court behandeld, zijn deels van staatkundigen, deels van staatshuishoudkundigen aard. Die beide wetenschappen worden bij hem nog niet van elkander afgescheiden, gelijk bij de toenmalige publicisten doorgaans het geval was. Immers dagteekent het eigenlijke staatsregt als zelfstandige wetenschap eerst van Ulric Huber,¹⁾ en de staatshuishoudkunde van Adam Smith; en voordat beider grenzen behoorlijk waren afgebakend, moest hun innig verband noodwendig tot eene gemeenschappelijke behandeling leiden. De *Aanwijzing der heilsame politieke Gronden en Maximen van de Republike van Holland en West-Vriesland* houdt zich dan ook evenzeer met de vragen, welke de beste regeringsvorm zij, en in hoe verre godsdienstvrijheid kunne worden toegestaan, als met het onderzoek naar de beginselen van het handels-

1) Volgens anderen van *J. H. Boehmer's* *Introductio in Jus publicum Universale*. Zie echter de diss. van *Mr. H. H. Tels*, de *meritis Ulrici Huberi in jus publicum universale*, Lagd. Bat. 1838, bl. 62 vv.

verkeer met vreemde volken, en naar het meer of minder drukkende van verschillende belastingen bezig. Zij strekken zich bijna tot den ganschen omvang der staatswetenschappen uit, in hare toepassing op de welvaart en den bloei der provincie Holland. Want om de waarde van dit werk juist te beoordeelen, is boven alles noodig immer voor oogen te houden, dat de la Court een Hollander was en de belangen der Hollandsche Staats-partij, of, gelijk ze door hare tegenstanders betiteld werd, der Loevesteinsche factie met hart en ziel voorstond. Natuurlijk had deze omstandigheid een beslissenden invloed op zijne denkbeelden omtrent den regeringsvorm, met name op de beantwoording der vraag, of de *Monarchale Bediening ofte Regering* der Stadhouders voor Hollands welvaart gunstig was; maar zij had nog gewigtiger gevolgen. De la Court beschouwde de provincie Holland, niet het vereenigde Nederland, als zijn eigenlijk vaderland; haar belang stond niet slechts bij hem op den voorgrond, maar was zelfs het uitsluitende voorwerp zijner overwegingen. De Unie was volgens hem nuttig, zoolang zij Holland van dienst kon zijn; maar haar band moest losser gemaakt of verbroken worden, zoodra die met het belang van Holland streed.¹⁾ De blijken hiervan zullen ons in deze verhandeling telkens voortkomen; doch ik acht het niet overtollig de betrekking tusschen Holland en de Unie, en de verscheidenheid van beider belangen, hier in 't kort uiteen te zetten.

1) *Aanwijzing* bl. 276 «belangende de *defensie* te lande — — hebben wij bevonden hoe lastigen en vrugteloosen pak de Unie — — op de schouderen der Hollanderen sy geweest.» Bl. 310: «Holland behoorde *eigen interest halven* sig altyds te houden aan de Unie van *Utrecht*, soo lange de andere Provincien Holland selfs niet verlaten, ofte op het lyf vyandiglyk vallen.»

In de Middeleeuwen was Holland een' afzonderlijk gewest, dat met de overigen niets gemeens had, dan de bloot uiterlijke omstandigheid, dat het eerst met enkele en daarna met alle onder éenen heer stond. De privilegien *de non evocando*, en dat geen vreemdelingen ambten zouden mogen bekleeden, behoorden tot de meest geliefde van elk bijzonder gewest.¹⁾ Eene naauwere vereeniging tusschen Holland, Zeeland en Utrecht werd in 1534 geboren, toen Karel V die provincien onder één stadhouderschap bragt. Het werd in 1559 aan Willem I opgedragen, in wiens *Instructie* de andere gewesten met den naam van *nabuurvolken* worden bestempeld.²⁾ De Spaansche verdrukking en het uitwijken van Willem I verbraken intusschen spoedig dien band, die echter den 25. April 1576 tusschen Holland en Zeeland weder werd aangeknoopt, toen deze gewesten zich tot gemeenschappelijke verdediging naauw aan elkaar verbonden, en Prins Willem tot hun *Hoofd en hoogste Overigheid* aanstelden.³⁾ De Pacificatie van Gent en de Unie van Utrecht, een defensief verbond tusschen onafhankelijke⁴⁾ gewesten, versterkten dien bijzonderen band, door de bepaling, dat Holland en Zeeland den godsdienst naar eigen goedvinden zouden mogen regelen. Bij de opdracht der oppermagt

1) *Van de Spiegel*, Historie van de Satisfactie der stad Goes. 1777. bl. 15 vv.

2) *Gordon*, diss. de potestate Guilielmi I. Lugd: 1835, bl. 163: * Art. 24: Et regardera de tenir bonne voisinance et vivre paisiblement avec ses voisins, sans donner occasion d'aigreur, dissention ou de guerre. * Vgl. *Kluit*, Hist. der Holl. Staatsr. dl. I, bl. 62.

3) *Kluit*, t. a. p. bl. 118 vv.

4) Behoudens het leen-verband met het Deutsche Rijk. Zie *Inleiding der unie*, op 't einde; bij *Pieter Paulus*, verklaring der Unie van Utrecht, 1773, dl. I bl. 60. Vgl. *Kluit*, t. a. p. dl. I bl. 187.

aan Anjou onderscheidden Holland en Zeeland zich weder hierin, dat zij, met toestemming van dien Franschen vorst zelve, de souvereine oppermagt op nieuw aan Prins Willem opdroegen;¹⁾ en toen er sprake kwam om hem tot welzijn des lands en belooning voor zijne onsterfelijke verdiensten de grafelijke kroon op te zetten, waren het weder Holland en Zeeland, die de zaak niettegenstaande de bedenkingen der overige gewesten²⁾ doordreven, en hem werkelijk zouden gehuldigd hebben, indien hij niet door de moordende hand van Balthasar Gerards aan het vaderland ontrukkt was.

Het blijkt hieruit reeds voldoende, dat Holland en Zeeland zich door de Unie volstrekt niet ten opzichte van haar inwendig bestuur gebonden rekenden ééne lijn met de overige gewesten te trekken; en hoe overwegend hun invloed was bij het regelen der algemeene aangelegenheden, leert de geschiedenis van den tachtigjarigen strijd bijna op elke bladzijde. Maar zij hadden ook regt op zulk eenen invloed; vooral Holland, dat niet alleen onder Willem I den opstand tegen Spanje begonnen had en een' tijd lang met eigen middelen voortgezet, maar zich ook beroemen mogt zeer veel tot bevrijding der overige gewesten te hebben bijgedragen.³⁾ Reeds in de Middeleeuwen had Holland boven de overige noordelijke gewesten in rijkdom en aanzien uitgeblonken, en na Vlaan-

1) *Kluit*, t. a. p. bl. 201: «Vooraf merke ik aan, dat die twee gewesten, Holland en Zeeland, in zekeren zin, zich altijd van de anderen afgezonderd hielden omtrent hunne *Politieke* belangen en handelingen.»

2) *Kluit*, t. a. p. bl. 299.

3) Hierop wordt nog bijzonder aangedrongen in: (*de Beaufort*) *Verhandeling van de vrijheid in den Burgerstaat*, Leid. 1737, bl. 552.

deren en Brabant het meest in de opbrengst der geldmiddelen gedragen.¹⁾ Sedert den afval dier beide gewesten, had het zonder moeite de voornaamste plaats ingenomen,²⁾ en daar het 64°/_o in de algemeene lasten droeg, zoolang slechts Zeeland, Utrecht en Friesland de Unie mede geteekend hadden, en later nog 58°/_o, dus nog meer dan al de overige gewesten te zamen,³⁾ kon een voorrang, die op zulk een' wigtigen grond steunde, moeilijk worden betwist.⁴⁾ Willem I had dan ook begrepen, hoe bovenal van Holland en Zeeland de uitkomst van den strijd tegen Spanje afhing, en zich dikwijls laten ontvallen, *dat het op Holland en Zeeland aankwam*; en hoewel deze woorden door sommigen meer in een strategischen dan staatkundigen zin worden opgevat,⁵⁾ bragten zij er veel toe

1) *Pieter Paulus*, t. a. p. dl. I bl. 409.

2) Dit werd door Leicester, Utrecht, Gelderland en Friesland erkend. Zie *Kluit*, t. a. p. II bl. 334, 352.

3) *Pieter Paulus*, t. a. p. bl. 413, 422.

4) Deze grond werd dan ook dikwijls door Holland aangevoerd, en gaf later aanleiding tot de theorie van de magt der betaalsheeren over het ter hunner repartitie staande krijgsvolk. *Kluit*, t. a. p. II, bl. 411. III, bl. 182.

5) o. a. *Bilderdyk*, *Geschiedenis des vaderlands*, uitg. door Prof. H. W. Tydeman. Amst. 1833. dl. VII, bl. 85. Zie echter *Lettres et Négociations de Busenval* etc. publ. par G. W. Vreede, Leid. 1846. bl. 129: « Je vous ai donné avis de ce que contribuait la Hollande seule cette année, qui monte à près de deux millions d'or. Aussi est-ce la meilleure pièce du harnois, et le reste ne sont qu'accessoires et comme frontières. » Bl. 8: « Car, s'ils demouraient foibles, et que quelque grand accident survint à leurs affaires, je ne doute pas, que quelque chose ne se dementist en cet édifice, et que quelque ville, ou possible quelque Province particulière ne jouast à la fausse compagnie. Mais la Hollande et Zelande, qui sont l'ame de cet Etat, se perdront a de toute autre perdition que de celle des Espaguols. » Vgl. bl. 122, 193, 446. — Zie over het gewigt van Holland in een

bij, om Holland in het gevoel van zijne waarde te stijven. Het gebeurde onder Leicester versterkte dit gevoel, en terwijl het de bewustheid gaf van eigen kracht en zelfstandigheid, deed het tevens inzien hoe gemakkelijk de Unie door de overige leden kon misbruikt worden, om Hollands welverdiend aanzien te krenken. De handelingen van Leicester waren welligt in den vorm niet onwettig; maar Holland had zich nu en dan gedrongen gezien eigenmagtig te handelen, om met goed gevolg de verderfelijke bedoelingen van den vreemden landvoogd te keer te gaan. Juist dat eigenmagtige handelen, en het beroep op provinciale souvereiniteit, waarmede men het poogde te regtvaardigen,¹⁾ deden het met groote schreden voortgaan op den ingeslagen weg. Dadelijk na het vertrek van Leicester zien wij Holland alles in het werk stellen, om den eens verkregen invloed te behouden en uit te breiden. Hiertoe behoort in de eerste plaats, dat in den aanvang alleen Holland aan zijne gedeputeerden ter Generaliteit eene instructie gaf,²⁾ en zich hierdoor van de regelmatige leiding der beraadslagingen als verzekerde. Het stelsel der provinciale souvereiniteit werd meer en meer tegen het gezag der Staten Generaal overgesteld; en hoewel het lang duurde eer dat denkbeeld in de openbare meening wortel had geschoten,³⁾ ging

strategischen zin in onze dagen: *W. J. Knoop*, Bijdragen tot de kennis van ons krijgswezen te lande, in *de Gids* voor 1849, 1. Deel, bl. 421 vv., 518 vv. «De ware kracht van ons land berust in het eigentlijke Holland.»

1) *Kluit*, t. a. p. II bl. 294. Vgl. (*de Bosch Kemper*) de Staatkundige partijen in Noord-Nederland. Amst. 1837. bl. 107 vv.

2) *Kluit*, t. a. p. III, bl. 302.

3) Volgens *Kluit*, t. a. p. III bl. 438 werd in 1618 de souvereiniteit der Staten Generaal nog erkend.

Holland toch langzamerhand tot allerlei maatregelen over, welke uit dat begrip voortvloeiden, en het meer en meer bevestigden. Zoo liet men Frederik Henrik, bij de aanvaarding van het stadhouderschap, niet aan de Generaliteit, gelijk vroeger gebruikelijk was geweest, maar alleen aan de provincie Holland trouw zweeren.¹⁾ Zoo wist Holland op de Grootte Vergadering in 1651 te bewerken, dat het stuk van de Godsdienst provinciaal en buiten de gemeenschap bleef; en dat hetzelfde plaats greep ten opzichte der Militie, zoodat het de begeving van alle hooge krijgsambten, welke de provincie bepaalde, en het regt van de patenten verkreeg.²⁾ Op dezelfde vergadering werd voorts op aandrang van Holland besloten, dat men ten aanzien van de beslechting der geschillen, die tusschen de leden der Unie rijzen konden, niets bepalen zou, maar deze altijd in der minne zou trachten te vereffenen; 't geen voor Holland zeker het meest gewenschte besluit was, daar zijn overwigt de schaal wel altijd naar zijne zijde zou doen overslaan.³⁾ Het besluit van 1663 omtrent de kerkgeboden, waarbij aan de predikanten bevolen werd te bidden «in de eerste plaetse voor haer Ed. Groot Mog. ofte de Ridderschap, Edelen ende Steden van Hollandt ende Westvrieslandt, wesende den ontwijffelbaren Souverain, ende (naest Godt) *de eenige* Hooge Ove-

1) *Kluit*, t. a. p. III bl. 125. Vgl. *van Slingelandt*, Staatkundige Geschriften. Amst. 1784. dl. IV bl. 102: «Na het jaar 1620 is — het geeven van Commissie van Generaliteits-weege aan de Stadhouders, en het beëdigen derzelve, in ongebruik geraakt.»

2) *Kluit*; t. a. p. III bl. 219, 228.

3) *Groen van Prinsterer*, Handboek der geschiedenis van het vaderland. Leid. 1846. dl. I bl. 428. — De uitslag der verdeeldheden in Overijssel van 1654 en 1668 strekt o. a. tot bewijs, dat Holland zich niet misrekend had.

righeydt deser Provincie,“¹⁾ voerde Hollands overmoed ten top.

Het ontbrak der Unie van Utrecht geheel aan de noodige kracht, om dat verderfelijk separatisme te stuiten. Immers was zij, gelijk ik reeds aanmerkte, niet meer dan een defensief verbond, dat slechts onderlinge bescherming tegen den gemeenen vijand bedoelde, en waarschijnlijk van zelf zou zijn vervallen, indien het Filips gelukt ware den vrede met zijne voormalige onderdanen te treffen.²⁾ De loop der omstandigheden verhief wel dit volkenregtelijk verbond tot eene blijvende grondwet,³⁾ maar was niet in staat er tevens die vastheid aan te geven, welke eene staatsregeling behoeft; integendeel, zoodra het dreigend gevaar, dat tot naauwe aaneensluiting had genoopt, geweken was, kwamen de gebreken der Unie eerst regt aan het licht.⁴⁾ De gewigtigste vraagstukken van het staatsregt waren er uit den aard der zaak niet in aangeroerd; en daar men dus bijna in 't geheel geen stelligen grond tot oplossing der telkens rijzende geschillen bezat, was het geen wonder zoo de grootste geleerden tot de meest uiteenlopende besluiten kwamen. Welke vraag kan belangrijker heeten dan die, of iedere

1) *Resolutiën van Consideratie van Holland ten tyde van Johan de Witt*, Utr. 1706. bl. 659. — *Kluit*, t. a. p. III bl. 298. — Vgl. *Resol. v. Consid.* bl. 765, en *Bijkershoek*, *Quaest. jur. publ.* I. c. XXXIII.

2) *Kluit*, t. a. p. I, bl. 187. *P. Paulus* t. a. p. II, bl. 183.

3) *P. Paulus*, t. a. p. I bl. 176.

4) *Van Slingelandt*, t. a. p. bl. 187. * Ook zyn van tyd tot tyd soo nadcelige effekten gevolgt uit de quade gesteldheid van de Regeering van de Republiq, — dat het veeleer te verwonderen is, dat de Republiq nog bestaat, als dat se in een groot verval is. * Vgl. *P. Paulus*, t. a. p. III, bl. 163.

provincie op zichzelve het regt van oorlog en vrede behouden had? *Hugo de Groot*¹⁾ ontkende haar, *Bijnkershoek*²⁾ beantwoordde haar toestemmend, terwijl later *Pieter Paulus*³⁾ weder het gevoelen van den eerstgenoemde omhelsde. Toen in 1674 ten behoeve van Utrecht, Gelderland en Overijssel vruchteloos het *jus postliminii* ingeroepen werd, was het vraagstuk zoo twijfelachtig, dat de beroemde *Huber*⁴⁾ dat regt op wetenschappelijke gronden ontkennen kon, en *Bijnkershoek*,⁵⁾ met het voldongen feit niet te vrede, het vele jaren later aan een nader onderzoek meende te moeten onderwerpen. Waar zooveel verschil was omtrent de hoofdgronden der staatsinrigting, daar stond de deur wijd open voor allerlei inbreuken, en moest het gemakkelijk vallen zich los te maken van eene Unie, waarvan, volgens *Aitzema*,⁶⁾ „wel mocht gheseyt worden, dat se ghelyk alle wetten ende verbonden, hadde een wassen-neus.“

Van het bondgenootschap tusschen Holland en Zeeland was ook niet veel meer overgebleven. Reeds in 1588 was bij de benoeming der vier gecommitteerde Raden, die bij de Instructie voor den Raad van State naast Maurits werden gesteld, geen enkele Zeeuw in aanmerking gekomen⁷⁾, niettegenstaande Maurits den 1. Nov. 1585

1) *Verantwoordingh*, Parys. 1622. bl. 105 vv.

2) *Quaest. jur. publ.* I, c. 23.

3) t. a. p. II, bl. 184 vv. — Vgl. (*van Goens*) Politiek verhoog over het waar sistema van de stad van Amsterdam, 1781. bl. 187—236.

4) In *Praelect. ad. tit. Pand. de capt. et postlim.* § 9 sqq.

5) *Quaest. jur. publ.* I, c. 16.

6) *Zaken van Staat en Oorlog*, Dl. VII, bl. 224. Aangehaald bij *S. Stijl*, de opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden, Dordr. 1824. Voorreden, bl. LXIV.

7) *Kluit*, t. a. p. III, bl. 14, 17.

tegelijk tot Gouverneur, ¹⁾ Kapitein-generaal en Admiraal over Holland en Zeeland was benoemd. Frederik Henrik kreeg voor beide gewesten ook nog slechts één berigtschrift, maar reeds aan Willem II gaf Holland dit afzonderlijk, zoodat toen alleen nog maar de gemeenschappelijke onderwerping aan den regtsdwang van de beide te 's Gravenhage gevestigde Hoven van Justitie, als laatste spoor van de nauwe betrekking, die eens Holland met Zeeland vereenigde, overbleef. ²⁾

Die zucht tot behoud van volkomene autonomie, en van een beslissend overwigt in de Generaliteit, was echter niet alleen het gevolg van eene zeer natuurlijke aanmatiging, welke de magtigste provincie bezielde. Haar grondlag dieper, en moet vooral in de tegenstrijdigheid van de belangen der verschillende gewesten gezocht worden. De politiek van Holland was hoofdzakelijk, bijna uitsluitend, op de bescherming van den zeehandel gerigt; uitgaande en terugkeerende koopvaardij-vloten moesten begeleid, de zee van kapers gezuiverd, en met de overige mogendheden van Europa voordeelige verdragen gesloten worden. Holland wilde boven alles vrij zijn van het Spaansche juk en den gewetensdwang, waaronder het zooveel geleden had; maar eens hiervan ontslagen, wilde het van die vrijheid gebruik maken om zijn eigendommelijken aanleg ³⁾

1) Zie *van Slingelandt*, t. a. p. 1, bl. 123 vv. Prins Maurits is nooit *Stadhouder* geweest.

2) In vervolg van tijd heeft Holland echter aan Zeeland het regt tot oprigting van eene eigene hoogeschool betwist, niettegenstaande in elk der overige gewesten eene zoodanige instelling van hooger onderwijs gevestigd was.

3) Zie *Mr. J. Hora Siccama*, Neêrlands grond en beschaving in verband beschouwd; in het *algem. letterl. maandschrift* voor 1848, n°. 7. bl. 43, 52, enz.

nog meer te ontwikkelen, en zich met de schatten van Oost en West te verrijken. Wien kan het bevreemden, zoo het met spijt, om niet te zeggen met een gevoel van onregt en miskenning, elken maatregel beschouwde, die met zijn bijzonder belang in strijd kwam? En dat moest toch uit den aard der zaak dikwijls gebeuren. Reeds onder Leicester was het eene der voornaamste bronnen van tweedragt, dat de uitvoer van alle mondbehoeften strengelijk belet werd, terwijl Holland vreesde dat hierdoor een groot gedeelte van zijnen handel verlopen zou, en de vijand toch zou worden geproviandeerd. ¹⁾ Vooral Amsterdam maakte zich hierbij driftig, en toonde ook in 't vervolg, dat het winstbejag zelfs ten koste der algemeene belangen beoogde. ²⁾ Daarbij vereischte de verdediging der landprovincien een talrijk en kostbaar leger, en maakte, tot bevestiging van de grenzen, bewaring van de oververde generaliteits-landen noodzakelijk. Holland had echter meer belang bij wel uitgeruste oorlogsvloten; het kon op zich zelf staan, het behoefde, ten minste naar het meende, de overige gewesten niet tot zijne verdediging, en bekommerde zich daarom weinig om hunne veiligheid. Het moest ten gevolge van de achterlijkheid der bondgenooten gemeenlijk verre meer dan de helft in het onderhoud betalen, en daar het in zijne eenzijdigheid de nuttigheid van zulke maatregelen dikwijls betwijfelde, klaagde het over verongelijking en wenschte dat men met het maken van verdere *conquesten* ophield. ³⁾

1) *Wagenaar*, Vaderl. Historie. VIII, bl. 143, 148. *Kluit*, t. a. p. bl. 105.

2) Zie o. a. het gebeurde in 1639 bij (*van Goens*), politiek ver-
toog, bl. 6. vv.

3) *Aanwijzing*, bl. 256: «Aangesien de *Conquesten*, door synen
bloedigen arbeid verkreegen, hem (n. den botten Hollander) niet voe-

Nog één punt verdient opgewekt te worden, dat in het naauwste verband staat met de vraag, of het voor Holland al of niet raadzaam ware een' stadhouder te hebben. 4) Holland en Vlaanderen hadden reeds sints de 13. eeuw aanzienlijken handel op Engeland gedreven 2), hetwelk van zijne gunstige ligging voor de zeevaart lang weinig partij had weten te trekken. Maar onder Elizabeth begon het zijne natuurlijke voordeelen te begrijpen, 3) en met Holland naar den wereldhandel te dingen; en hoewel eerst onder Cromwell het overwigt naar Engeland begon over te hellen, 4) begrepen onze Staatslieden toch zeer wel, dat de zege niet langs den weg van het geweld gezocht kon worden, dat een oorlog met Engeland het meest van alle oorlogen moest worden vermeden. Op het behoud van vriendschappelijke betrekkingen en het sluiten van gunstige handelsverdragen moest men hier te lande vooral bedacht zijn. Onraadzaam was het aan den anderen kant verder te gaan; want elke naauwere verbindtenis met den magtigen nabuur stond gelijk met eene *leonina societas*, 5) daar de bondgenoot wel met ons zijne plannen ten uitvoer zoude brengen, maar de winst voor zich

den, maar waarelik den rugge inryden, ende alleenelik gediend hebben, om onse voorgaande *Capitains Generaal* ende *Stadhouders* soodanig in krachten te doen toenemen, dat sy hunnen *Meesteren* den *Staten* der *respectieve Provincien*, ende insonderheid den *Staten* van *Holland* strekten tot eenen gedurigen *schrik*.

1) Zie over de wijze, waarop de la Court die vraag beantwoordt, het VI. Hoofdstuk dezer verhandeling.

2) *Lusac*, Hollands Rijkdom, Leijd. 1782. I, bl. 175, 182 vv.

3) *Lusac*, t. a. p. III, bl. 348.

4) Vgl. *Macaulay*, history of England. ed. Tauchn. Leipz. 1849. I, bl. 136.

5) Vgl. het V. Hoofdstuk dezer verhandeling.

zelf houden zou. Reeds in 1585, toen over de opdracht der Souvereiniteit aan Elizabeth gehandeld werd, wilde Holland daartoe alleen op *bepaalde en redelijke voorwaarden* besluiten.¹⁾ Nog sterker verklaarde het zich in 1653, toen Cromwell aan Beverningh en de overige gezanten, welke de Staten Generaal naar Engeland hadden gezonden, den voorslag deed, „dat beyde Republycken souden coalesceren ende dat het geheele ligchaem alsoo geaduneert synde, eene en deselve Opperste Regeringe subject wesen soude.” In Holland zag men dadelijk in dat dit listig voorstel in zich sloot „verscheyde absurditeyten, nieuwicheden, ende ook absolute onmogelykheden,“²⁾ en het werd zonder verder onderzoek van de hand gewezen.³⁾ Er was echter eene omstandigheid, welke het Engelsch ontwerp scheen aan te bevelen. Het huis van Oranje was, door het huwelijk van den jongst overleden Stadhouder Willem II met de tweede dochter van Karel I, zeer naauw aan Engeland vermaagschapt; en het liet zich aanzien, dat de politiek van Holland met die der vorsten van dat rijk ééne lijn zou trekken, wanneer te eeniger tijd weder een prins van Oranje de vereenigde waardigheden van Stadhouder en van Kapitein-generaal bekleeden zoude. Want de Kapitein-generaal was meester van 't krijgsvolk, en kon ligt zijn gezag misbruiken, schoon dat gevaar nog wel kon worden afgewend, zoolang Holland in de Staten Generaal het hoogste woord voerde. Maar als Stadhouder van Holland kreeg de Prins zooveel uitgebreider

1) *Kluit* t. a. p. II, bl. 217.

2) *Brieven van Iohan de Witt*, 's Grav. 1723. dl. V, bl. 199.

3) Zie over de verderfelijke gevolgen onzer naauwe vereeniging met Engeland onder Willem III: Mr. *Berg*, de réfugiés in de Nederlanden, Amst. 1845, bl. 232, 239, 252.

invloed op het beleid der zaken, dat het hem niet moeijelijk vallen kon om de politiek van Holland, en daardoor die der Generaliteit, daarheen te rigten, waar zij hem het verkieslijkst voorkwam. ¹⁾ Deze overwegingen legden den grond tot de *Acte van Seclusie* en het *Eewig Edict*; doch zij verwijderden tevens Holland nog meer van de andere gewesten, die, met name Zeeland en Friesland, herhaaldelijk op de verheffing van den jeugdigen Willem III tot de hooge ambten zijner voorzaten aandrongen, en in de afscheiding van het Kapitein-generaal- en Stadhouderschap eene ongehoorde nieuwigheid, of wel eene miskenning zagen van de verdiensten van het huis van Oranje. Holland kon dien aandrang alleen ontgaan, door ten strengste aan het beginsel van provinciale oppermagt vast te houden, en geen inmenging hoegenaamd in zijn *domestique deliberatien* ²⁾ toe te laten. De najver jegens Engeland en de belangen der uitwendige politiek bragten er dus niet weinig toe bij, om den band tusschen Holland en de Unie al lossen en lossen te maken. ³⁾

Dat stelsel van afzondering kan ook voor een gedeelte als een uitvloeisel van de toenmalige algemeen heerschende begrippen worden beschouwd. De geest van afscheiding en egoïsme was door de opkomst der corporatiën en vrije gemeenten in de Middeleeuwen gevoed en diep in de gemoederen geworteld. ⁴⁾ Zelfs de grootste Staten zouden zonder het bezielend beginsel van orde en eenheid, door

1) *Kluit*, t. a. p. III, bl. 66 vv., 93.

2) *Brieven van J. de Witt*, I, bl. 131.

3) Vgl. *Mr. J. R. Thorbecke*, is het *Drie Maandelijksch Tijdschrift* voor 1836, bl. 183 vv.

4) *Meijer*, *Esprit, origine et progrès des instit. judic.* t. IV, bl. 23 vv.

de vorstelijke magt geschraagd, uiteen gevallen zijn.¹⁾ In de Nederlanden hadden echter vele omstandigheden zamengewerkt om den centraliserenden invloed der vorsten te keeren;²⁾ en toen de vorsten uit het Oostenrijksche huis eene gelijkvormheid in wetgeving en bestuur, met name in de regtspleging en het stelsel van belastingen, wilden invoeren, onbestaanbaar met de duurgekochte en bezworene vrijheden der rijke en bloeiende steden en gewesten, had men zich stoutmoedig tegen dien willekeur verzet, en hen van de regering des lands vervallen verklaard. De gedurige klagten van Willem I,³⁾ wiens geheele streven eene onafgebrokene poging was, om de onderscheidene provinciale en plaatselijke belangen te vereenigen,⁴⁾ strekken tot bewijs hoe die geest van afscheiding en de daarmee gepaard gaande naijver en afgunst in de natie gevestigd was; een geest, tot onberekenbaar nadeel des vaderlands, tot den ondergang der Republiek in 1795 ongeschonden bewaard. Eerst in onze dagen heeft de staatshuishoudkunde geleerd, dat de schijnbaar verschillende belangen van de onderscheidene natien en van de bijzondere leden der Maatschappij zeer wel naast elkander en gelijktijdig kunnen bevorderd worden. Ten tijde van Johan de Witt begreep men dit nog niet volkomen; vooral waar van de verhouding tusschen de Staten⁵⁾ sprake was, volgde

1) Guizot, histoire de la Civilisation en Europe, leçon IX.

2) Meijer, t. a. p. bl. 33 vv.

3) Zie b. v. P. Paulus, t. a. p. I bl. 401: « que les députez servaient à l'assemblée plutôt pour excuser les Provinces, comme Procureurs et Advocats de leurs Constituans et Maitres, que pour avancer le bien commun. »

4) Zie T. P. Tresling, de prudentia Guilielmi I in republica perturbata. Traj. 1831.

5) Aanwijzing, bl. 303: « een goed Hollands Patriot behoorde te

men te zeer de geliefkoosde theorie der handelsbalans, dan dat men tot het besef van eene overeenstemming van belangen had kunnen geraken. De la Court zelf wijdt een van zijne werken aan de beschouwing van *het welvaren der stad Leijden*, en eene oppervlakkige inzage is reeds voldoende, om ons de overtuiging te geven, dat hij den onderlingen zamenhang tusschen de welvaart der steden zijner provincie niet volkomen doorgrondde. 1) Zoowel uit een politisch als uit een commercieel oogpunt streefde men algemeen naar afzondering en uitsluiting; Holland wilde de geheele Unie naar zijnen wil doen draaijen, en de stad Amsterdam maakte op hare beurt dezelfde aanspraak in de Staatsvergadering.

De schrandere de la Court had zeer goed ingezien, hoe groot eene rol eigenbelang en naijver in het behandelen van alle zaken spelen; en ik geloof dat het gedeeltelijk daaraan moet worden toegeschreven, dat hij bij het aanprijzen van een' of anderen maatregel zich dikwijls veel moeite geeft om aan de tegenstanders te bewij-

wenschen: *Decrescat Gallus et Anglus, et ne crescat Hispanus*, dat Frankrijk en Engeland af, en Spanjen niet toeneeme."

1) Dit blijkt ook uit het tweede hoofdstuk der *Aanwijzing* (bl. 20), waar hij van de steden, die dicht bij de zee of aan rivieren liggen, of wel binnen 's lands gelegen zijn, en van de heerlijke goederen der Edelen sprekende, zegt, dat deze alle: "een gansch bijzonder *Interest* schijnen te hebben. En daarom sal yder verstandig mensch ligtelyk oordeelen kunnen, dat verscheidenheid van Regeerders, Onderdaanen, Landen en situatie, ook noodsaakelik verscheidenheid van interesten veroorzaakende, ik van Hollands welvaren, als van een Land, niet bescheidenlik sal kunnen schrijven. Nogtans ben ik geneegen het selve onder *eenen titul* te doen, soo veel alle syne steeden ofte Landen in eene saake ofte *Interest* overeen komen; en mijn geringe kennis toelaat."

zen, dat hetgeen zij afkeuren toch vroeg of laat tot hun eigen voordeel zou uitloopen, en dat zij hun waarachtig belang miskenden, door er zich tegen te verzetten.¹⁾ Hij was in den geest van zijnen tijd te zeer doorgedrongen, om niet te weten dat hij op deze wijze den gereedsten ingang vinden zou.²⁾ Ook komt hij dadelijk in 't begin der *Aanwijzing* met zijne geliefkoosde stelregels voor den dag, dat „men gelooven moet, dat in alle *Societeiten* ofte vergaderingen van Menschen, *eygen* altyds *voorgaat*;" dat: „*tantum de publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet*, en *Niemand hinkt van een ander Mans seer.*“ In het *Welvaren der stad Leijden* gaat hij nog verder, en noemt de *Eer- en Geldgierigheid* de *eenige prikkels van alle wereldse actien.*³⁾

1) Zie o. a. Bijlage E.

2) „dewijl de oneindelik wyse ende goede God, ons willende by leven ende ordre houden, in ons heeft geplant, niet alleen een groote zorg om lyf ende levensmiddelen te beschermen, maar ook een groote ongeveinsde liefde tot onse eige gedachten ende Eere, voedselen der Ziele in dit ydele leven.“ In de *Voorreden* van het manuscript van het *welvaren der stad Leijden*, bij den Heer Mr. P. M. de la Court te Utrecht.

3) bl. 64. — De la Court was er echter verre af om het eigen belang aan te prijzen. In het manuscript van het *Interest van Leijden*, bij den Heer Mr P. M. de la Court te Utrecht, komt op bl. 56 voor: „En voorwaar, hierin bestaat de Deugd der Regenten, dat sy voorzigtiglik *hun eigen voordeel aan 't gemeen* koppelen: 't is ook wel doenlik, want de weg des Deugts, voor de polityken niet soo onvrugtbaar is, als sy wordt uitgekreten, altyds loond sy met een gerust gemoet, en ontmoeting van trouwe vriendschap, waarin de Hemel op Aarde bestaat; Maar de weg des ondeugds wort met een innerlik bekommert gemoet, ende trouwlooze vrienden bewandelt, twelk de Helle op Aarden is.

II. HOOFDSTUK.

Grondtrekken van het stelsel van de la Court.

Wij hebben in de inleiding gezien, dat de la Court door het woord *Interest* verstaat: *het welvaren der Regeerderen en Onderdaanen gezamenlijk. De politieke gronden en maximen*, wier uiteenzetting den inhoud van het werk uitmaakt, met welks nadere beschouwing wij ons nu gaan bezig houden, zijn dan ook niets anders dan de *middelen*, om dat welvaren te bevorderen, en de *regelen*, aan wier zorgvuldige nakoeming het onafscheidelijk verbonden is. Doch de vraag doet zich hier op, welke beteekenis de la Court aan dat *welvaren* gaf, en of hij zich daarbij ook verhieft boven de heerschende rigting van zijnen tijd, die bijna uitsluitend de bevordering van stoffelijke welvaart beoogde. Handelsbelang was de voornaamste drijfveer der toenmalige, bepaaldelijk der Hollandsche, staatkunde¹⁾; en

1) *Heeren*, Handbuch der Geschichte des Eur. Staatensyst. 654. 4819. bl. 222 — *Guisot*, Hist. de la Civil. bl. 284.

ofschoon de geweldige schokken, welke de hervorming ten gevolge had gehad, te diepe sporen hadden nagelaten, om de belangen der godsdienst geheel te verdringen,¹⁾ zoo hadden de laatste toch veel van hunne kracht verloren, en openbaarden zich meer in woorden dan in daden. Het land te doen toenemen in rijkdom en bevolking, ziedaar wat bij de la Court het hoofddoel der Staatszorg uitmaakt. Hij prijst de republieken boven de monarchiën, omdat „men gemeenelik alle republyken in konst-, koop-, volkrykheid en sterkte, merkelik meer als de Monarchale landen en steden siet bloeyen.“²⁾ Hij verklaart door *welbaren* te verstaan „de conservatie en vermeerderinge der ingeseetenen,“³⁾ en noemt de zorg voor het laatste „het loffeliksten dat ooit van Regeerders kan voortkomen.“⁴⁾ Dit streven naar eene talrijke bevol-

1) Brief van Nieupoort aan J. de Witt, 8 Oct. 1655 (Brieven van de Wit, III, bl. 128): „syne Ed. (n. Thurloe), vraagde my of de Vereenighde Nederlanden eenigh ander interesse hadden als in de Commercie en Navigatie, daerop ick antwoordde dat dat het principaelste was dat ons directelyck concerneerde, maer dat wy ook om veel pro- gnante redenen gaerne souden sien, dat de Haevenen, Steden, en Landen in de Oost-zee gelegen, en alle behorende onder Protestanse Overheden moghten geconserveert blyven onder deselve.“

2) *Aanwijzing*, bl. 7. Vgl. bl. 37: „Ende vermits de Ingeseeten- nen, onder deese *vrye Regeeringe* eenige schatten ende rykdom- men wettelik komende te winnen, deselve aldaar gerustelik besitten, ende naar hunne eigene sinnelikeit allesins gebruiken mogen, — — — soo zijn alle inwoonders hier ook seer gènegen, om door gemelde ende andere levensmiddelen te subsisteren, ende voor hare lieve kinderen rykdommen te winnen, te sparen ende te vergaderen.“

3) *Aanwijzing*, bl. 18.

4) *Welbaren der stad Leiden*, bl. 74. Vgl. *Vauban*, *Dime royale* (Collection des princ. écon. t. I Paris, 1843) bl. 46: „il est constant que la grandeur des rois se mesure par le nombre de leurs sujets.“ —

king kan gedeeltelijk worden geregtvaardigd door de groote behoefte der gemeenten aan middelen tot verdediging der privilegiën en afwering der willekeur; ¹⁾ en in Holland, waar die gemeenten zoo bijzonder bloeiden, behielden diergelijke beginselen bij overlevering nog langer dan elders hunne kracht. De la Court schijnt vooral overwogen te hebben, dat welvarende landen tevens volkrijk zijn, en dat de opkomst van Holland door den grooten toevloed van nijvere vreemdelingen, die er rust en veiligheid kwamen zoeken, zigbaar bevorderd was. Derhalve, (dus redeneerde hij) bloeit een land des te meer, naarmate het getal inwoners toeneemt; en dus moet alles, wat het laatste bevorderen kan, op dien bloei heilzaam terugwerken. ²⁾ Dat deze redenering niet opgaat, behoeft

(de Beaufort) Verhandeling over de vrijheid in den Burgerstaat, Leid. 1737, bl. 183.

1) De la Court wijdt een geheel hoofdstuk (2. Deel, Cap. XV, bl. 368) aan het betoog *dat iedere groote Hollandse stad, het zy wel, ofte niet gefortificeerd weesende, sig seer wel teegen alle geweld van buiten soude kunnen beschermen.* Hij slaat voor om alle steden door het openhouden van ledige plaatsen binnen hare wallen, het verhinderen van den aanbouw van voorsteden enz. in staat te stellen, om een beleg van vele maanden te verduren. Daartoe wil hij ook *haare ryke Ingezetenen wel in de waapenen oeffenen*; want die heeft men in tyde van nood altyds gereed: en souden de ryke Inwoonders sonder soldye getrouwelyk dienen om eene *weltige Regeeringe*, neevens haare *dierbaare Vrijheid* en alle andere particuliere *Goederen*, standvastelyk teegen in- en uit-heems geweld te beschermen: *de arme Ingezetenen* soude men by oorlogstyden in geringe soldye neemen, ende die dus de geneegentheid, alsmeede de kracht om oproer te maaken benemen konnen, als men haar dan geene dan vertrouwde *ryke* Borgers tot Officieren gaf. Vgl. *van Meurs en Rose*, proeve eener organisatie der landmagt. 's Grav. 1848.

2) *Aanwysing*, bl. 40.

geen betoog; doch zij is een bewijs te meer voor die heerschappij van het materiele belang, aan welke ook de la Court zich niet had kunnen onttrekken. Eene doorslaande proeve van die denkwijze vindt men in zijne beschouwing van een onderwerp, waarbij men die bekrompenheid het minst verwachten zou. Ik bedoel de hogeschool te Leijden, welke bij hem alleen als middel voorkomt, om de bevolking der stad te doen aangroeijen, en haren handel, vooral den boekhandel, uit te breiden.¹⁾ Daarom moet bij het aanstellen van professoren en het regelen der letteroefeningen uitsluitend op den aard en de neiging der studerende jongelingschap worden gelet. „Men moet altyds indagtig zyn dat alles bestaat in te maken dat veele studenten hier willen wonen. 't Welk men verkrijgen kan hun verschaffende gemak om te wonen, en middelen om op het kostelikeste en naa hun zin te leeren; namentlik aangename Professoren, Drukkers en Boekverkoopers, en moet men wel considereren, *dat alles van de studenten, en zij van niemand dependeren*, sulks men nooit de Professoren ende Boekverkoopers moet favoriseren tegen 't voordeel ofte inclinatie der studenten, want daar men die heeft, en kunnen de anderen niet ontbreken; want de Boekverkoopers sullen van selfs het aas volgen; als men studenten heeft, maakt men zoo veel Professoren als men wil.“²⁾

1) *Welvaren*, bl. 149. vv.

2) *Welvaren*, bl. 150, Vgl. op dezelfde bladzijde: „Kan er wel iets meer bespottelik, en bequamer om alle menschelike wysheid uyt te blussen, bedagt werden, als de *Philosophie*, soo als sy door geheel European onderweesen is geweest, sulks de naam van *pedant* en *philosoph* den geleerden en dwasen is eygen geworden. Nogtans il

De la Court doet zich dus overal kennen als voorstander van stoffelijke welvaart, terwijl hij de hoogere bestemming van den Staat tot verbreiding van beschaving en verlichting als voorbij ziet. Dit lag echter, gelijk ik reeds aanmerkte, geheel in den geest des tijds; en bij onze voornaamste Staatkundige schrijvers der 17. eeuw, *de Groot*, *Bowhorn* en *Huber*, zien wij de waardering van den Staat als middel tot ontwikkeling der menscheid veel te weinig op den voorgrond staan. Bij *Scheele* treedt zij duidelijker te voorschijn, ¹⁾ ook bij *Graswinckel*, ²⁾ wiens betoog hier echter meer aan het theologisch dan aan het staatsregtelijk standpunt ontleend is. Beide schrijvers echter zijn nog verre af van de gevolgen hunner stellingen geheel te overzien, of die als grondslagen van hunne theorie te bezigen, gelijk in onze dagen door de voornaamste Staatkundigen gedaan wordt. ³⁾

faut aller le chemin de l'école men moet den schoolweg ingaan, indien men den studenten wil aanhouden, leesende ende uytleggende alles wat zy begeeren, al waar 't den *Alcoran* van Mahomet.

1) *Libertas publica* (in *Parte altera Analectorum Belgicorum* ed. Petrus Burmannus Secundus, Lugd. 1772). bl. 32: «Iloc enim praecipuum bonum communitatis, hic maximus fructus, quod homines invicem erudire ac meliores facere, quod innatam insculptamque in animis omnium notionem divini numinis excolere, et Deum alteri alterorum ope cognoscere et intueri, quod denique sibi materiam virtutis praebere, et se communi sapientia a multis erroribus liberare possint.»

2) *Nasporinge van het Recht van de Opperste Macht*. Rott. 1667, bl. 424: «daartoe, te weten opdat dit zijn (n. Godes) rijk toe komen mag, zijn wij geschapen als tot ons einde, om 't zelve, zoo veel in ons is, hier op aarden eerst, en daarna in de hemelen te bevorderen» . . .

3) Zie b. v. *Rossi*, de l'état (in de *Revue de législ. de Foelix*, Mars 1849, bl. 177 vv). — *de Bosch Kemper*, Handleiding tot het

Hoe zal nu de Staat het best dat welvaren bevorderen, waarin dan volgens de la Court het waarachtige interest der ingezetenen bestaat? Om dit te kunnen beoordeelen, acht hij het noodzakelijk te beginnen met „Hollands geleegentheid te considereren, voor sooveel die in sigselven eewigdurende is,“ ¹⁾ daar het eene groote onvoorzigtigheid zou wezen „indien men in Holland *tanquam in tabula rasa*, als op een even ende in een seer suiveren bequamen grond, het allerbeste saad begeerde te saayen, om soo doende eene *Engelse* ofte *Philosophise Republiik* ²⁾ te doen groeyen. Sulcks waaragtig zynde de seer loffelike Politike Maximen — — — dat in de Politie vele quaaade dingen met min ongemaks geduldet, als weggenomen pleegen te werden; ende dat men in de Politie nooit vermag, gelijk wel somtijds in het kolf-spel, den bal schoon naar wensch te setten, maar dat men die altyds soo als hij legd moet slaan; alsmede waaragtig synde, dat in ydere slag, ofte voorvallende saak, een goet Polityk verplicht is, syne konst en liefde tot den Vaterlande sulcks te toonen, dat door soodanige Continuatie, de Republyk allengs tot eenen beeteren stand werde gebragt.“ ³⁾ Nu bevindt zich Holland door zijne natuurlijke ligging en de gesteldheid van den bodem in eenen vrij ongunstigen toestand. De felle en lange winters maken de brandstof duur en verzwaren de kosten van den

Nederl. Staatsr. Amst. 1850, §. 13, bl. 17. — *Hello*, du Régime constitutionnel, Paris, 1848. t. I. bl. 1—8.

1) *Aanwijzing*, bl. 16.

2) Hier worden de *Utopia* van *Thomas Morus* en de *Republiik* van *Plato* bedoeld, die even te voren zijn aangehaald als „in de lugt eene Philosophise Republyk, hoedanige nog sal nog kan gevonden werden.“

3) *Aanwijzing*, bl. 17.

veeteelt. De korte zomers, en de verderfelijke zeewinden belemmeren den land- en tuinbouw. De laagte van het land verplicht tot groote onkosten, om het tegen inbraken van zee en rivieren te beveiligen en droog te houden. Bergwerken zijn er niet, en met graven is uit den grond niets te halen dan klei en veen. Daarenboven vereischt de grond, die bijna overal *zand-, moer- ofte veenig* is, veel zorg van bewerking, terwijl in het geheele Holland nauwelijks 400000 vruchtbare morgen lands gevonden worden. Deze omstandigheden zijn reeds op zichzelf zeer drukkend; maar wanneer men daarbij bedenkt, dat „de Hollanders de zee niet alleen veilen, en haare steden en landen tegen alle geweld van buiten beschermen moeten: maar dat zij daarenbooven haaren nek hebben beladen, veel meer als den inhoud der *Unie van Utrecht* haar verplichtede, met het bewaaren van veele geconquesteerde steeden, en omliggende Provintien“, ¹⁾ waartoe zware belastingen onmisbaar zijn, die sedert de laatste oorlogen nog aanzienlijk zijn geklommen: „Soo sal men moeten besluiten, dat gemelde Hollandsche ingezeetenen uitnemend swaar beladen zyn.“ ²⁾ Hier teegen kunnen de binnenwateren niet uitleveren als vis-, water-vogelen en eijeren; de *duijnen* niet als konijnenvleesch en vellen, *vier honderd duizend morgen lands*, niet anders als steenplaatsersaarde, turf, koorn, moeskruiden, ooft, vlas, hennip, mede-krappen, riet, suivel, koejen, kalveren, schaapen, paarden; dog van *strand* en *duin* soude men kunnen seggen, dat het kalk en zand uitleeverd. Ende hoe weinig alle gemelde

1) *Aanwijzing*, bl. 24.

2) De la Court berekent dat de provincie Holland jaarlijks ongeveer f 18,000,000 opbragt.

vrugten, komende uit soo kleinen geringen boesem, in sigselven kunnen toebrengen, om soo veele menschen als nu Holland bewoonen, ¹⁾ aldaar te doen subsistereen, kan yder ligteliken bedenken. ²⁾ Niet het achtste gedeelte der inwoners zou dan ook »haaren nooddruft kunnen vinden in haaren eigen boesem. als het overschot der getrokkenen vrugten soude moeten uitleveren alle andere behoeftheden. ³⁾

Wij ontmoeten hier eene geringschatting van Hollands voortbrengende kracht, welke gedeeltelijk haren grond heeft in de groote voordeelen der vrachtvaart, die de kleinere winsten der volksvlijt in de schaduw stelden, terwijl het fabriekwezen door de la Court als een onafscheidelijk gevolg van den handel beschouwd wordt, en de winsten, die het oplevert, dus tot de voordeelen van den laatsten tak van nijverheid worden gebragt. Bovendien zijn de gewone visscherij, de haring- visscherij en de walvischvangst niet onder deze beschouwing begrepen. Deze legden toen zulk een gewigt in de schaal, dat de la Court, na hare voordeelen te hebben opgesomd, niet aarzelt te verklaren, »dat geen land ter weereld sooveele scheeps-ladingen uit zyn eigen selven kan maken, als Holland alleen. ⁴⁾

1) De la Court schat het getal der inwoners naar het gemeen gerugt op 2400,000. De berekening naar het hoofdgeld, dat in 1622 geheven werd, bragt hem slechts tot 481,934 in Zuid-Holland, en in de veronderstelling, dat West Friesland het vierde der inwoners van Zuid-Holland had, tot 602,417 voor geheel Holland. Vgl. *Mr. G. Wittevaall* Bijdragen tot de Staatshuishoudkunde en Statistiek, Utr. 1836, 1. Deel 1. stuk, bl. 27.

2) *Aanwijzing*, bl. 25.

3) *Aanwijzing*, bl. 44. Vgl. Luzac, *Holl. Rijkd.* III bl. 8 en 86, wiens beschouwing nagenoeg met die van de la Court overeenkomt.

4) *Aanwijzing*, bl. 31.

? inwoners
5.

Aanwijzing
pag 41-43

111

Had de ligging aan de zee en aan de groote rivieren, welke Holland doorsnijden, reeds vroeg op de visscherij als middel van bestaan geweest, niet minder had de ligging in het midden van Europa er, volgens onzen schrijver, toe medegewerkt om de *navigatie* en de *negotie* ¹⁾ aan dat gewest te hechten. Handel en scheepvaart waren allengs de hoofdbronnen van het welvaren der natie geworden. De rijke koloniën in Oost- en West- Indië verrijkten beide door hare kostbare voortbrengselen. De lage renten maakten het opnemen van kapitalen gemakkelijk, bevorderden daardoor den ondernemingsgeest, en gaven aan de Hollandsche kooplieden, die altijd gereed waren vooruit te betalen, een groot overwigt boven andere natiën, waar het geld schaarscher en duurder was. Opmerkelijk is het dat de la Court tot deze gunstige omstandigheden ook de dicht op een gedrongene bevolking, en de gedurige splitsing der fortuinen, door verdeeling bij erfenis tusschen vele kinderen, rekent. Daardoor werd ieder verplicht, door eigen arbeid den kost te verdienen, en daar het koude klimaat eene krachtige inspanning toelaat, ziet hij hierin mede eene der oorzaken van 's lands toenemenden bloei. ²⁾

Nu zijn alle ingezetenen van Holland „door een gemeen wel en qualik- vaaren wonderlik aan een gekoppeld.“ ³⁾ Voor den handel (*negotie*) zijn de visscherijen en manufacturen daarom zoo gewigtig, dewijl de schepen, die hier

1) Door *navigatie* verstaat hij de vrachtraart, door *negotie* den eigenlijken handel, namelijk „het koopen om te verkoopen, 't zy ter sleet, 't zy opdat hetselven weederom soude verder moge werden verkoft, sonder daaraan gebragt te hebben eenige veranderinge.“ Zie *Aanw.* bl. 31 en 114. Vgl. *Wetb. v. Kooph.* a. 3.

2) *Aanw.* bl. 35, 37.

3) *Aanw.* bl. 38.

in de heerlijkste graslanden waren herschapen, ¹⁾ bewees, hoe hoog men in 't begin der zeventiende eeuw den rijkdom van den grond waardeerde. De reeds vermelde omstandigheid, dat de aanzienlijke schatten, welke de wereldhandel naar onze steden deed stroomen, de in vergelijking zeker zeer geringe opbrengst van den bodem ligtelijk deden miskennen, schijnt wel den misslag van de la Court te verontschuldigen, vooral in verband met zijne geboorte, opvoeding en eigen bedrijf, welke zijne aandacht bij voorkeur op handel en fabriekwezen gevestigd hadden: ²⁾ de voornaamste reden echter van zijn stilzwijgen op dit punt moet in de heerschende begrippen omtrent de vermeerdering van het nationaal vermogen gezocht worden. De la Court ging, gelijk na hem zoo velen, geheel van die theorie uit, welke in geld en geldswaarden eenigen waren rijkdom stelt, en in het klimmen van den uitvoer boven den invoer de eenige bron van toeneemende welvaart ziet. Van daar dat de binnenlandsche handel door hem volstrekt niet wordt geteld, ³⁾ hetgeen wel reeds duidelijk genoeg uit zijn stilzwijgen blijkt, maar nog treffender bij zijne beschouwing van het stelsel

1) *Mr. G. Wttecaall*, t. a. p. bl. 26, 34.

2) *B. W. Wttevaal*, welvaren der stad Leijden, inleiding, bl. XXII.

3) Nog zelfs in onze dagen hebben de zuivere beginselen der wetenschap in dit opzigt niet volkomen gezegevierd. *Rau* (Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, Heidelberg 1847, bl. 131) betwijfelt den invloed van den binnenlandschen handel op de vermeerdering van het nationaal vermogen. En toch is die invloed zonneklaar. Immers is *rijkdom voortbrengen* niets anders dan aan de zaken meerdere nuttigheid geven. Zoo er nu te Amsterdam overvloed en te Utrecht gebrek aan koor is, dan brengt men rijkdom voort en vermeerdert dus het nationaal vermogen, door het overtollige koor naar Utrecht te voeren.

van belastingen uitkomt, waar hij onder anderen den regel stelt „dat alle Inwoonders die haare winsten ende onderhoud van buiten 's lands soeken, meer begunstigd behoorden te worden als soodanige die binnen s' lands op haare meede inwoonders asen.“¹⁾ De handelsbalans maakte blind voor de waarde der inlandsche volksvljijt, zoodra hare produkten niet naar buiten vervoerd werden. Wel is waar dat Sully, een heftig voorstander van het merkantiel systeem, tot geliefkoosde spreuk had: „labourage et paturage sont les deux mamelles de l' état;“ maar ook hij had hierbij niet zoo zeer het voordeel van een levendig inwendig verkeer als de bevordering van een aanzienlijken uitvoer en de zoogenaamde *onafhankelijkheid* van zijn land op het oog.²⁾ Onze landbouw en veeteelt konden nog geen rijke winsten afwerpen, en het goede voorbeeld, dat Sully door begunstiging van beide gegeven had, was ook reeds lang door zijne opvolgers verwaarloosd.³⁾

Het is uit dit overzicht gebleken, hoe het mogelijk was dat Holland, niettegenstaande de armoede van zijnen grond, in de nijverheid zijner ingezetenen voldoende middelen van bestaan vinden kon. Maar waaraan, vraagt nu de la Court, is het toe te schrijven, dat de handel en vrachtvaart zich inzonderheid bij ons hebben neêrgezet, in weerwil van onze onophoudelijke onlusten en oorlogen?

1) *Aanwijzing*, bl. 419.

2) *Blanqui*, *histoire de l'économie politique*, Paris 1845. t. I bl. 348 vv.

3) *Mr. G. Wittevaall*, *Oratio de agricultura salutis publicae vero fundamento* Lugd. 1828. bl. 9: „Non me praeterit saeculum Ludovici XIV multos praebuisse viros gloria claros, sed neminem, qui de agricultura benemeruit.“

Waarom niet liever in een land, dat een bestendigen vrede genoot, in *Engeland* bij voorbeeld, „hetwelk alles geconsidereerd weesende onendelik groote voordeelen van situatie, haavens, suivere kust, voordeelige winden, veel rouwe waren uit te leveren, gedurige vrede, vryheid van alle inposten, booven ons heeft gehad?“¹⁾

De geschiedenis van handel en nijverheid geeft volgens hem daarop het antwoord. In Vlaanderen was reeds in de 10. eeuw het weven een aanzienlijke tak van nijverheid, en deze nam steeds toe, „tot dat veele schaadelijke keuren der Hallen, die ten eersten opslage schijnende door 't verbieden van bedrog, en 't verslegten der waaren, de manufacturen aan de steeden vast te maken, nogtans door *dwang*, die in koopmanschappen altyds schaadelijk is, de weveryen uit de steeden ten deele naar de dorpen gejaagd hebbende, veroorzaakten, dat de oorlogen tussehen Frankrijk en Vlaanderen deselve van het platte land naar Tienen en Looven in Braband verdreven.“²⁾ In Braband maakte men zich echter deze onderinding niet ten nutte. Ook daar werden Hallen opgericht en „dwingende ordren der Neeringen“ gemaakt, die niet alleen vele burgertwisten en oproeren na zich sleepen, maar ook aanleiding gaven, dat ontelbare lakenwevers met hun gezin naar een gewest uitweken, waar geen hatelijke dwang hen in het uit oefenen hunner nering belemmeren zou, met name naar Engeland, de landen van Overmaze en Holland.³⁾ Intusschen was de Hanse

1) *Aanwysing*, bl. 46.

2) *Aanwysing*, bl. 48.

3) Het is opmerkelijk dat Luzac, onder de oorzaken van de opkomst, aanwas en bloei van scheepvaart en handel in den Vereenigden

opgerigt, die langen tijd bijna uitsluitend de vrachtvaart van Europa dreef. Onze manufacturen, bovenal onze vischerij, waaraan de uitvinding van het haringkaken eene aanmerkelijke uitbreiding gaf, vestigde een' voornamen tak van den handel der Oosterlingen te Brugge, gedurende de oorlogen tusschen Vlaanderen en Maximiliaan, die in 1482 een aanvang namen, grootendeels naar Antwerpen en Amsterdam ¹⁾ verlegd. De eerste dezer beide steden scheen vooral geschikt dien handel tot zich te trekken. De Italianen immers voerden er hunne zijden stoffen, de Spanjaarden en Portugezen weldra de voortbrengselen der nieuwe wereld aan, terwijl de Engelschen er ook den stapel van hunnen wolhandel vestigden. ²⁾ Minder gunstig echter was die stad gelegen, om het middelpunt van het vertier van schelvisch, kabeljauw en haring te worden; het lag te diep binnenwaarts om als stapel te dienen voor het graan uit de Oostzee, dat, zoo het niet bederven zou, moest worden overgeladen, vóór het naar Spanje en Italië werd gevoerd; en bovendien konden de Oosterlingen in Holland hunne schepen bevrachten met gezouten visch en „groove, rouwe, Oosterse waaren, en veele andere die hier te Lande gefatsoeneerd wierden,” in de Middellandsche zee veel meer gezocht dan de fijnere voorwerpen der Antwerpsche markt. Dit alles gaf aan Amsterdam een onmiskkenbaar overwigt, dat

Staat,“ van dezen dwang der gilden en hallen geene melding maakt. Zie *Holl. Rijkd.* dl. III, 1—116. Zillesen spreekt er wel van in zijn *Wysgeerig onderzoek wegens Neêrlands ophomst, bloei en welvaard*, Amst. 1796, bl. 104.

1) Zie *Mr. H. J. Koenen*, *Adriaan Pauw*, Amst. 1842. bl. 8, 128 vv.

2) Vgl. *Gachard*, *Actes des Etats Généraux de 1600*. Brux. 1849. Introd. bl. LXV—LXXII.

door „de goede gelegenheid om binnen 's Lands alles te verkoopen en te vervoeren“ 1) nog versterkt werd. De overgave van Antwerpen aan Parma in 1585 en het sluiten der Schelde maakte aan de langdurige mededinging een einde, daar de Antwerpsche kooplieden, door den nood gedrongen, hunne stad verlieten, en zich grootendeels te Amsterdam neêr zett'en. Maar waarom, zou men kunnen vragen, trokken zij niet naar de meer nabij gelegene Zeeuwsche eilanden? Omdat eilanden „door de storm-winden en lange winters“ aan vele ongemakken van vervoer onderworpen zijn. Waarom niet naar Vlaanderen? Omdat de koning van Spanje de beveiliging der zee verwaarloozende, de visscherij en den handel der Vlamingen bijna geheel te gronde rigtte. Waarom niet naar Frankrijk? Omdat daar destijds geene vrijheid van godsdienst was, en de beginselen der monarchale regering bovendien bij het heffen der in- en uitgaande regten meer het belang der schatkist dan dat van den handel beoogden. Waarom niet naar Engeland, werwaarts ten minste de on-roomsche kooplieden genegen moesten zijn, zich te begeven? Omdat de gilden en hallen daar geen' vreemdeling toelieten als gezet of baas, dan in een nog onbekenden tak van nijverheid, zoodat slechts een gedeelte der handelaars en wevers in saai, damast, kousen, enz., welke neringen in Engeland nog niet werden uitgeoefend, zich daar hebben gevestigd. Daarenboven waren de vreemdelingen er hooger belast dan de ingeze-

1) *Aanwysing*, bl. 51. Over die gunstige ligging van Amsterdam om den binnenlandschen handel aan den buitenlandschen te verbinden, weidt de la Court nog in een bijzonder hoofdstuk uit, bl. 55—59. Vgl. *Luzac*, t. a. p. dl. III bl. 93.

tenen, en door vele lastige bepalingen in hunnen handel belemmerd, 't geen ook het geval was in de Hanse-steden, wier afgelegenheid de verplaatsing nog bemoeijelijkte. Het is dus zeer natuurlijk, dat de verdrevene kooplieden naar Holland, vooral naar Amsterdam, henen stroomden.

Een groot gedeelte der handelaren in manufacturen bewoonde echter nog de dorpen in Vlaanderen, Brabant en de landen van Overmaze, waar de geringe belastingen het mogelijk maakten, de onkosten van het vervoer per as naar eene of andere Fransche zeehaven te dragen. Maar toen in 1634 de rampen des oorlogs zich ook over die welvarende streken uitstrekten,¹⁾ voerde de behoefte aan veiligheid en rust ons insgelijks dit overschot van den handel en de nijverheid der zuidelijke gewesten toe.²⁾

De uitkomst dezer gebeurtenissen is geweest „dat Amsterdam met meer middelen van subsistentie voorzien en grooter koopstad is, en Holland een koop-rijker Land, als ooit in de wereld was;”³⁾ en het is derhalve buiten allen twijfel, dat „Hollands welvaaren t'eenemaal bestaat in het bloejen der manufacturen, Visserien, Navigatie, ofte scheepvaart, en Negotien.”⁴⁾ Alles, wat aan deze bevorderlijk of schadelijk is, moet gerekend worden op den bloei des lands een beslissenden invloed uit te oefenen. Om tot de kennis der beste middelen tot bestendiging van dien toestand te geraken, kan men derhalve geen veiliger weg inslaan, dan met toepassing van den regel *res facile*

1) *Wagenaar*, Vaderl. hist. dl. XI, bl. 190 vv.

2) *Aanwijzing*, bl. 48—55. — Vgl. met deze geschiedkundige schets: *Blaupot ten Kate*, Geschiedenis van Nederl. zeevaart en Handel, uitgeg. door de Maatsch. tot nut van 't Alg. 1836. bl. 12—28.

3) Opschrift van Cap. XIII der *Aanwijzing*.

4) *Aanwijzing*, bl. 58.

uisdem artibus retinentur, quibus initio partae sunt, de geschiedenis der ontwikkeling van handel en scheepvaart tot leidsvrouw te nemen.¹⁾ En dan blijkt het dadelijk uit de schets, welke de la Court daarvan gaf, dat de grondzuilen van Hollands welvaart moeten gezocht worden: 1° in verdraagzaamheid omtrent de verschillende gezindten, en het openstellen van het burgerschap voor vreemdelingen²⁾; 2° in de opheffing der dwangkeuren van hallen en gilden en in 't algemeen van alles, wat aan burgers en inboorlingen, zoowel als aan vreemden, de natuurlijke vrijheid beneemt om hun levensonderhoud te zoeken, waartoe ook de regeling van het belasting-stelsel en de justitie in 't belang van den handel behoort³⁾; 3° in eene krachtige bescherming en ondersteuning der zeevaart, door het aanleggen van kolonien, het beschermen der koopvaardij-schepen tegen geweld van vijanden en kapers, het bewaren van den vrede, het handhaven eener strikte neutraliteit, en het sluiten van voordeelige handelsverdragen⁴⁾; en 4° om dat alles te handhaven, in een' republikaanschen regeringsvorm, waarbij de belangen der regeerders volkomen met die der onderdanen ineensmelten.⁵⁾

Ziedaar het stelsel van de la Court in zijne grondtrekken ontvouwd. Ik ga nu tot de meer bepaalde uiteenzetting der bijzondere punten over.

1) *Aanwijzing*, bl. 59.

2) *Aanwijzing*, 1. Deel, Cap. XIV, XV, en XVIII.

3) *Aanwijzing*, 1. Deel, Cap. XVI—XXV.

4) *Aanwijzing*, 1. Deel, Cap. XXVI. 2. Deel.

5) *Aanwijzing*, 3. Deel.

III. HOOFDSTUK.

Maatregelen ten behoeve van Vreemdelingen.

Wij zagen in het vorige hoofdstuk, welk gewigt de la Court aan de talrijkheid en dus aan de toeneming der bevolking hechte, en hoe zijne geschiedkundige studien hem twee middelen hadden aan de hand gegeven, om de laatste te bevorderen. Godsdienstvrijheid inmers en een open burgerschap moesten allen, die elders voor de veiligheid van persoon en goederen vreesden, aanlokken, om zich in het gastrijke Holland neder te zetten.¹⁾ Het is uit dit oogpunt vooral, dat de la Court die beide beschouwt en aanprijst, welk gevoel en hij nog door vele andere redenen staft, die der vermelding overwaardig zijn.

¹⁾ In de bekende *Propositie* van Willem IV (Nederl. Jaarb. 1751. bl. 893) wordt onder de *morele* oorzaken van onzen bloei gesteld: «de Vrye Oeffening van den Godsdienst, waerdoor deze Republiek een veilige schuilplaats verstrekt voor alle vervolgte en verdruchte Vreemdelingen.» Vgl. *de Groot*, Inleiding tot de Holl. Regstgel. I, 13 §. 3: «deze Landen in Koophandel en nering, door de toekomstige van vreemden zeer aannemende, is zoodanig ruim onderscheid (n. tusschen inboorlingen en uitlanders) onoorbaar gevonden.

§ I.

Laat ons vooraf zien, wat hij door vrijheid van godsdienst verstaat. Het opschrift van het 14. Hoofdstuk van het 1. Deel: „Dat vryheid ofte Tolerantie omtrent de verschillende uiterlike Godsdiensten, is het kragtigste middel, om in Holland veele Inwoonders te behouden, ende vremde Ingeseetenen uit de omliggende Landen herwaarts ter woone te trekken,“ geeft ons al dadelijk veel licht. Immers blijkt uit het woord *Tolerantie* dat er verdraagzaamheid moet worden geoefend; en 't is natuurlijk de heerschende kerk, welke dien pligt moet naleven. Dus ontmoeten wij geene volle gelijkheid der verschillende godsdienstige gezindten voor de wet, maar erkenning van eene bevoorregte kerk, nevens welke afwijkende gevoelens geduld worden. De la Court verklaart dan ook dat het „kennelik in alle Landen voor de gemeene rust noodsaakelijk is, dat eene Religie booven alle andere prevaleere, ende dienvolgende door den Staat allesins geautoriseerd, beschermd, begunstigd, en gevorderd werde; soo nogtans dat desniettemin de oeffeningen van andere Religien onder en tussen eenigsins publykelyk getollereerd, immers niet vervolgd werden.“¹⁾ Hij meent zelfs dat het „met eene goede maxime van Politie seer wel overeenkomt,“ om leden van andere gezindten van de regering uit te sluiten. Ook wenscht hij hunne bijeenkomsten aan een streng toezigt te onderwerpen, en stelt daarom, van de Roomschen gewagende, voor, dat men „in de steeden niet dan kleine vergaaderingen, ten huise van bekende

1) *Aancijnsing*, bl. 63.

Borgers, onder *Priesters* der *Regeerders* aangenaam,“ zou toelaten, terwijl „daar een yder vryen toegang hebben soude, en dienvolgende nietwes secreets beslooten werden.“¹⁾ De vrijheid van denken en dus de innerlijke godsdienstige overtuiging mag echter volstrekt niet aan banden worden gelegd.

De godsdienstvrijheid, welke onze Schrijver bedoelt, bestaat dus hoofdzakelijk in *verdraagzaamheid*,²⁾ in afwezigheid van *dwang* op het gebied van het geweten. Het is immers ongerijmd dezen te willen uitoefenen, omdat „onze *innerlike gedagten* der *Ziele* in ons door geenen uiterliken *dwang*, maar alleen door verliggende en aanradende reedenen der *Leeraren*, veroorzaakt kunnen werden.“³⁾ Het strijdt ook met de beginselen van het staatsrecht, „want *Potestas coërcendi*, die dwingende magt, niemande dan den *Politiken* is gegeven; ende van deselve *Politike Magt* ook alle *magt* ende *regt* op de *Kerkeliken*, indien sy eenige hebben, moet nederdalen.“⁴⁾ Het is na-deelig voor het aanzien der „Gereformeerde Religie, die op haare klare waarheid kan en behoorde te steunen,“

1) *Aanwijzing*, bl. 83.

2) „D'un abus qu'on ne peut empêcher, on dit qu'on le tolère: on ne le dit pas d'un droit.“ *Hello*, t. a. p. I bl. 151.

3) *Aanwijzing*, bl. 61.

4) *Aanwijzing*, t. a. p. Vgl. *Het recht der Overheden over Kerkelijke personen en zaken in twee verhandelingen voorgesteld en verdedigd*. Te Leiden, bij Pieter van der Eijk, 1756, bl. 100: „De Kerk is een politiek Lichaem, Societeit of Broederschap; min noch meer als een Collegie van Regters, Doctoren, Chururgyns, Coöplyude, Rechts- en Gods-geleerden. Philosophen, enz.“ bl. 113 „Het is een groote mislagh en sonde, dat de Kerke dat conscientie-recht haer acnmatight, voorgevende dat het haer toe-komt te oordeelen wat in conscientie geoorloft is,“

omdat „er geen grooter kenteeken van eene valsche Religie kan zijn, dan de dissenterende te vervolgen.“¹⁾ Dit heeft bovendien verbittering en haat ten gevolge, maakt de verdrukten „van de waarheid des publiken Godsdienst afkeerig ende in haare eigene dwaalingen halsterrig,“ en kan daardoor gevaarlijk worden voor den Staat.²⁾ Niet alleen echter moet men hier tegen waken, maar ook tegen de bevoorregte kerk, die er immer naar streeft een overwegenden invloed op het staatsbestuur te verkrijgen, en daartoe is het noodig dat aan de onderscheidene gezindten vrije godsdienstoefening vergund, en de republikeinsche inrigting van het kerkelijke bestuur gehandhaafd worde.³⁾

De la Court weidt in het breede over dezen laatsten grond tot verdraagzaamheid uit. Hij toont aan, hoe de leeraren der Christelijke kerk veel meer gezag op de gemeente kunnen uitoefenen, dan de priesters bij Heidenen of Joden, daar zij door de uitgestrektheid van hunne pligten niet tevens andere bedieningen kunnen waarnemen, levenslang hun ambt behouden⁴⁾ en bovendien de beste gelegenheid hebben om door het levend woord op groote scharen van toehoorders te werken „die meestendeel meenen *Godes Woord* uit des Predikers monde te hooren, en daarom gelooven Gode te gehoorsaamen, als zij de Predikeren gehoorsaamen.“⁵⁾ Van die heerschappij over de ge-

1) *Aanwijzing*, bl. 66, 67.

2) *Aanwijzing*, bl. 64, 65.

3) Deze wordt tegen de in Engeland heerschende *episcopale* overgesteld. *Aanwijzing*; bl. 408, 409.

4) Dit was vooral gewigtig tegenover de jaarlijksche vernieuwing der Wet.

5) *Aanwijzing*, bl. 401.

moederen hebben dan ook „alle Hoofden, die naar de Souverainiteit staan,“ met name Hendrik IV, Willem I en Cromwell, meesterlijk weten partij te trekken. Intuschen was het hierbij telkens gebleken, dat de kerkelijken, wanneer zij aan de regering hunnen steun verleenden, eigenlijk alleen de vergrooting van eigen aanzien bedoelden, daar zij tot vergelding der bewezene diensten uitsluitende gunst verlangden, en geen verdraagzaamheid ten opzichte van andersdenkenden wilden dulden. Vooral had Willem I in de laatste jaren van zijn bewind hevig met den haat en laster der *kerkeliken* te kampen gehad, tegen welke hij zijne magt „alleenlik staande hield door synen grooten *aanhang*, die hij mits syne voorgeroerde *moderatie* bij de anders Gesinde ofte verschillende Ingezetenen kreeg ende behield.“¹⁾ Men moet er dus op rekenen, dat veele der Gereformeerde Leeraars „de aan hun wettelik opgedragen ende bepaalde *Bedieninge* sullen willen uitbreiden, onder den naam van het *Regt* der kerke, tot een *Soverain* ofte opperste *Gebied* omtrent alle kerkelike saaken: ende tot eene *baldadigheid* om op den Canzel van alle voorvallende Politike saaken, onder den schijn van *Godes Woord* uit te leggen, te seggen alle hetgeen hun lust.“²⁾ Of zouden zij misschien „in eene ongemene Heiligheid ofte Gehoorsaam- ende Eerbiedigheid omtrent God ende haare Wettige Overheid“ boven andere menschen uitmunten? „Maar God beterd, ons spreekwoord segd, dat de *Predikanten* geene *Santen* zijn, ende dat sy dienvolgende door de selve occasien die andere menschen verlokken, ook pleegen verleid te worden,“ en dus even-

*Heilige
mannen
begren de
kerke*

1) *Aanwijzing*, bl. 400.

2) *Aanwijzing*, bl. 407.

zeer aan „ambitie, eer- en geld- sugtigheid” onderworpen zijn.¹⁾

Men zou echter kunnen vragen, of de verdraagzaamheid ook tot de Roomsch-katholijken moest worden uitgestrekt, daar men toch altijd tegen deze op zijne hoede moest zijn, en het te vreezen was, dat zij van grootere vrijheid gebruik zouden maken om eene omwenteling te bewerken, die hen weder op het kussen bragt. De la Court meent echter dat er geene reden is, om van deze zijde eenig kwaad te duchten, daar alle protestantsche secten, wel wetende dat de Roomschen nimmer vrijheid van geweten zouden toestaan, zich in zulk een geval dadelijk aan de zijde der regering zouden scharen, die daardoor sterk genoeg zou worden, om hunne pogingen te verijdelen.²⁾

Dat deze geheele beschouwing van de la Court omtrent de heerschzucht der godsdienstleeraars in de geschiedenis van ons vaderland haren grond en hare regtvaardiging vindt, behoeft geen nader betoog. Het laat zich echter begrijpen, dat zijne scherpe en naakte uiteenzetting der waarheid, in een land, waar de predikanten in zoo hoog aanzien stonden, en vooral in eene stad, waar zij niet zelden de regering naar hun' zin wisten te leiden,³⁾ bij velen' afkeuring vinden moest, zoodat zij daarover aan hunne spijt en verontwaardiging openlijk lucht gaven. Kort nadat het *Interest van Holland* bijna

1) *Aanwijzing*, bl. 408.

2) *Aanwijzing*, bl. 401. Hij stelt het getal der Roomschen, natuurlijk in de provincie Holland, op één vijfde der bevolking.

3) *B. W. Wittevaall*, *Welvaren*, bl. 23. vv. Terwijl de Remonstranten sedert 1630 in de meeste steden van Holland mogten prediken, werd dit te Leiden nog tot 1676 tegengewerkt.

gelijktijdig met de *Politieke Discoursen* verschenen was, ¹⁾ terwijl het gerucht *de la Court* als den schrijver noemde, werd hem namens den kerkeraad aangezegd, dat hij niet tot het H. Avondmaal zou worden toegelaten, voor hij zich van het hem aangetogen feit gezuiverd had; en het was eerst in Junij 1663 op de verklaring, dat hij niet al het geen in de uitgegeven boeken voorkwam, voor zijne rekening nam, dat hij van die kerkelijke straf werd ontheven. ²⁾ De verbittering der godgeleerden herleefde echter, toen onder den titel van *Aanwijzing* enz. een tweede en vermeerderde uitgave van het *Interest* verschijnen zou. Nog voor het afgedrukt was, klaagden de Gedeputeerden der Synode van Zuid-Holland het bij de Staten van Holland en West-Friesland aan, als behelzende „onder andere aanstootelijke en ergerlijke passagiën en expressiën, — verachting van den kerkendienst; deszelfs ministers ten laste leggende geestelijke heerschappij, tirannie en conscientiedwang; — bewerende, dat tot welstand en vermeerdering der Republiek noodzakelijk is, aan alle secten van welke gezindheid ook, te verleenen openbare Exercitie harer godsdienst, ja ook dat hun ongelijk geschied, hen buiten de Regering en Magistrature te houden, ³⁾ enz. Het gevolg dezer aanklagt was, dat de verkoop der *Aanwijzing* bij Plakaat van hun Edel Grootmogenden van 28 Mei 1669 verboden werd, en de nog voorhandene exemplaren werden verbeurd verklaard, terwijl men onder de redenen tot regtvaardiging van dit besluit in

1) In 1662.

2) B. W. Witewaall, Welvaren. Inleiding bl. XI vv.

3) Wij hebben reeds gezien hoe de la Court hier over dacht. Deze aantijging was dus lasterlijk.

de eerste plaats vermeldde, dat men in dat boek had gevonden »veele scherpe, aenstootelyke ende onbehoorlycke expressien, soo ten respecte van een gesustineerde vrye oefeninge van alle Religiën ende secten in dese landen, als van de Bedienaars des H. Evangelii.«¹⁾

Het was er echter verre af, dat de Staten van Holland en West-Friesland ten opzigte der godsdienstige verdraagzaamheid van onzen Schrijver zouden verschild hebben. Wel zagen zij zich nu en dan gedrongen aan de magtige kerkelijke partij iets toe te geven; maar over 't algemeen was hunne staatkunde de praktijk der theorie, door de la Court verkondigd. Reeds voor lang had men te Amsterdam begrepen, dat een bloeiende handel niet met geloofs-dwang gepaard kan gaan;²⁾ en hoewel de wrok tegen de Spanjaarden met de daarmede verbondene vrees voor de woelingen der Roomschegezinden, en later de droevige geschillen tusschen Remonstranten en Contra-remonstranten nog vaak tot hatelijke en onregtvaardige maatregelen aanleiding gaven, had dit meer in enkele steden, waar de predikanten zich op de regering een ongeoorloofd gezag aanmatigden, dan wel in de vergadering der Staten plaats. Uit de Resolutiën, sedert 1650 genomen, spreekt overal dezelfde geest, welken de la Court ademde, terwijl de strijd tusschen de heersch- en vervolg-

1) *B. W. Wittevaall*, t. a. p. bl. 185 vv.

2) *Mr. H. J. Koenen*, Adriaan Pauw. bl. 11 vv. *de Groot*, Verantwoordinghe, Parys 1622, bl. 27. *Aitsema* herstelde Leeuw. 's Grav. 1652, bl. 156. — Om dezelfde reden verzocht en verkreeg Antwerpen remissie der Plakaten van Karel V, ten gunste der vreemdelingen. *Grotii Aunales*. Amstel. 1638, bl. 16. — In later tijd weigerde men te Amsterdam de Jezuïten te verdrijven. *Mr. Berg*, de Refugiés in de Nederlanden, bl. 168.

zucht der kerkelijken en de meerdere bezadigheid der op hare regten naijverige regering er duidelijk in is op te merken. Op de groote Vergadering van 1651 verschenen gecommitteerden der verschillende provinciale Synoden, en leiden aan hunne Hoog Mogenden eene opgave van middelen voor „tot verhinderighe van de Paepsche Hierarchie en Superstitien der Pausgezinden in de Geünieerde Nederlanden,“ ¹⁾ waarin onder andere maatregelen van bedwang ook werd voorgesteld: dat men den winkeliers verbieden moest hunne winkels op Roomsche feestdagen te sluiten; dat men aan Roomsche ouders het regt benemen moest, om hunne kinderen naar hunne overtuiging op te voeden; dat men het inkomen van alle Paepsche Societeyten in beslag moest nemen en *ad pios usus* gebruiken, d. i. in 't belang der gereformeerde kerk; dat men middelen moest bedenken, om de Roomschen tot het hooren van de prediking van Gods woord te dwingen. Ja zelfs eischten zij in hunnen ijver: „dat alle Paepsche Conventiculen mogen verboden, ghestoort, hare Altaren, Beelden, Crucifixen en Geestelijcke ornamenten met den aenkleef van dien afgebroocken ende wechghenomen werden, ende stricte ordre ghestelt, tegens diegene, die soodanige bij-een-komsten frequenteren; ofte hare Huysen, Hoven, Schepen, etc. daer toe verhuuren, inruymen ofte vergunnen.“ De Staten van Holland en West-Friesland vergenoegden zich daarop in hun *Advys Provinciaal* van 27 Jan. 1651, hetwelk vervolgens door al de andere gewesten werd goedgekeurd en aangenomen, met de verklaring dat zij „vast houden ende mainteneren *de ware Chris-*

¹⁾ *Aitsema*, t. a. p. bl. 152 vv.

telycke Gereformeerde Religie», en deze *met de macht van 't Land* zullen handhaven; dat «de secten ende gesintheden, die gesecludeert syn van de publycque protectie, ende alleen werden geconniveert, gehouden sullen worden in alle goede ordre ende stilte, met bepalinge tegens alle Excessen, ende dat oock deselve op gene andere plaetsen meer, als daer die tegenwoordich syn, voortaan sullen werden gepermitteerd,» terwijl «de *Placcaten* tegens de Pausgesinde voor desen geemancert, sullen blijven in haer vigueur.»

Men sloeg derhalve een middenweg in, door de gehechtheid aan de heerschende kerk krachtig uit te spreken en de handhaving der bestaande verordeningen te verzekeren, maar tevens het beginsel van verdraagzaamheid te huldigen. En ten tijde van den grooten Raadpensionaris bleef men aan die rigting getrouw. Een vlugtig overzicht der voornaamste Staatsbesluiten zal ons daarvan het bewijs leveren.

Den 28 Julij 1654 besloot men op advies der Zuid-Hollandsche Synode dat «alle Paepsgesinde Hooft-Officieren, Bailliuwen, Schouten, Secretarissen ende Schoolmeesters, in alle Plaetsen, Dorpen ende Gehuchten binnen den Lande van Hollandt ende West-Vrieslandt, daer de selve souden mogen werden bevonden, aenstondts *de facto* afghesteldt, ende anderen van de Ware Christelijke Gereformeerde Religie in der selve plaetsen ghesurrogeerd zullen worden.»¹⁾ Daarentegen werd den 16 Dec. 1654 en nogmaals den 5 Dec. 1665 aan de predikanten strengelijk verboden, «eenige materien van Policie, veel min

1) Resol. v. Consid. v. Holland, ten tijde van Johan de Witt. Utr. 1706. bl. 206.

eenige Resolutien, ofte Decreta van den Staet» op den predikstoel aan te roeren; ¹⁾ en toen den 17 Maart 1656 de Zuid- en Noord-Hollandsche Synoden verzochten, dat «aan alle Roomsche Mis-priesteren, ende andere sulcke Geestelycke Persoonen sonder onderscheyt de vreye ende publycke wooninge — — — opgeseydt, verboden, ende dadelyck verhindert wierde,» besloten hunne Edel Grootmogenden met eenparigheid «de Bedienaren des Goddelycken Woordts elcks in den synen te vermanen, ende (des noot synde) by continuatie te versorgen, dat in 't toekomende geene diergelycke versoecken aen haer Edele Groot Mog. gedaen, nochte op de voorsz. Remonstrantie wyders geinsisteert moge werden: Ende dat de ghemelte Bedienaren behooren te vertrouwen, dat door haer Edele Groot Mog. goede voorsorge de stoutigheydt ende exorbitantiën der Papen ende Pausgesinden binnen dese Provincie door betamelycke ende bequame wegen ende midde- en tegen gegaen, ende inghebonden sullen werden als naar behooren.» ²⁾ Den 30. Sept. 1656 werd aan de Joden ten opzichte der formaliteiten, die volgens de Politieke Ordonnantie van 1580 tot de wettigheid des huwelijks vereischt werden, gelijke dispensatie toegestaan, als reeds vroeger aan de Mennoniten was verleend; ³⁾ en toen een jaar later eenige in Nederland gevestigde Joden zich over onregt, hun door de Spaansche regering aangedaan, te beklagen hadden, verklaarden de Staten «dat die van de voorsz. Joodtsche Natie waerlyck syn onderdanen van haer Edele Groot Mog. ende ingesetenen deser Vereenigde Ne-

1) *Resol. v. Consid.* bl. 226, 787.

2) *Ibid.* bl. 264.

3) *Ibid.* bl. 271.

derlanden, ende dat de selve oock dienvolgende moeten jousseren, ende gauderen van de conditien, rechten ende advantagien bij de Tractaten van Vrede ende Marine met den koningh van Spaigne gemaakt.»¹⁾

Het is bekend, hoe zich ten allen tijde godsdienstige gemoedsbezwaren tegen het leenen van geld op interest hebben geopenbaard,²⁾ en hoe dikwijls de Joden en Lombarden in de Middeleeuwen aan vervolging hebben bloot gestaan, omdat zij met hunne kapitalen woeker dreven.³⁾ Wel is waar dat de klagten over de onmatige renten, welke zij eischten, niet altijd ongegrond waren; maar de schaarschte van geld, de onzekerheid om het uitgeleende kapitaal weder te bekomen, en de moeilijkheid om tegen den nalatigen schuldenaar regt te erlangen, moesten uit den aard der zaak de door hen bedongene winst tot eene hoogte voeren, die in onze dagen verbazing wekt.⁴⁾ Het vooroordeel was echter zoo sterk, dat het van de Roomsche op de Protestansche kerk overging, en dat de houders van banken van leening met minachting behandeld werden. Bij gelegenheid van een geschil in de Classis van Leiden en Neder-Rhijndlandt, of men den houder van de bank van leening al dan niet tot het H. Avondmaal zou toelaten, toonde zich ook hier treffend het verschil van denkwijze tusschen de regering en de geestelijkheid. De Staten beslisten »dat het subject van de Banck van Leeninghe niet en specteert tot de kennisse ende 't oor-

1) *Resol. v. Consil.* bl. 372. Vgl. *Mr. H. J. Koenen* *Geschiedenis der Joden in Nederland*, Utr. 1843, bl. 151 vv.

2) Zie *de Groot*, *Inleiding tot de Holl. Regstgel.* III, 10 § 8-10, waar die bedenkingen meesterlijk worden weerlegd.

3) *Blanqui*, *hist. de l'écon. pol.* I. bl. 173 vv.

4) Vgl. *Rau*, *Volkswirtschaftslehre.* bl. 303 vv.

deel van de kercken-Raden, Classen en Synoden, maer tot de voorsorge van de Politycque Regeeringe, ende dat derhalven de Commissarissen Polityck op de aenstaende Synoden in beyde Quartieren *in mandatis* sal werden gegeven de respective Classen, aldaer Comparerende, uyt de name en van wegen haer Ed. Gr. Mog. bekend te maecten, der selver begeerte en wille te wesen, dat sy luyde omtrent het stuck van de overwinst in Geldthandeling, soo- in de Banck- negotie als andersints haer niet en komen aen te matigen eenige bepalingen te maecten, van hoe veel, ofte hoe weynich de winste soude moeten wesen, omme te kunnen bestaen, maer de determinatie van dien te laten aen de discretie ende wysheyte van de Overigheydt.¹⁾

Inzonderheid waren de Staten er op bedacht de kerkelijke geschillen, die aan de hoogescholen of in de Synoden zoo dikwijls ontstonden, te voorkomen of in de geboorte te smoren.²⁾ Aan deze voorzorg heeft de belangrijke *ordre jégens de vermenginge van de Theologie met de Philosophie, en het misbruyk van de vryheydt in 't Philosopheren, tot nadeel van de Schriftuyre*³⁾ haren oorsprong te danken. De wijsbegeerte van Descartes maakte hier te lande veel opgang, doch de wetenschappelijke strijd, die daarover gevoerd werd, verwekte tusschen de professoren in de theologie en philosophie eene bitterheid en tweedragt, welke in onedele personaliteiten ontaardden. De Staten vermaanden daarop beide partijen zich bij de

1) *Resol. v. Consid.* bl. 426.

2) *Mr. P. Sinons*, Johan de Witt en zijn tijd. Amst. 1832. dl. I bl. 142 vv.

3) Van 30 Sept. 1636. *Resol. v. Consid.* bl. 273.

behandeling van de hun vertrouwde onderwerpen te bepalen, zonder elkanders terrein te betreden, en de akademische lessen zoo in te rigten, dat de opregte zucht er uit blijken mogt om, met terzijdestelling van alle vinnige toespelingen, alleen het onderzoek der waarheid te bevorderen. Wel wordt in deze *Ordre* tevens voorgeschreven, dat het Cartesiaansche stelsel om vredes wille eenigen tijd niet zoude worden gedoceed, maar op de vrijheid van denken en het uitspreken van het gedachte wordt volstrekt geen inbreuk gemaakt. Gelijke strekking heeft de Resolutie van 7 Aug. 1659, waarbij aan de Synoden van Noord- en Zuid-Holland verboden wordt zich met »de jegenwoordige trotterende quaestie van de observantie van den Sabbath ofte den Rust-dagh des Heeren» te bemoeijen. ¹⁾

Wij zien uit deze voorbeelden duidelijk, dat de Staten zich een oppergezag over de kerk toeschreven, hetwelk hun toeliet ook in hare inwendige huishouding in te grijpen. Het meest bekende bewijs van dat gezag levert de *Ordre op 't bidden* ²⁾ op, die wel een hevig misnoegen bij de Oranje-partij baarde, maar door het onthouden van de jaarwedden aan de weerspannige predikanten krachtig werd gehandhaafd. ³⁾

Deze staatkunde was dus volkomen in overeenstemming met de leer van onzen Schrijver; en het zou kunnen bevreemden, dat zijne gevoelens in dit stuk als reden van veroordeeling aangevoerd zijn, indien men niet den invloed der beleedigde partij en tevens het gevaar in aanmerking

1) *Resol. v. Consid.* bl. 496.

2) Van 13 Maart 1663. *Resol. r. Consid.* bl. 658.

3) *Ibid.* bl. 791. *Wagenaar*, *Vaderl. Hist.* dl. XIII bl. 57 vv.

nam, dat ligtelijk de oneerbiedige uitvallen tegen de predikanten bij den gemeenen man den eerbied voor eenen stand mogten ondermijnen, die door de bevordering van godsdienstigheid en zedelijkheid aan den staat de grootste diensten bewees.

Ook meer dan een politisch schrijver dier dagen huldigde dezelfde verdraagzaamheid. Alleen 't belang der openbare orde kon volgens *Boxhorn*¹⁾ en *Huber*²⁾ maatregelen tegen andersdenkenden wettigen; slechts die gezindten, wier leerstellingen of eeredienst verderfelijk waren,³⁾ mogten niet geduld worden. Beide verdedigen eene godsdienst van Staat, alzoo eene heerschende Kerk, die in tegenoverstelling der overige gezindten door het openbaar gezag bij uitnemendheid ondersteund en beschermd wordt, schoon *Huber* het oppergezag van den Staat over de Kerk met warmte voorstaat, en de heerschappij der Synode over geloofs-punten in het wezen der zaak niet van de Pauselijke hierarchie onderscheiden rekent.⁴⁾

Wij komen derhalve tot het eindbesluit, dat de vrijheid van godsdienst, welke de la Court aanprees, geheel overeenkwam met de meening der meest verlichte staatkundigen en geleerden van zijn vaderland.⁵⁾ Maar wij mogen hierbij

1) *Institutiones politicae*. I. I. c. VII.

2) *De jure civitatis*. I. I. Sect. V.

3) *Boxhorn* rekent hieronder echter de sekte der Doopgezinden «qui iniquum esse existimant ac docent, gerere Magistratus bellum, administrare, aliaque ejusmodi, sine quibus nec esse Respublica potest, nec conservari.» t. a. p. § 15.

4) t. a. p. cap. I § 8.

5) In een der belangrijkste tegenschriften, getiteld: *Hollands Opkomst ofte Bedenkingen op de schadelyke schriften genaamt Gravelyke Regeeringe en Interest van Holland*, Leijd. 1662, wordt aan de la Court wel verweten, dat hij de vervolging der Remonstranten en Room-

niet uit het oog verliezen, uit welke oorzaak die verdraagzaamheid, welke geen andere natie met ons gemeen had ¹⁾, haren oorsprong nam. Bij de la Court zagen wij het handelsbelang op den voorgrond staan. Holland moest eene vrijplaats voor alle verdruchte gezindten wezen, opdat de toevloed van vreemdelingen het door vermeerdering van inwoners, kapitalen en fabrieken steeds in bloei zou doen toenemen. Maar om die voordeelen te behouden, was het noodig dat men in de omliggende landen met het vervolgen van andersdenkenden voortging. Zoo daar dezelfde begrippen van verdraagzaamheid ingang vonden, die in Holland heerschten, zou van zelf die rijke bron ophouden te vloeijen. Het was dus zeer natuurlijk dat Pieter de Groot, Nederlands gezant in Zweden, den 6. Sept. 1668 aan Johan de Witt het volgende schreef: »By welke occasie, ick my verplicht vinde, UEd. te seggen, dat ick uyt haer Hoog Mogende Resolutie van den 10. Augusty, genomen op versoeck van de koop-

schen met te donkere kleuren had geschilderd, maar toch dezelfde verdraagzaamheid gepredikt. Zie b. v. bl. 183: »eene Religie te beschermen, en andere met ooghluykinghe te dulden is de beste en sekerste forme voor een Staat als Hollant, welke bestaat uit allerley natien en volkeren.»

1) Hoe men in Engeland over de Hollandsche staatkunde in dit opzigt dacht, blijkt o. a. uit *Macaulay*, *Life and writings of Temple* (Critical and historical Essays, ed. Tauchn. Leipz. 1850) bl. 231: At the ensuing election (1679), Temple was chosen for the university of Cambridge. The only objection that was made to him by the members of that learned body was that, in his little work on Holland, he had expressed great approbation of the tolerant policy of the States; and this blemish, however serious, was overlooked, in consideration of his high reputation, and of the strong recommendations with which he was furnished by the Court.

lyuden van de Gereformeerde Religie, op Riga ¹⁾ handelende, met verwonderinge hebbe gesien, dat haer Hoog Mog. intentie is, — — dat aen de voorsz. kooplyuden de vrye exercitie van de Gereformeerde Religie moge werden gegeven; daer ick moet bekennen van sentiment te syn, dat er niet ruineuser voor de Commerciën van onsen Staedt kan uitgevonden werden, als soodaenige libre exercitie, die ick gelove, dat veele Familiën uyt ons Landt soude trekken, bijaldien dat deselve soo in Denemarcken, als in dit Ryck, wierde toegestaen." De Witt antwoordde hem den 8 Oct.: „Ick vind UEdts. consideratien over haer Ho. Mog. Resolutie van den 10 Augusty, raeckende de vrye exercitie van de Gereformeerde Religie, van de Handelaers op Riga, vry gewightigh; ende sal daer op in de volgende deliberatien behoorlycke reflectie nemen ²⁾.”

Met regt verklaarde dus meer dan eene eeuw later de waarheidlievende Kantelaar ³⁾ in zijn *Advies over de afscheiding van kerk en staat*, uitgebragt in de Nationale Vergadering: „Hoe hoog men ook de vrijheid geroemd moge hebben, welke de Godsdienst in Nederland genoot, Nederland verdiende dien room slechts betrekkelyk; hetgeen hier vrijheid genoemd werd, en genoemd mogt worden, in vergelyking met andere landen, dat was inderdaad

1) Destijds aan Zweden behoorende.

2) *Brieven van de Witt*, dl. II bl. 590, 593. — Behalve deze plaats is mij in deze *Brieven* niets voorgekomen, waaruit het gevoelen van den grooten staatsman omtrent godsdienstvrijheid zou kunnen worden opgemaakt.

3) Zie over Kantelaar de *Bijdragen tot de geschiedenis der Omwenteling van 1795 tot 1798*, door Mr. G. W. Vreede. 2e stuk, Amst. 1831. bl. 14 vv.

slavernij, wanneer men het toetste aan de eeuwige wetten der natuur. Ja, laat ons rondborstig spreken, die gedeeltelijke vrijheid was meer een gewrocht van omstandigheden, dan van grondbeginsels; meer een gevolg van zoogenaamde *convenientie* dan van liefde voor regtvaardigheid en billijkheid 1).

Maar niet alleen in zuiverheid der bron, waaruit de gewetensvrijheid voortsproot: ook in eene meer juiste opvatting van de betrekking tusschen Kerk en Staat heeft men zich sedert het laatst der vorige eeuw te verheugen. Tot op dien tijd had zich de Kerk in drie verschillende verhoudingen tot den staat bevonden. Zij had dien beheerscht, of was er volkomen aan onderworpen geweest, of wel had zich een zelfstandig aanzijn tegenover het staatsgezag verzekerd, en met de overheid als het ware verdragen gesloten. Deze gesteldheid was niet onnatuurlijk, zoo lang de algemeene (katholieke) Kerk alom haren scepter zwaaide, en zich dien met eenigen schijn van regt op 't geestelijke gebied kon toeëigenen, terwijl zij de behartiging der stoffelijke belangen aan 't wereldlijke bestuur overliet. Maar de hervorming stelde voor die eenheid eene verscheidenheid van gezindten in de plaats, welke in de tot dien tijd toe geldige begrippen verwarring moest brengen, en verplichtte tot eene keuze tusschen verschillende kerken, die elkander niet alleen het oppergezag, maar zelfs het regt om te bestaan betwistten. Wel bragt de natuurlijke loop der dingen mede, dat bijna overal die godsdienst, welke bij het volk de diepste wortelen geschoten had of wel aan de regenten het meest behaagde,

1) *Redevoeringen en Dichtstukken*, uitgeg. door M. Siegenbeek, Haarl. 1826, bl. 224.

tot godsdienst van staat verklaard werd, en daardoor als heerschende Kerk tot dezen ongeveer in eene dergelijke verhouding kwam, als de Middeleeuwen gekend hadden; maar daarmede was toch aan het bestaan van afwijkende gezindten den bodem niet ingeslagen, die men wel vervolgen en uit de landpalen verdrijven, maar nooit volkomen uitroeijen kon. Dit moest bij verdraagzame denkers tot het besluit leiden, dat alle godsdienstige gezindten dezelfde regten zonder onderscheid behoorden te genieten, en dat het begrip van de *Kerk* als *magt in den Staat* eene bloote hersenschim was, daar men slechts aan vereenigingen van menschen had te denken, die dezelfde meeningen koesteren, en hunne eeredienst op dezelfde wijze wenschen uit te oefenen. Even als alle dergelijke zedelijke lichamen zijn zij van het staatsgezag afhankelijk, en kunnen van hetzelfde niets meer vorderen, dan uit de algemeene regten der bijzondere leden en uit hare hoedanigheid als instellingen tot aankweeking van het geloof voortvloeit. Deze hoedanigheid echter schenkt aan die vereenigingen in de oogen des wetgevers hooge waarde. Godsdienst en zedelijkheid zijn onafscheidelijk verbonden, en maken te zamen den eenigen waren grondslag van volksontwikkeling en algemeene welvaart uit. Derhalve heeft de Staat bij de ongestoorde en vruchtbare werkzaamheid van vereenigingen, die omnisbaar zijn tot opwekking en verlevendiging van een' zoo weldadigen nationalen zin het hoogste belang. Hij verleent haar dus zijne bescherming, maar blijft aan het beginsel van *ge-lijkheid voor de wet* ook hier getrouw. 1)

1) Vgl. von Rotteck, in het *Staats-lexicon* (herausgeg. von C. von Rotteck und Carl Welcker, 2e Auflage, Altona, 1847) in voce *Kirche*,

Aan het besef van deze waarheid hebben onze staatsregelingen sedert het laatst der vorige eeuw en de artikelen 164 tot 170 van onze tegenwoordige Grondwet hunnen oorsprong te danken.

§ 2.

Wij moeten nu tot de beschouwing van den anderen belangrijken maatregel overgaan, welchen de la Court tot het aanlokken en behouden van vreemdelingen onontbeerlijk achtte. »Naast de vrijheid om God te dienen, zegt hij, ¹⁾ volgd *de vrijheid om den kost te moogen winnen*, sonder eenig dieergekocht *Borger-regt*; maar alleen uit kragte van eene *seekere woonplaats*, en gemeen regt aller *Inwoonderen*.» Het is immers natuurlijk dat geen vreemdelingen zich in »het kostelike en weinige renten geevende Holland» zouden neerzetten, dan met onbeperkte vrijheid »om te verkiesen en te oeffenen soodanig eerlyk levensmiddel, welk sy tot haare subsistentie bequaam te syn souden geoordeeld hebben.» Anders zou men het voordeel van vele nieuwe ondernemingen en van het invoeren van uitheemsche kunsten en handwerken missen; ook zou de huur van dienstboden en werklieden bij gebreke van eenen toevloed van vreemdelingen veel hooger worden.²⁾ Het spreekt immers ook

di. VIII, bl. 137—163. *Hello*, du régime constitutionnel, I, bl. 123—188.

1) *Aanwysing*, bl. 67.

2) *Aanwysing*, bl. 68. * Want men siet dat by gebrek aan Vreemdelingen te lande, de Boeren soo groote jaarelikke huuren, en dag-loon aan haere dienaars moeten geeven, dat sy niet dan seer bekommerlik, ende de Dienstboden seer weeldrig leeven konnen. Ende de selfde

van zelf „dat een Staat, die uit syn eigen selven niet bestaan kan, onder pretext van besloote *Borgerregt*, gansch geene Vreemdelingen mag buiten keeren, maar geduurig nieuwe Inwoonders tot zig trekken, ofte geruineerd werden moet.“ Niet alleen echter is de bedoelde maatregel voordelig, maar ook billijk; want „alle Ingesetenen die hier te Lande een vaste woonplaatse hebben, of begeren te nemen, syn voor soo veel geene *vreemdelingen*, maar *Landsaaten*, ende behooren tot de noodzakelijke gemeene levensmiddelen soo wel als de oude Borgers toegelaaten te werden.“ In plaats dus van de zoodanigen als nadeelig aan de algemeene welvaart uit te sluiten, moeten zij, die een diergelijk verbod verlangen „ende ten dien einde eenige bysondere gonst van den Regcerderen begeeren“ voor „*schadelike Inwooners*“ gehonden worden.¹⁾

Wij vinden hier dezelfde klagt over het gebrek aan eigen hulpmiddelen, over de onmogelijkheid om zonder den bijstand van eene zeer ontwikkelde nijverheid zoowel in handel als fabriekwezen te bestaan, welke ons reeds te voren in het oog is gevallen. Ook blijkt hier op nieuw, dat Hollands bloei geacht werd grootendeels op de mildere beginselen van verdraagzaamheid te steunen, welke zijne Regenten in tegenoverstelling van die der omliggende

ongemakken voeld men in de steden, ook onder de Ambagtsluyden en Dienstbooden die hier ongedienstiger, kostliker en ondraageliker, als in enig ander Land zijn. Vgl. Mr. Berg, de réfugiés in de Nederl. I, bl. 301 vv. — De la Court ziet hier geheel voorbij, dat een hooge stand van het arbeidsloon meestal het teeken is van „eine bluhende Lage der Volkswirthschaft, wobei die Gewerbe grosze Gewinnste geben, und das Volksvermögen sich in schnellem schritte vergrößert.“ Rau, Grundsätze der Volkswirthschaftslehre. 1847. bl. 237.

1) *Aanwijzing*, bl. 70.

Rijken bezielde. Zoodra men ook daar tot gelijkstelling van vreemdelingen met ingezetenen ¹⁾ overging, moest de toevloed van de eerste naar Holland en daarmee het voordeel, dat zij aanbragten, ophouden. ²⁾ Dit leidde van zelf tot maatregelen, welke tot doel hadden de vreemde natien te beletten in vrijzinnigheid met ons te wedijveren. Onder anderen schijnt hieraan de vernieuwing in 1656 van het plakaat der Hoog Mogenden van 6 Maart 1653, houdende dat geen scheepsvolk dezer landen zich in uitheemschen zeedienst zou mogen begeven, te moeten worden toegeschreven; want, zoo al de oorlog met Engeland de behoefte aan zeelieden in 1653 dringender gemaakt had, drie jaren later, toen wij in vollen vrede verkeerden, had deze reden hare kracht verloren. Het schijnt dat Johan de Witt deze verordening zeer heeft gebillijkt, daar hij den 28 Maart 1656 aan G. van Slingelandt, onzen gezant in Zweden en Denemarken, schrijft, dat het plakaat „sonder eenige exceptie ter executie sal werden gesteld,“ ³⁾ terwijl hij op andere plaatsen blijkbaar met zekere ingenomenheid meldt, dat vele vreemde schippers zich in dienst van onze kooplieden bevonden. ⁴⁾

De onbekrompenheid, waarmede onze voorouders de gastvrijheid jegens vreemdelingen uitoefenden, ⁵⁾ steunde

1) Zie over de mate dier gelijkstelling, waarvan de bevoegdheid om ambten te bekleeden meestal uitgesloten was: Mr. Berg, de réfugiés, bl. 56 vv.

2) Vgl. Mr. Berg, t. a. p. bl. 255 vv.

3) Brieven, V, bl. 387.

4) Ibid. III, bl. 305, 318.

5) Hoezeer men hier te lande reeds van de vroegste tijden er op uit was, om door vrijdom van tollén en andere maatregelen vreemdelingen aan te lokken, bewijst Jhr. Mr. H. J. van der Heim, iets

derhalve minder op het gevoel van regt en billijkheid, of op een helder inzicht in de voordeelen van een geheel vrij volken-verkeer, dan wel op de zucht om alle omstandigheden aan de vermeerdering van rijkdom dienstbaar te maken. Zoo men in later dagen de Fransche refugiés, die door de herroeping van het edict van Nantes hun vaderland verlieten, door allerlei gunsten aanlokte en op de mildste wijze ondersteunde, het was op hoop dat hunne kunstvlijt vergoeden zou, wat de vijandige gezindheid van Frankrijk door verbodswetten en hooge tol-tarieven ons telkens dreigde te ontnemen.¹⁾ De geschiedenis van Hollands staatkunde in dit opzigt moge dus, trots menig blijk van grootschen en edelen zin, het egoïsme tot voor-naamste grondslag hebben: zij is desniettemin een onafgebroken bewijs van de heerlijke waarheid, dat, ook op het gebied van stoffelijke welvaart, de vervulling der pligten van welwillendheid en billijkheid met een welbegrepen eigenbelang strookt.

over vroegere scheepvaart-wetten, 's Grav. 1850, bl. 2—14. Vgl. Mr. Berg t. a. p. bl. 7 vv. — Men vergete echter niet, dat de gastvrijheid zich hoofdzakelijk slechts tot die vreemdelingen uitstreckte, welke zich in Holland kwamen *vestigen*. Jegens andere, die slechts kwamen handel drijven, was men minder gunstig gezind. Vgl. het volgend Hoofdstuk, en aldaar vooral bl. 61.

1) Mr. Berg, t. a. p. bl. 128 vv., 167, 191.

IV. HOOFDSTUK.

Maatregelen ten behoeve van Ingezetenen.

§ I.

Wij hebben in het vorige hoofdstuk de maatregelen overwogen, welke de la Court als de beste beschouwde, om den toevloed van vreemdelingen naar Holland aan te wakkeren; en daarbij opgemerkt, tot welke onbekrompenheid een juist inzicht der belangen van de verschillende takken der nijverheid hem gevoerd had. Men kon reeds uit den aard der zaak het vermoeden opperen, dat een man, die de vreemdelingen zoo zeer begunstigde en hun de vrije mededinging met zijne landgenooten niet ontzeide, ook voor deze op de opheffing van alle hinderpalen, welke het onbelemmerde gebruik van hunne vermogens in den weg stonden, moest aandringen. En waarlijk, zoo wij reeds te voren gelegenheid hadden aan het doorzigt van onzen schrijver hulde te brengen, nog veel hooger klimt onze bewondering, wanneer wij in hem eenen krachtigen voorvechter ontwaren van vrijheid in handel en nijverheid.¹⁾ Immers behoort tot de maatregelen, welke volgens

1) *Weloaren*, bl. 113: «Voorwaar neering is geen erf, maar een jonkvrouw (*tout par amour, rien par force*) die de rugge keert aan

hem in 't belang der ingezetenen moeten genomen worden, in de eerste plaats, dat de privilegiën der handels-compagniën en de dwingende keuren der gilden en hallen, welke ten allen tijde zulk een hardnekkigen strijd tegen de beginselen van vrijheid en gelijkheid gevoerd hebben, geheel moeten worden vernietigd.

Het is dan ook vooral door zijn nadrukkelijk protest tegen het monopolie, in welken vorm het zich vertoonen mogt, ¹⁾ dat de la Court zich een' onsterfelijken naam heeft verworven. Zijne lofredenaars laten meestal uit dit punt alle licht op hem vallen. Wij moeten ons echter door den schijn niet laten verleiden. De afkeer van monopolieën is geen genoegzame titel om den naam van een voorstander der vrijheid in handel en nijverheid te kunnen dragen. In onze dagen verstaat men daardoor dien toestand, in welken de productie, 't zij van een geheel volk, 't zij van enkele individuen, door geene kunstmatige belemmeringen wordt bemoeijelijkt, en ieder alleen met de hinder-

alle die haar dwingen ofte hard handelen willen, ende die ter contrarie goed, lighaam en ziele gulhartig overgeeft, aan die haar meest caresseert, dient ende oppast.»

1) *Welvaren*, bl. 63. « Met het woord *monopolie* versta ik een magt door het publik geauthoriseerd, om alleen met uitsluiting van alle andere ingezetenen, zijn dienst te verkoopen ende goederen te maken, kopen ofte verkoopen, hetwelk onder Ingesetenen, die gelijke lasten dragen, strijd tegen de naturelike billikheid, en daarom door Regeerders nooit behoorde te werden gepleegd, dan om een veel grooter eewigdurend goed over de stad in 't geheel te bekomen, — te meer dewijl dit een geauthoriseerde plondering — zoude wezen, enz.» Vgl. *Bastiat*, *Sophismes économiques*, 2e Serie, Paris, 1848, chap. I: *physiologie de la spoliation*. — Het mag verwondering baren dat de la Court met geen woord gewaagt van het stapelregt der stad Dordrecht, waarover toch in zijnen tijd wel geklaagd werd. Zie noot 3) op de volgende bladzijde.

palen van klimaat, armoede van den grond, verwijdering van de groote markt en diergelijke, welke de natuur oplevert, te worstelen heeft. 1) Nam onze schrijver de vrijheid der nering in dien uitgestrekten zin op? Wij moeten hierop ontkennend antwoorden. Zijn gezigteinder was 'nog te beperkt, om de geheele wereld te omvatten, en het innige verband tusschen de belangen der onderscheidene volken te doorzien. 2) Hij dacht alleen aan zijn vaderland, en wel met bepaalde uitsluiting en benadeeling van andere landen. Zoo hij vrije nering aanprijst, als het middel om Holland te doen bloeijen, is het niet zoo zeer, omdat deze in 't algemeen voor elk land voordeelig is, als wel omdat het den toestand van dat gewest tegenover andere landen aanmerkelijk zou verbeteren, en wanneer men hem gevraagd had, of hij zijne beginselen omtrent dit punt gaarne op andere landen wilde zien toepassen, zou hij zonder eenigen twijfel zich met heftigheid daartegen verklaard hebben. 3)

1) Vgl. *de Bruyn Kops*, Beginselen der Staathuishk. Leijd. 1850, bl. 122: «vrije nijverheid is die toestand, waarin het een ieder vrijstaat om zijnen arbeid en voortbrengende diensten aan te wenden tot welk doel hij verkiest, en over zijn voortbrengsel te beschikken zoo als hem het voordeeligst toeschijnt, mits men dezelfde vrijheid in anderen niet schade.»

2) Dit verband wordt zeer schoon ontwikkeld in het verhoog, getiteld: *Mémoire de M. P. de Groot à Louis XIV, Paris 10 Oct 1670*, bij *Mignet*, *Negociations relatives à la succession d'Espagne*, t. III bl. 622. Daar spreekt echter de diplomaat, die op verlaging van tollarieven aandringt.

3) Dezelfde geest heerscht in een hoogst merkwaardig pamflet van 1669, getiteld: *Praatje in 't ronde of Verhaal van een gesprek, enz. door een Liefhebber der vrijen Handel*. Daar wordt op bl. 8 gezegd, dat men aan de Schotten de *gunst* niet moet bewijzen «dat ze zoo vry met hare Waren in ons Land komen handelen.» Daarentegen moet

Wij ontmoeten hier dus dezelfde eenzijdigheid, die ons bij zijne denkbeelden over godsdienstvrijheid en een open burgerschap reeds in het oog viel. Hij misgunt aan vreemde natien elke winst, omdat die, volgens het stelsel der handelsbalans, met een evenredig nadeel aan onze zijde gepaard gaat; en hoe mild hij in het algemeen omtrent de vreemdelingen denke, welke zich hier komen nederzetten, jegens alle andere is hij met een geest van uitsluiting beziel, die hem tot aanprijzing der bepaling verleidt »dat alle handwerken ende bedieningen, gemaakt, verkocht ende gepleegd wierden, door alle en ook geene andere menschen, dan hier te Lande hunne vaste woonplaatse hebbende,» ten einde »dit asen der Uitheemsen op den Hollanderen» voor goed te keer te gaan. 1)

Een voorstander van handels-vrijheid in dien ruimen zin, welken men er thans aan hecht, mag de la Court dus niet genoemd worden. Dit neemt niet weg, dat hij de monopolien en belemmerende reglementen, die de vrijheid en gelijkheid der burgers beknelden, op de voortreffelijkste wijze bestreden heeft, gelijk uit de volgende opgave der gronden blijken kan, waarmede hij tegen het privilegie

in Holland vrijheid en gelijkheid heerschen : «Het is ook gants onbetamelyk, dat men alle de kooplieden uit de andere Hollandse steden wil dwingen de Schotse waren te moeten komen te Dordrecht koopen, betwek voor dezelve kooplieden zeer moeyelyk en kostelik zal vallen.» En als de burger van Dordrecht beweert, dat het niet edel is aan deze stad, waaraan Holland eenen de Witt en de vrijheid te danken had, hare welvaart te misgunnen, wordt hem geantwoord : «niemand misgunt u dat gy welvaart, en dat het u welgaat, maar men zeit alleen dat gy u welvaart niet moet zoeken tot en met schade en nadeel van anderen.» (bl. 13).

1) Aanwijzing. bl. 77.

der Oost-Indische Compagnie en de gilden te velde trekt.

De „*Octroyen en Gildens*” sluiten vele bekwame ingezetenen van den *handel ofte hanteeringe* uit.¹⁾

Zij maken de werklieden door de zekere winsten dom en traag, waardoor de nijverheid achteruit gaat.²⁾

Zij zoeken met de allerminste moeite de grootste winsten te maken. Daarom drijft de O. I. compagnie alleen handel in zulke zaken, die overvloedig winsten geven, terwijl aan de medeburgers het maken van kleinere wordt belet.³⁾

Zij maken de waren duur, en strekken daardoor tot nadeel van de verbruikers, op welke zij eigenlijk eene belasting leggen.⁴⁾

1) *Aanwijzing*. bl. 72.

2) *Aanwijzing*. bl. 73. *Weloaren*, bl. 67.

3) *Aanwijzing*. bl. 74, 86.

4) *Aanwijzing*. bl. 76. Op denzelfden grond verklaart de la Court zich in het *Weloaren der Stad Leiden* bl. 64, 149 vv. tegen het uitsluitende voorregt der hoogleeraren om collegie te geven. «Ja dat meer is, met de *Akademise* saaken is het soo verre gekomen, dat agtien ofte twintig professoren, van het publiek geloofd om de weenschappen voor niet te kunnen uitdeelen, ter Contrarie met uytsluiting van alle andere Leeraers, een gilde hebben gemaakt, om door haar monopolie de wetenschappen aan de studenten op het dierste te kunnen verkoopen.» Hij verlangt dat, volgens de oorspronkelijke inrigting der meeste hoogeschole, aan de «*Doctoren* ende *Magistri* door de promotie-Bulle de magt verleend worde *den stoel te bekleeden met lessen ende publike disputationen, als mede Privata Collegia te houden.*» Vgl. *Edinburgh Review*, June 1831, bl. 384 vv. waar de oudste inrigting der hoogeschole met grondige geleerdheid wordt uit een gezet.— Bij de beraadslagingen over de afschaffing der gilden in onze eerste Nationale Vergadering van 1796 en 1797 werd de gelijkvormigheid der Academiën met de Gilden ook aangeroerd door *Van de Kastele*. Zie Mr. G. W. *Vrede*, bijdragen tot de gesch. der omwenteling, 2e Stuk. bl. 93.

Zij noodzaken tot groote onkosten, welke de voordeelen aanzienlijk verminderen.¹⁾

De winzucht leidt bij de O. I. Compagnie tot allerlei verderfelijke maatregelen, onder anderen tot het vernietigen van voortbrengselen, om de prijzen op te voeren.²⁾

De afsluiting der verschillende bedrijven door de gilden is lastig en verwekt nuttelooze onkosten, daar men dikwijls met verscheidene menschen te doen heeft, terwijl men er slechts één noodig had.³⁾

De reglementen op de fabricatie verhinderen den vooruitgang der nijverheid, en zijn bovendien of verkeerd of overtollig, daar de fabrikant zich naar den smaak der koopers rigten moet.⁴⁾

1) *Aanwijzing*. bl. 86. «Ende evenen alsoo weinig kan van soodanige Compagnien ontkend werden, dat hoe de selve meer Landen Conquesteeren, hoe de selve haar *Capitaal* meer moeten gebruiken en spendeeren tot Conservatie der gemelde Landen, ende hoe de selve meer te beheeren hebbende, de koopmanschap min kunnen behertigen en vermeenigvuldigen; daar ter Contrarie onse particuliere Ingeseetenen, door die meenigvuldige geconquesteerde sterkten en Landen, des te meer bequaamheids en securiteits souden hebben, om op de Indien te handelen.» — «God geeve (vervolgt hij op bl. 88) de *Oost-Indise Compagnie* sig daaraan spiegele, cer het te laat sy.»

2) *Aanwijzing*. bl. 86.

3) *Welvaren* bl. 69.

4) *Aanwijzing*. bl. 89. *Welvaren* bl. 35, 69, 145. «Maar eindelijk seg ik in speculatie zeer ligt om te doen te zijn, een Halle op te rigten die sekerlik veel goeds, en gansch geen quaad zoude doen: namentlik met twee letteren te veranderen, stellende in de ordren omtrent persoonen die hun eigen goed handelen, over alle, in plaats van *moeten, mogen*, ende in de ordren omtrent Dienaars, ander luiden goed handelende, niet dat deselven souden mogen maar *moeten* volgens de schriftelike ordren der eygenaars. *Aanwijzing*. bl. 89. «Want het presupponeert twee sear belacchelicke saaken: namentlik dat de vreemde koopers van ons *sullen moeten koopen* soodanige manufacturen

Ziedaar de hoofdgronden; welke de la Court tegen het monopolie der O. I. Compagnie en der gilden aanvoert. Hij blijft hierbij niet staan, maar treedt ook in eene bestrijding der redenen, die voor die inrigtingen schenen te pleiten. Sommigen beweerden dat „de Hollanders soodanig geaart syn, dat sy met eenen openstaanden handel in Asia, Afrika en Amerika alle die Landen met koopmanschap *overvoeren*, ende bij gevolge *dien handel* ten nadeele van Holland *vernietigen souden.*” ¹⁾ Maar de la Court toont aan, hoe dat zoogenaamde *overvoeren* juist een blijk van een' zeer bloeienden handel was, terwijl de tijdelijke schorsing, die er door veroorzaakt werd, spoedig van zelve ophield. Met meer grond kon ten voordeele der O. I. Compagnie gezegd worden, dat zij in den aanvang onmisbaar was geweest tot krachtige bescherming der zeevaart; maar hoewel de la Court dit toestemt, ²⁾ wijst hij aan, hoe de omstandigheden veranderd waren, en 't geen vroeger noodwendig mogt heeten, nu een allerschadelijkst misbruik was geworden. Ten opzichte der gilden beantwoordt hij de tegenwerpingen, welke hij verwacht, ³⁾ met dezelfde juistheid. Men roemde het voordeel, dat in de reglementen op de vervaardiging en in de merken, welke op de goederen gesteld werden, gelegen was; daardoor toch werd het bedrog voorgekomen, en aan den

ende handwerken, als het ons sal *lusten* te maaken: of dat men in andere Landen niet sal maaken de manufacturen ende handwerken die wij verbieden.”

1) *Aanwijzing*. bl. 73 vv.

2) *Aanwijzing*. bl. 147.

3) De wijze, waarop hij over dit onderwerp spreekt, toont echter, dat men in zijnen tijd niet geheel ongewoon was, het vóór en tegen dier inrigtingen te overwegen.

verbruiker de zekerheid gegeven, dat hij voor zijn geld goede waar in handen kreeg. De la Court brengt de ijdelheid van diergelijke voorschriften aan het licht, die toch het bedrog niet verhinderen kunnen, en toont bovendien aan, dat het volstrekt niet met de eerlijkheid strijdt den verbruiker waren aan te bieden, die minder duurzaam maar goedkooper en daarom meer naar zijnen smaak zijn. Alleen het „niet te leveren of te tellen zoodanige waren ende pryzen als wedersyds is verkocht ofte beloofd“ kan in den handel met den naam van *bedrog* bestempeld worden. 4)

Bij eene andere bedenking, welke weder met de theorie der handelsbalans in verband staat, moet ik uitvoeriger stil staan, omdat zij bewijst hoe dicht hij er toe genaderd was, om de ongerijmdheid van dat stelsel in te zien. „Daar en tegen,“ zegt hij, na al de nadeelen der gilden te hebben opgesomd, „kan ik niet bedenken eenig *goed* nogte schijn van *dien*, welk de *gildens* in Holland veroorsaken, dan alleen, *dat vremde Ambagts Meesters en Gesellen buiten des Lands kunne werken gemaakt hebbende, ende die hier aan onse Ingescetenen verkopen willende, om alsoo winsten uit onsen naar haren Lande te trekken, daar over ende daar in door onse Gildemeesters bekeurd ende gestut werden.*“ Het is blijkbaar, dat hier het nadeel bedoeld wordt, hetwelk de invoer van vreemde

1) *Welvaren*, bl. 38 vv. * Vals galon voor zoodanige te verkoopen, is een dienst voor die 't zoo begeerd. En dat meer is, in de wereld is geen valsche waar, maar die sonder kennis ende informatie deselven koopen wil van onbekende verkoopers, die maakt gemeenlik in zyn hoofd van goede valsche waar. Gelyk aan de andere zyde iemand, die ietwes voor wat anders als hetselve warelik is, opdringt, een valsche of verkeerde naam geeft, waar in alle 's werelds bedrog, in koopmanschap omgaande, bestaat. »

manufacturen en dus de uitvoer van geld te weeg zou brengen. „Maar behalven dat sulks meer ten *naa* als ten *voordeele* des Lands belet werd, alsoo bij gevolge onse Visseren, Manufacturieren, Negotianten en Reederen in vragscheepen mitsdien ook werd benomen, *de vrijheid om hunne behoeftigheden ten besten des doenlik te koopen*, soo is nog daarenboven kennelik enz.” De la Court krijgt hier het voordeel der verbruikers in het oog. Niet alleen duur te verkoopen, ook goedkoop te koopen was voordeelig, vooral voor eene natic, die hare waren naar alle hemelstreken vervoeren moest; en de uitdrukkelijke vermelding van *Negotianten* en *Reederen* bewijst, dat hij hierbij niet alleen aan grondstoffen dacht, welke men krachtens het mercantile sijsteem ook tegen den laagsten prijs trachtte te verwerven. Hij staat hier dus op het punt om het licht, dat tot nog toe alleen de voortbren- gers beschenen had, op de verbruikers te doen vallen, en daardoor aan de wetenschap eene geheel andere en betere rigting te geven; doch hij stapt weder van die gedachte af, en vervolgt den zoo even afgebroken volzin, door te verklaren „dat dit asen der Uitheemsen op die Hollanderen ten kraftigsten ende ten nutsten soude werden tegen gegaan, indien men toeliete dat alle handwerken ende bedieningen, gemaakt, verkoft, ende gepleegd wierden, door alle en ook geene andere menschen, dan hier te Lande hunne vaste woonplaatse hebbende.”¹⁾

Intusschen kan men aan zijne verdediging der vrijheid van handel en nering eene hooge waarde niet ontzeggen. In een' tijd, toen het monopolie nog in allerlei octrooijen en privilegien door wetgeving en bestuur gehuldigd werd,

1) *Aanwijzing*, bl. 77.

had hij den moed met al de onbeschroomdheid en het zelfvertrouwen der waarheidsliefde daartegen te kampen, en hij deed dat op zulke duchtige gronden, dat hij zelfs bij de beste schrijvers in bondigheid, duidelijkheid, en volledigheid weinig achterstaat.¹⁾

Er doen zich nu drie vragen voor, wier beantwoording voor de juiste waardering der staatshuishoudkundige verdiensten van onzen Schrijver van gewigt is. In hoeverre was hij oorsponkelijk? Moet ook soms aan Johan de Witt een deel in dezen strijd tegen het monopolie worden toegeschreven? Welken invloed hebben zijne denkbeelden op de ontwikkeling der wetenschap uitgeoefend?

Wat de eerste vraag betreft, het valt gemakkelijk aan te toonen, dat aan de la Court de eer toekomt van het eerst de nadeelen der handels-compagnien en beslotene gilden helder ingezien en met naauwkeurigheid uiteengezet te hebben. In zijne dagen was er nog geene eigenlijke wetenschap der staatshuishoudkunde. Men tastte nog in het duister rond naar de ware beginselen, en meende die te bezitten in de meermalen vermelde theorie der handels-balans, waarvan men reeds bij *Baco* sporen aantreft,²⁾ doch die juist in dezen tijd door *Thomas*

1) Zie *Adam Smith*, ed. Guillaumin, Paris, 1843, t. I. bl. 137 vv. t. II, bl. 270 vv. — *J. B. Say*, traité d'économie politique, Paris, 1819. t. I. p. 237—263. — *K. H. Rau*, Grundsätze der Volkswirtschaftspolitik, bl. 311—323. — *R. Mohl* in het *Staatslexicon*, dl. V, bl. 743—747.

2) *Sermones fideles*, n°. XV, de soditionibus et turbis. « — — cum omne publicae opulentiae augmentum ab exteris nationibus lucriferi necesse sit; (quicquid enim alieni adjicitur, alibi detrahitur). » — In hetzelfde opstel verklaart *Baco* zich tegen het monopolie. « Nihil autem prius debet esse aut consultius, quam ut videat Magistratum prudentia, ne pecuniarum thesauri apud paucos recondantur. — — Hoc praecipue

Mun voor 't eerst opzettelijk behandeld en verdedigd was. 1) Wat wonder ook dat eene theorie algemeen ingang vond, welke op zulke eenvoudige en natuurlijke gronden scheen te steunen. Die rijk is, heeft veel geld. Derhalve, dacht men, bestaat het wezen van den rijkdom in het bezitten van veel geld; en zoo men dit van een enkel individu op eene geheele natie overbrengt, dan is deze des te rijker en dus te welvarender, naarmate het een grooter kapitaal in goud en zilver bezit. In de oude wereld, waarin bovendien de minachting voor handenarbeid en bepaaldelijk voor fabrieksnijverheid aan de bevordering der welvaart in den weg stond, 2) was men tot dergelijke gevolgtrekkingen gekomen; 3) en toen de handel sedert de kruistogten krachtig herleefde en de neringen in de steden begonnen te bloeijen, ging men op denzelfden dwaalweg voort. 4) Met de beschouwing van het geld als den eenigen waren maatstaf van rijkdom hing de meening ten naauwste zamen, dat de winst van den een altijd met verlies voor den ander gepaard moest

efficietur, supprimendo, aut saltem coërcendo, voragine illas, Foenoris, Monopoliorum, et Latifundiorum in Pascua conversorum, et similium. »

1) *M'Culloch*, Literature of political Economy, London, 1845. Vgl. van denzelfden schrijver de *Introduction historique l'étude de l'économie politique*, vertaald in het *Journ. des Econ.* t. XXIII, Maj 1849, bl. 124. *Mun* ontwikkelde zijne theorie reeds in 1621.

2) *Blanqui*, histoire de l'économie politique. Paris, 1845. t. I. bl. 43 vv.

3) *Cicero* pro L. Flacco, c. 28: « Exportari aurum non oportere, cum saepe antea senatus, cum, me consule, gravissime judicavit. » — *Plinius*, hist. natur. l. XII, c. 18: « Arabiae etiamnum felicius mare est: ex illo namque margaritas mittit. Minimaque computatione millies centena millia sestertium annis omnibus India et Seres, peninsulae illa imperio nostro adimunt. Tanto nobis deliciae et feminae constant. » — Vgl. *M'Culloch*, introd. hist. t. a. p. bl. 123. *Blanqui*, t. a. p. bl. 84.

4) *Blanqui*, t. a. p. bl. 194 vv., 254 vv.

gaan. Om nu geld te winnen en daardoor rijker te worden, was het noodwendig dat men meer verkoopen kon, dan men behoefte had zelf te koopen; en deze uitkomst kon slechts op tweederlei wijze verkregen worden. Men moest in zijn eigen boezem de voornaamste middelen bezitten, om zijne behoeften te bevredigen, zoodat men niet gedrongen was aan iemand geld uit te geven, en zelf nog het overschot voordeelig kon afzetten; of wel men moest het langs kunstmatigen weg zoo ver brengen, dat men zeggen kon: *ik alleen verkoop*,¹⁾ daar men in dat geval door het ophouden van alle mededinging de verbruikers afhankelijk en zich zelven meester van de prijsbepaling gemaakt had. Beide middelen echter verleidden onvermijdelijk tot groote bekrompenheid. Het eerste deed een streven naar *onafhankelijkheid*, gelijk men het noemde,²⁾ geboren worden, waarvan wij de blijken reeds bij de la Court hebben opgemerkt, en welk begrip zelfs in onze dagen nog niet geheel verdwenen is. Het tweede voerde tot verbod en uitsluiting, en gaf een krachtig voedsel aan die nauwere vereenigingen van kooplieden en fabrikanten, welke meestal uit behoefte aan gemeenschappelijke verdediging ontstaan waren,³⁾ doch weldra in verderfelijke monopolie-nesten ontaardden. Het octrooi in 1602 aan de O. I. Compagnie voor den tijd van 20 jaren gegeven, bedoelde alleen door de vereeniging van versnipperde krachten den handel te bevorderen.⁴⁾ De

1) Vgl. de *Bruyn Kops*, beginselen der staatshuishoudkunde, bl. 184 vv.

2) *Blanqui*, I, bl. 373.

3) *Mejer*, *Esprit etc.* IV, bl. 43 vv.

4) *Luzac*, *Holl. Rijkd.* I. bl. 233. De la Court stemt toe: « dat vermits dit Land met den oorloge teegen den Koninge van *Spanje* werstelende, alle syne krachten noodig had, het seer voorsigtelik is

groote winsten, daardoor verkregen, maakten echter blind voor de nadeelen, die er mede gepaard gingen, terwijl het eigenbelang der bewind- en deelhebbers, die doorgaans ook in de regering zaten, dien schadelijken alleenhandel telkens bestendigde. De gilden hadden een' krachtigen steun gevonden in de gemeentelijke vrijheden en privilegien, en bovendien de bescherming der regering genoten, die gedeeltelijk uit hunne hoofden was zamengesteld.¹⁾ Het was dus natuurlijk dat ten tijde van onzen schrijver nog geene krachtige stem zich in Holland tegen dat monopolie verheven had.²⁾

Het zou echter mogelijk geweest zijn, dat zich in naburige landen gelijktijdig met de la Court anderen tegen dat stelsel van uitsluiting hadden doen hooren; doch wij vinden daarvan bijna geen spoor. In Frankrijk hield men zich in de eeuw van *Lodewijk XIV* vooral met de beschouwing van het belastingstelsel bezig; en

geweest, die *Geotroyeerde Compagnien* op te rigten: maar nu dien handel aldus gefondeerd is, soo soude men kunnen twyffelen, of gezegde Compagnien altyds op den ouden voet behooren te continueeren.

1) *Meijer*, *Esprit etc.* IV bl. 103 vv. Zie o. a. *S. van Leeuwen*, *Handvesten ende privilegien van den Laude van Rijnland*. Leyd. 1667. bl. 393. Vgl. *Mr. G. W. Vreede*, geschied- en letterkundige herinneringen. Gorinch. 1836. 2e stukje. bl. 28—73. — Bij het refuge in 1683 werden de émigrés meestal voor eenige jaren van alle keuren der gilden ontheven; maar er werd tevens vóór gewaakt, dat er geen fabrieken wierden opgerigt, waardoor de hier bestaande zouden hebben kunnen benadeeld worden: Zie *Mr. Berg*, de réfugiés in de Nederl., bl. 57, 193, 271.

2) Bij onzen oudsten staatkundigen schrijver, *Philippus de Leiden*, worden de privilegien der gilden als strijdig met het Romeinsche regt (l. 2 *G. de Monopol. et de Conv. neg. ill.* IV, 59) afgekeurd. *Tractatus juridico-politici*, Amst. 1701. Casus XXXVII bl. 116—118. Vgl. bl. 133.

Vauban¹⁾ zoowel als Racine²⁾ hadden aan hunne voorstellen tot hervorming bij den grooten monarch eene ongenade te danken, die hen van verdriet ten grave bragt. Onder Colbert was de theorie der handelsbalans de ziel van alle staatshuishoudkundige maatregelen geweest,³⁾ en het waren eerst de Economisten, wier denkbeelden over vrijheid van handel en nijverheid lijnrecht tegen de monopolïën van gilden en handelsgezelschappen aandruischten. Ook in Engeland treft men vóór de la Court geen' schrijver aan, die hem ten gids zou hebben kunnen zijn. Wel had daar het Parlement ten tijde van Elisabeth zich heftig verklaard tegen de onmatige uitoefening van het koninklijk prerogatief der monopolïën,⁴⁾ hetwelk deze vorstin onder de schoonste paarden harer kroon⁵⁾ telde; en was weder onder Jacob I dezelfde geest duidelijk gebleken.⁶⁾ Maar het gold daarbij voorregten, aan enkele personen ten koste van de geheele natie toegekend, en die dus veel meer in 't oog sprongen, en veel ondragelijker waren,⁷⁾ dan het monopolie van meer of min uitgebreide corporatiën. Ook blijkt het niet dat men het verband tusschen beide reeds inzag; er was een groot verschil tusschen de

1) *Notice Historique sur le maréchal de Vauban*, vóór de Ed. Guillaumin, Paris, 1843, bl. 13 vv.

2) *Oeuvres de Racine*, Paris 1843, t. I. bl. XX vv.

3) *Blanqui*, t. I. Chap. XXVII.

4) *Hume*, the History of England. Lond. 1818. Vol. V bl. 387, 438 vv. — *Hallam*, Histoire Constitutionnelle d'Angleterre, publ. par Guizot, Paris 1828. t. I bl. 400 vv.

5) The chief flower in her garden, and the principal and head pearl in her crown and diadem.

6) *Hume*, t. a. p. VI. bl. 107. *Hallam*, t. a. p. II, bl. 110.

7) Zij troffen de eerste levensbehoefden, b. v. zout, ijzer, olie, papier, ziwavel.

vergunning om alléén zekeren tak van nijverheid te mogen uitoefenen, en het regt om, zonder zelf koopman of fabriekant te zijn, bij uitsluiting zekere waren te mogen verkoopen. Het kan dus niet bevreemden, dat in *Englands great happiness*¹⁾ van 1677 en in de *Discourses upon trade* van *Dudley North* van 1691²⁾ de eerste beschouwingen over de nadeelen van het monopolie voorkomen.

Wij besluiten dus, dat aan onzen de la Court de eer behoort, van het onregt en de verderfelijke gevolgen van het monopoliestelsel vóór allen helder te hebben in het licht gesteld. Misschien echter was hij in dit opzigt de tolk der gevoelens van den grooten Raadpensionaris Johan de Witt, die, gelijk wij in de Inleiding zagen, volgens sommigen een niet onbelangrijk aandeel aan de *Aanwijzing* gehad heeft.

De hoofdbronnen echter laten ons ten aanzien der denkbeelden van dien staatsman op dit punt geheel in het onzekere. In de *Resolutiën van Consideratie* komen betrekkelijk slechts weinige verordeningen omtrent handel en nijverheid voor, en in deze heerschen de verkeerde beginselen, die toen aan de orde van den dag waren. De privilegiën der gilden worden er in gehandhaafd,³⁾ de oprigting van sommige fabrieken belet, waar die met individueel belang in strijd kwam,⁴⁾ voorschriften omtrent de fabricatie gegeven,⁵⁾ en de prijs van gouden en

1) *McCulloch*, t. a. p. bl. 40.

2) *Ibid.* bl. 42.

3) *Resol. v. Consid.* bl. 494, 581.

4) *Ibid.* bl. 649.

5) *Ibid.* bl. 638, 644.

zilveren werken niet aan de vrije mededinging tusschen vraag en aanbod overgelaten, maar bij de wet bepaald. ¹⁾ Nergens vinden wij eenig blijk dat het in den geest van Johan de Witt lag om de vrijheid der nijverheid, gelijk de la Court die bedoelde, te bevorderen. In zijne *Brieven* treffen wij daarvan evenmin eenig spoor aan. Wel zijn er drie plaatsen, die hier in aanmerking schijnen te kunnen komen, doch welke bij nadere beschouwing geen licht geven. In eenen brief aan Boreel van 26 Junij 1664 spreekt de Witt van hetgeen men tegen den ondernemingsgeest der Engelschen moest overstellen. „Ende wat belanght de Uitheemsche Navigatien, daer toe men de Ingesetenen aldaer seer schynt te animeren, daer tegens weef men alhier, immers voor als nogh, mede niets anders te opposeeren, dan de industrie ende de goede menagie van de Ingesetenen van desen Staedt.“ ²⁾ Men zou hieruit misschien kunnen opmaken, dat de Witt, meer nog dan op verbods-wetten en toltarieven, op de veerkracht der natie zelve bouwde, en daarom minder tegen mededinging opzag; maar de plaats laat eene meer natuurlijke verklaring toe, met het oog op den dreigenden oorlog, dien de Witt zoo gaarne ontwijken wilde. In eenen brief aan Pieter de Groot van 20 Augustus 1668 ³⁾ vermeldt de Witt, hoe Zweden, zoowel door het verbieden van den aankoop van geschut gedurende den oorlog met Crom-

1) *Ibid.* bl. 733. Hierbij worden echter twee belangrijke waarheden uitgesproken: 1°. het materiaal was dikwijls niet te bekomen voor den prijs, bij de Muntplakaten vastgesteld; 2°. de ondervinding leerde, dat gouden en zilveren penningen zeer bezwaarlijk onder de gemeente op dezelfde waarde kunnen gehouden worden.

2) t. a. p. I. bl. 682.

3) t. a. p. II. 384.

well, als door verhooging der tollén, onzen handel afbreuk gedaan had, maar geeft daarbij tevens te kennen, dat het zich daardoor eene schade van vele milioenen had berokkend. Het schijnt dus dat de Witt begreep, dat prohibitiën ook nadeelig zijn voor het land, dat er gebruik van maakt; maar daar de maatregelen van Zweden meer het gevolg waren van vijandige gezindheid of van Fransche en Engelsche inblazing, en niet het bepaalde doel hadden om eigene nijverheid te bevoordeelen, zoo beteekent ook deze plaats weinig. Eindelijk wordt in eenen brief aan Pieter Vogelsangh van 10 Nov. 1659¹⁾ gesproken van het al of niet raadzame, om het uitvoeren van turf, bij de bestaande schaarschte, in het belang der ingezetenen te verbieden. Zij kon derhalve met voordeel worden uitgevoerd. Het verbod van uitvoer had dus eene vermindering van nationalen rijkdom ten gevolge. Was de Witt tegen vrijen uitvoer? De zin der plaats is duister.

Wij zijn genaderd tot de beantwoording der vraag, welken invloed de la Court op de ontwikkeling der wetenschap heeft uitgeoefend? In ons land is die vrij gering, zoo niet geheel onbeteekenend geweest. De strijd tusschen de Staatspartij en de Prinsgezinden hield ten tijde van

1) t. a. p. bl. 233: "Op 't procureren van Turfuyt dese Provinciën is voor desen bij de Leden van haer Ed. Groot Mogende Vergaeringe mede reflectie gemaect, dogh als doen niet wel uytvoerlyck geoordeeldt, voornaementlyck ten opsichte de Huysluyden alhier jaerlycks niet veel meer Turf maeckten ofte Schuceren als sy binnens Landts nae gissinge konnen debitere, ende dat midtsdien nae apparentie alhier weynigh quantiteyt te bekomen soude wesen, ende deselve noch uytgevoerdt wordende ten grooten dierte, tot merkeleycke beswaeringh van de Ingesetenen alhier causeren soude; niettemin sal ick in geen gebreecke blijven — — — diesaecke andermaal in deliberatie te brengen."

de Witt de gemoederen te zeer bezig, dan dat een onderzoek omtrent de nadeelen van handelscompagniën en gilden aanhoudend de aandacht zou hebben kunnen vestigen. De geschriften van de la Court maakten dan ook bijna uitsluitend opgang door de vinnigheid, waarmede tegen de verheffing van den Prins van Oranje geijverd werd, en de onbeschroomde taal, waarin de heerschezucht der predikanten gelaakt, en ondergeschiktheid van de Kerk aan den Staat gepredikt werd.¹⁾ Intusschen was het natuurlijke gevolg der reactie, dat die werken met de zegepraal der vroeger onderliggende partij onderdrukt, zoo niet vergeten werden. Wij zagen reeds, hoe de geestelijkheid er in was geslaagd, in 1669 den voortgang van den druk der *Aanwijzing* te doen staken. In 1672 kwam de stadhoudelijke partij op het kussen. De buitensporigheden van een dolzinnig graauw, dat aan den weldoener des vaderlands al de onheilen van het oogenblik toeschreef, noodzaakten de la Court tijdelijk de wijk te nemen, en in de rust, die volgde, deelden zijne geschriften op hunne beurt in het lot van de meeste blaauwboekjes, welke ten tijde der stadhouderlooze regering in zoo grooten getale het licht hadden gezien, en achter de bank werden geschoven. De *Sinnrijke Fabulen*, die in 1689 verschenen, bevatten nog wel eene heldere ontwikkeling van zijne gevoelens omtrent de nadeelen van geocetroijeerde handels-gezelschappen en gilden;²⁾ maar het is mij niet gebleken, dat daarop veel acht is geslagen. In de *Propositie* van Willem IV tot redres van den koopman-

1) Dit blijkt uit den inhoud der tegenschriften, die het onderwerp der monopolieën of niet aanroeren, of er zeer los overheen loopen.

2) Zie aldaar b. v. bl. 125, 266, 352.

*del*¹⁾ treffen wij geene huldiging der denkbeelden van de la Court aan. Zelfs *Luzac*, die toch verklaarde door de *Aanwijzing* tot het schrijven van zijn beroemd werk opgewekt te zijn,²⁾ heeft daarvan weinig partij getrokken, en staat verre beneden zijnen voorganger. Over de midelen sprekende, welke tot opbeuring der diep vervallene volkplantingen zouden kunnen dienen, haalt hij³⁾ een paar bladzijden uit de *Aanwijzing* aan,⁴⁾ waarin de la Court de nadeelen van het monopolie der O. I. Compagnie grondig niteen zet. In plaats van te begrijpen, dat de knoop in het verkeerde der *uitsluiting* van anderen gelegen was, vat *Luzac* die woorden op, alsof de la Court het nadeel vooral daarin had gesteld, dat de bijzondere handelsgezelschappen slechts het belang *der deelgenooten* zoeken, en tracht aan te toonen, dat een *goed* bestuur⁵⁾ dit bijzondere belang met het algemeene wel zal weten overeen te brengen. De wijze, waarop hij er over rede-neert, bewijst dat hij de la Court volstrekt niet begrepen heeft. Op eene andere plaats⁶⁾ van de gilden gewagende, zegt hij: „Niemand zal ligt ontkennen, dat zij mede tot aanwas en bloei van onze fabrieken en manufactuuren, en, uit dien hoofde, ook tot bevordering van onzen koop-handel en scheepvaart, gestrekt hebben. Sommige hebben tegen de gildens als schadelijk voor de vrijheid, welke het fabricereen vereischt, geschreeven, en gemeend dat zij afgeschaft moesten worden. Het is daarmede gelegen

1) *Nedert. Jaerboeken*, 1751, bl. 893 vv.

2) *Hollands Rijkdom*, Voorreden, bl. XIX vv.

3) t. a. p. IV bl. 473. Vgl. III, bl. 413.

4) Namelijk uit Cap. XIX, bl. 84—88.

5) d. i. volgens hem, met een erfstadhouder aan het hoofd.

6) t. a. p. III bl. 403.

als met andere zaaken; zoo ras vindt men niet het een of 't ander letsel aan eene zaak, of men verwerpt die geheel. Ik zal er in 't vervolg nader van moeten spreken: hier moet ik echter aantekenen, dat onze gilden niet aan die bezwaarende lasten onderworpen zijn, als in andere landen, en dat dezelve veele goede schikkingen bevatten, welke bij anderen niet gevonden worden." In het vervolg van zijn werk roert hij echter dit onderwerp niet meer aan. De Unitaris *Zillesen* ¹⁾ staat in dit opzigt boven *Luzac*. Want hoewel hij nog onder het stelsel der handelsbalans gebukt gaat, ²⁾ en de noodzakelijkheid der uitsluitende handels-compagnien betoogt, ³⁾ telt hij de dwingende keuren van hallen en gilden onder de voornaamste oorzaken van het verval van onzen handel, en eischt hij vernietiging der laatste als een der middelen van herstel. ⁴⁾

In zijn vaderland is de la Court dus te lang miskend geworden. Onze voorouders begrepen den helderzienden man niet, die zijne tijdgenooten meer dan eene eeuw vooruit was; en terwijl zij door de mildheid, in hunne gastvrijheid jegens vreemdelingen betoond, op het gebied der nijverheid over te brengen, de eer der prioriteit verkregen en misschien den handel duurzaam aan zich geboeid

1) Mr. G. W. Vreede, Bijdragen tot de gesch. der Omwent. 1e stuk, Amst. 1847. bl. 23.

2) *Wijsgeerig onderzoek wegens Neerlands opkomst, bloei en welvaart*. Amst. 1796. bl. 3, 77, 93, 208 enz. Merkwaardig is echter de volgende daarmede strijdige uitspraak op bl. 66 "een land — — kan rijker en vermogender worden — — — enkel door den binnenlandschen, — en zonder eenigen buitenlandschen koophandel."

3) t. a. p. bl. 177, 229.

4) t. a. p. bl. 185—194; 369—291.

zouden hebben, was *dit* het gevolg van hunne onverschilligheid: dat eerst in onze eeuw de gedachten van een Schot,¹⁾ door een Franschman²⁾ gepopulariseerd, hunne naneven op het spoor van waarheden bragten, welke reeds voor bijna twee eeuwen met zooveel juistheid door een landgenoot waren in 't licht gesteld.

Doch laat ons zien of de la Court misschien elders, met name in Frankrijk of Engeland, meer invloed heeft gehad. Het was natuurlijk dat zijne schriften niet geheel onbekend bleven aan de menigte van vreemdelingen, die ten gevolge van de herroeping van het edict van Nantes, en zoowel vóór als na de verheffing van Willem III op den troon van Groot-Britannië zich in 't laatst der 17^e eeuw in ons vaderland bevonden. De vriendschapsbetrekking, welke tusschen de la Court en den grooten Raadpensionaris had bestaan, moest bij hen de belangstelling in eenen man verhoogen, die juist daardoor bij de nu heerschende partij nog meer gehaat was. Hoewel ik echter zonder verder bewijs niet kan aannemen, dat zijne geschriften vóór hunne vertolking eenigen invloed op de ontwikkeling der wetenschap buiten 's lands hebben uitgeoefend: zoo kan hierdoor verklaard worden, hoe de Fransche uitgever er toe kwam om den titel van *Mémoires de Jean de Witt* aan het hoofd der verkorte vertaling te plaatsen, die in 1709 het licht zag.³⁾ Vóór dien tijd hadden *Boisguillebert*⁴⁾ en *Vauban*⁵⁾ de rij der staats-

1) Adam Smith.

2) Jean Baptiste Say.

3) Vgl. § 2 der Inleiding.

4) *Détail de la France*, 1697. — *Factum de la France*, 1709.

5) *Dime royale*, 1707.

huishoudkundige schrijvers van eenig gezag geopend. Zij wezen vooral op het onregt van ongelijkmatig drukkende belastingen, en gaven middelen tot invoering van eene betere verhouding en evenredigheid aan de hand, maar schijnen de nadeelen van handels-vereenigingen of gilden nog niet te hebben ingezien; ook stonden deze met de onderwerpen, welke zij behandelden, in geen noodwendig verband. De eerste krachtige aanval tegen het monopolie ging van de school der Economisten uit. 1) In de *Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole* van Quesnay wordt er op aangedrongen: "qu'on main tienne l'entière liberté du commerce, car la police du commerce intérieur et extérieur la plus sûre, la plus exacte, la plus profitable à la Nation et à l'Etat, consiste dans la pleine liberté de la concurrence;" 2) en dat hij

1) In de *Dictionnaire de l'Encyclopédie* wordt ook op vrijheid van handel en nijverheid sterk aangedrongen. Zie dl. XXVII, op het woord *Maitrise*, bl. 217: "Les maitrises ne servent proprement qu'à fomenter la division et le monopole." Bl. 220: "Je ne comprends pas qu'on puisse hésiter pour ouvrir à tous les sujets la carrière du négoce et des arts: puisqu'enfin il n'y a pas à délibérer, et qu'il est plus avantageux d'avoir bien des travailleurs et des Commerçans, dût-il s'en trouver quelquesuns de malhabiles, que de rendre l'oisiveté presque inévitable, et de former ainsi des fainéans, des voleurs et des filous." Vgl. echter het artikel *Compagnie*, dl. X, bl. 561, waar een geheel stuk uit *Josiah Child* (*A New Discourse of Trade*, 1751), den krachten voorstander der Engelsche O. I. Compagnie, wordt overgenomen, en in navolging van dien schrijver handels-vereenigingen worden goedgekeurd, waaraan ieder op eene of andere wijze deel kan nemen, zoo als bij de Hollanders plaats heeft, "qui admettent librement et indifféremment, dans toutes leurs associations de marchands et même de viles, non-seulement tous les sujets de l'Etat, mais encore des Juifs, et toutes sortes d'étrangers." Zie over J. Child: *M. Culloch*, *Literature*, bl. 41, 99, 249.

2) *Blanqui*, t. a. p. II, bl. 85.

bepaaldelijk ook de gilden op het oog had, bewees *Turgot* door het edict van Febr. 1776, waarbij zij volkomen werden afgeschafft, op grond dat de vrijheid, om door arbeid den kost te winnen, tot de heiligste regten der menschheid behoort.¹⁾ Het is mogelijk dat de *Mémoires de Jean de Witt* de Economisten op het spoor van hun stelsel gebragt hebben, of ten minste er toe hebben bijgedragen om hunne denkebeelden te verhelderen; maar de consequentie, waarmede zij de grondbeginselen van het *produit net* en het *laissez faire, laissez passer*²⁾ ontwikkelden, en bovenal hun inzicht, dat de rijkdom niet alleen in goud en zilver bestaat,³⁾ hetwelk hun een vasteren steun gaf voor hunne beschouwingen dan aan de la Court ten dienste stond, maken dien invloed bij gebreke van meer afdoende blijken toch twijfelachtig.

Stelliger moet ik mij ten opzichte van Engeland verklaren. Immers was daar vóór het verschijnen der vertaling in 1743 meermalen op het openen der gilden en beslotene handels-compagnien aangedrongen. Reeds in 1675 werd in een geschrift, getiteld: *How the navigation of England may be encreased* de naturalisatie van vreemde protestanten voorgestaan.⁴⁾ Vijf jaren later weet de onbekende schrijver van *Britannia Languens* het schijnbare⁵⁾ verval der nijverheid, behalve aan den uitvoer van geld en den invoer van Fransche weelde-artikelen, ook aan

1) *Blanqui* t. a. p. II, bl. 103. «Cette propriété est la première, la plus sacrée et la plus imprescriptible de toutes.» Drie maanden later werd het edict echter herroepen.

2) *Ibid.*, II, bl. 80, 93.

3) *Ibid.*, II, bl. 81.

4) *M'Culloch*, bl. 40.

5) *Ibid.* bl. 40.

het monopolie der O. I. Compagnie en van andere handels-vereenigingen.¹⁾ In 1753 bestreed *Josiah Fucker* met vuur alle soorten van monopolie, zoowel der compagnien als der gilden, in *A brief Essay on the advantages and Disadvantages which respectively attend France and Great Britain with regard to Trade.*²⁾ Het is dus niet waarschijnlijk dat de vertaling der *politieke gronden en maximen* van de la Court op Smith zulk eenen invloed zou hebben uitgeoefend, welken hij niet onafhankelijk van dat werk zou hebben ondergaan, te meer daar een herhaald verblijf te Parijs hem met de hoofden der Fransche economische school, met name *Quesnay* en den abt *Morellet*, in naauwe gemeenschap had gebragt.³⁾ Ik kan dien invloed des te minder laten gelden, daar voor 1743 in Engeland herhaaldelijk op het innig verband tusschen den handel der verschillende volken en het ongerijmde en verderfelijke van verbodswetten gewezen was; iets, waaromtrent de la Court, die alleen den bloei van den *Hollandschen* koophandel, en dan nog wel vooral door afbreuk van dien van andere natien, beoogde, nog geene gevestigde meening had. Sedert 1677 was in *Englands great Happiness* in het licht gesteld, dat men winnen kon, al scheen de balans des handels nadeelig.⁴⁾ In de *Discourses upon trade* van *Dudley North* van 1691 schemeren de zuiverste beginselen der staatshuishoudkunde

1) *M'Culloch* bl. 41.

2) *Ibid.* bl. 50.

3) Notice sur la vie et les travaux d'*Adam Smith*, par *Blanqui*; in de ed. *Guillaumin*, Paris 1843, t. I. bl. XIV v. — Vgl. *Blanqui*, t. a. p. II, bl. 90.

4) *M'Culloch*, bl. 40.

reeds door; ¹⁾ en in 1744 werd het schadelijke der verbodswetten, zoo wel voor de uitbreiding van den wereldhandel als voor de natie zelve, die er gebruik van maakt, door Sir *M. Decker* in *An Essay on the causes of the decline of the foreign trade* met onmiskenbare zekerheid aangetoond. ²⁾ Adam Smith had dus waarlijk onzen de la Court niet noodig om zich op de hoogte te stellen, van waar hij de oorzaken van den rijkdom der volken overzien, en het bedriegelijk stelsel der handelsbalans met onverbidde lijke redeneerkunde den bodem kon inslaan.

§ 2.

Behalve de vrijheid van handel en nijverheid, welke ieder in de gelegenheid stellen zou, om op de voordeligste wijze zijn levensonderhoud te zoeken, behoort eene regeling van het belastingstelsel in het belang van den handel tot de maatregelen, welke de la Court, gelijk wij aan het einde van het tweede hoofdstuk zagen, ten opzichte van Hollands ingezetenen aanprijst. Wij moeten ons nu met de beschouwing van zijne denkbeelden omtrent dit onderwerp bezig houden. Vooraf tot beter verstand een enkel woord over de gewone belastingen, welke tijdens de Republiek in de provincie Holland gegeven werden. Zij bestonden uit Convoyen, Licenten, Veil- en

1) *M'Culloch*, bl. 42. «The whole world as to trade is but as one nation or people, and therein nations are as persons.» — «Money is a merchandise, whereof there may be a glut as well as a scarcity, and that even to an inconvenience.» — «All favour to one trade, or interest, is an abuse, and cuts so much of profit from the public.» — Dit geschrift werd echter weinig verspreid. t. a. p. bl. 43.

2) *M. Culloch*, bl. 46.

Lastgelden, tollen, imposten, verponding en andere heffingen, meest van tijdelijken aard, als haardstede-geld, hoofdgeld, familiegeld, ambtgeld, personele quotisatie, honderste penning, enz.¹⁾ Onder *Convoyen* verstond men de regten op den uit- en invoer, in den aanvang geheven tot bestrijding der onkosten van den oorlog te water. De *Licenten* waren oorspronkelijk gelden, waarmede men de vergunning kocht om met streken, waarmede men in oorlog was, koophandel te drijven, doch smolten weldra met de convoyen in een.²⁾ Het *Lastgeld* werd geheven van alle schepen, die op de Middellandsche Zee voeren, om de onkosten tot bescherming van den Levantschen handel te dekken; terwijl het *Veil- of Mastgeld* om dezelfde reden van de schepen, die naar Noorwegen of de Oostzee vertrokken, werd ingevorderd. Onder *Imposten* werden de belastingen op het verbruik begrepen, in onze dagen *Accijnsen* geheeten.³⁾ Volgens het vijfde artikel der Unie van Utrecht moesten deze „in alle die voorsz. geunieerde Provinciën eenpaerlick ende op eenen voet, tot ghemeen defentie derselver Provinciën, opghesteld, (en) gheheven — — — werden,“⁴⁾ maar de uitvoering dezer bepaling bleef achter, en reeds in 1583 kwam men overeen „dat iedere Provincie zoude mogen volstaan met al zulke maandelijksche *quote*, gewone en buitengewone

1) Mr. P. H. Engels, de geschiedenis der belastingen in Nederland. Rottr. 1848. bl. 79 vv.

2) (Schellema), Verhandeling over den geest van het plakaat v. 1725, op den ophief der Convooyen en Licenten. Amst. 1816. bl. 7 vv. Vgl. S. van Slingelandt, Mémoire over het redres der saaken van de Admiraliteit; in zijne *Staatkundige Geschriften*, IV bl. 289 vv.

3) Mr. P. H. Engels, t. a. p. bl. 86, 92, 93.

4) P. Paulus, Unie van Utrecht. I. bl. 375.

opbrengsten, als zij, onder elkander, met gemeene toestemming, — — — zouden bewilligen: hoedanige opbrengsten elke Provincie uit al zulke middelen kon vinden, als zij, naar den stand harer zaken, zoude meenen te behooren." 1) Wel werd later dikwijls op de handhaving van het genoemde artikel aangedrongen, doch zonder gevolg.

De la Court spreekt dan ook alleen van de belastingen, die de provincie Holland, onafhankelijk van alle overige gewesten, zoowel tot betaling van hare *quote* als tot dekking van hare bijzondere uitgaven, behoefde. Zijne denkbeelden komen hoofdzakelijk op het volgende neder.

Elk verbod, om eenige koopwaren, hoedanige die zijn, uit of in te voeren, is voor Holland zeer bedenkelijk, omdat de smokkelhandel 2) dan de winsten aan de minst eerlijke provincie of stad in handen speelt. 3)

Om dezelfde reden is het niet raadzaam, eenige last-, convooi-, of veilgelden op nieuw in te stellen of te verhoogen. 4) Bovendien schijnt het lastgeld op *de schepen* te drukken, maar treft in wezenlijkheid *de goederen*, dat is *den handel*, die daardoor ligtelijk verlopen zou, daar men de waren het liefst naar die plaatsen voert, waar zij het minst bezwaard zijn. 5)

1) *P. Paulus*, t. a. p. bl. 403.

2) Vgl. *Blanqui*, hist. de l'écon. polit. II, bl. 25.

3) *Aanwijzing* bl. 93. — Vgl. Mr. *P. W. Alstorpius Grevelink*, het belang van het aannemen van het begiesel van Porto Franco voor Nederland. Gron. 1843. Op bl. 12 wordt deze plaats uit de *Aanwijzing* vermeld.

4) Op verzoek der Staten van Holland schafte Karel V in 1543 een convooi-geld op den uitvoer der granen af. Zie *Lusac*, Holl. Rijkd. 1. Bijlage A

5) *Aanwijzing* bl. 93.

De over zee inkomende goederen moeten minder worden belast dan die per as worden aangevoerd, omdat de zeehandel voordeelijker is „als men overweegd dat de *scheepen* hier gebowd, uitgerust, met eetwaren voorzien en gemand worden; ende dat de *karren* en voerluiden van geen belang, en uitheemsen zyn.“ ¹⁾

De vreemde natiën, die onze schepen meer dan hunne eigene bezwaren, moeten bij ons evenveel belast worden. ²⁾

Alle inkomende ruwe waren moeten gansch niet, maar ruwe uitgaande zooveel doenlijk belast worden. ³⁾

Alle waren, hier te lande vervaardigd, moeten gansch niet worden bezwaard; maar alle vreemde gemaakte waren, zoowel inkomende als uitgaande, behooren zooveel bezwaard te worden als zonder gevaar voor de negotie geschieden kan, vooral ook bij den doorvoer, opdat onze waren in het buitenland de voorkeur mogen behouden. ⁴⁾

Het is dwaas en schadelijk, den uitvoer van goud en zilver te verbieden. ⁵⁾

Men moet de vreemdelingen, die zich in ons land vestigen, niet meer belasten dan de ingezetenen. ⁶⁾

„Alsoo de *imposten*, die eenigzins *vrywillig* betaald werden, minst aanstootelik syn, soo behoorde men daar omtrent, te houden deese ordre: dat men *eerst* en *meest*

1) *Aanwijzing*, b. 96.

2) *Aanwijzing*, bl. 97.

3) *Aanwijzing*, bl. 98.

4) *Aanwijzing*, bl. 98. Zie ook bl. 110. — In de *Propositie* van Willem IV tot redres van den *koophandel* van 1751 heerscht volkomen dezelfde geest, alsmede in de *consideratiën van kooplieden*, bij *Luzac*, Hollands Rijkd., Ie Deel, Bijlage D. 2. Vgl. *G. E. Engelen*, dissert. de propositionibus Guilielmi IV, Traj. 1840, bl. 38, 67, 75.

5) *Aanwijzing*, bl. 99.

6) *Aanwijzing*, bl. 108.

belaste soodanige waren, als tot een menschelik gemak, *vermaak* of *cieraad* strekken." Vervolgens "soodanige, die geen menschen tot haare *spijse*, *drank*, *kleedinge*, *lijfberginge*, *brand* en *ligt* ontbeeren kunnen, 1) vermits de Vreemdelingen neevens de Inwoonders deeses Lands alsdan haar aandeel draagen, ende niemand verschoond ofte uitgesonderd werd." Daarna allen "die wegens den *Staat*, *Steden*, *platte Landen*, *Dykagien* of *Waterschappen* enig voordeel van *magt*, *eere* of *loon* booven andere Inwoonders genieten." Vervolgens alle inwoonende *Leeraars*, *Konstenaars* en der selver *Instrumenten*, voor soo veele die omtrent *gemak*, *vermaak*, *cieraad* enz. beesig sijn: alsmeede naa deese voor melde, alle *Meesters* ende *gesellen* van soodanige *Ambagten*, die op onse eigene en geene andere Ingeseetenen asen." 2) Daarna "de *Landbouwers*, *Duinmeyers* en binnenlandse *Vissers*, die op onsen eigen onverganke lyken *bodem* asen." Eindelijk de vaste goederen; hoewel die belasting wegens de daaraan verbondene schatting, de onvoorzicne *vrugteloosheid* der landen en het ledig staan der huurhuizen zeer ongelijk drukt. 3)

Wanneer al de genoemde belastingen niet voldoende sijn "soude in *eene ongemeene groote nood* van geld kon-

1) Juist het tegenovergestelde beginsel werd bij de Staatsregeling van 1798 aangenomen. Zie aldaar art. 210, d.

2) Als syn, *Bakkers*, *Brouwers*, *Wijn- en Viskoopers*, *Vleeshouwers*, *Kleeder- en Schoenmakers*, *Timmerluiiden*, *Metselaars*, *Smee-den* en *Glasmakers* etc. Maar in soodanig geval soude noodsaakelik weesen om ons voedsel te behouden, ende de Vreemdelingen soo weinig als moogelik is op ons te laten asen, alle haare soodanige *waaren* ofte *handwerken* in Holland koomende om aldaar gesleeten te werden, te belasten soo seer, dat onse eigene booven die vreemde hier te Lande geconsuneerd wierden.

3) *Aanwijzing*, bl. 108—111.

nen werden opgesteld eene algemeene *schatting* van *alle roerende en onroerende goederen* der Inwoonderen, ¹⁾ om volgens de selve op te brengen eene *duisendsten, twee hondersten* ofte *hondersten penning*. Ende staat seer wel te letten, dat ik zegge in *eene ongemeene groote nood*, alsoo waarelik in deese *schattinge* veel meer hardigheid voor den gemeene Inwoonderen, en schaade voor den *Staat*, als in eenig ander voorschreeven geld-middel te vinden is. ²⁾ Boven alles behoort men zich te wachten, door eenige belasting *„de vier suilen van onsen Staat, naamtlik de Manufacturen, Visserijen, Negotien en Reedery in Vragt scheepen,“* te verzwakken. Mogt dit echter onvermijdelijk zijn, dan moeten de manufacturen het laatst en minst belast worden, omdat die het ligtst verhuizen; daarna de visscherijen; vervolgens de negotien; eerst en meest de reederij in vrachtschepen, omdat deze ons niet ligt begeven zal, zoolang wij de drie overige takken van nijverheid behouden. ³⁾

Onder de gronden, waarop deze beginselen steunen,

1) Vgl. Mr. E. van Voorthuysen, over het invoeren en afschaffen van Accijnsen. Utr. 1851, bl. 43, waar deze plaats dor *Aanwijssing* wordt aangehaald.

2) Zie vooral de verdere ontwikkeling hiervan, *Aanwijssing*, bl. 112: „door gonst en afgonst, en door onkunde der Schatteren, voornementlik in het koophandel dryvende Holland, daar de rykdommen zeer ongestadig zyn, (moet) omtrent het draagen van deesen last eene ondraagelyke *ongelykheid* werden gevonden. Die door eene lastige en nochtans *opregte verklaringe* der goede gemeene Ingesetenen wel eenigzins geminderd, maar ook door de onvermydelyke *valsche verklaringen* der quaadwillige Inwoonderen vermeerderd soude werden. Behalve dat veele andere Ingesetenen — van haare *renten* leevende, om deese sware lasten te ontgaan, zig by onse Naabuuren souden needer setten.“

3) *Aanwijssing*, bl. 113—118.

zien wij de zucht, om vreemdelingen aan te lokken, weder eene voorname plaats innemen. Ook treedt de begunstiging van de fabrieksnijverheid door beschermende toltarieven en verbodswetten, en de geringschatting van den binnenlandschen handel ¹⁾ andermaal te voorschijn. De voorkeur voor belastingen op voorwerpen van weelde toont dat de la Court nog in de dwaling verkeerde, dat vooral zulke belastingen gedragen worden door hen, die ze betalen, ²⁾ en niet inzag, dat zij door de vermindering van het verbruik, hetwelk voor de rijkere standen geen offering heeten mag, den schamelen werkman het karig loon ontrooven.

Wanneer wij deze beginselen met de klagten over Hollands afhankelijkheid ³⁾ van den vreemdeling in verband brengen, dan behoeft het wel geen bewijs meer, dat de la Court zich ten opzigte der handelsbalans niet boven zijne tijdgenooten verhief. Zijn gevoelen omtrent de dwaasheid van een verbod van uitvoer van goud en zilver schijnt wel hiertegen te strijden, maar doet dit in werkelijkheid niet. Ook *Thomas Mun*, de eerste, die het mercantile stelsel volledig ontwikkelde, had zich tegen dat verbod verklaard, omdat de handel der Engelsche Oost-Indische Compagnie zonder dien uitvoer onmogelijk kon gedreven worden, en het ten slotte toch op vermeerdering van numerair uitliep, wanneer de uitkomst der handelsoperatie een voordelig saldo gaf voor het moeder-

1) Deze wordt even weinig geteld in de *Propositie van Willem IV*. Zie *Mr. G. E. Engelen*, t. a. p. bl. 72.

2) Zie *Rau*, *Grundsätze der Finanzwissenschaft*. Heidelb. I. bl. 363 vv. — *Mr. E. van Voorthuysen*, de directe belastingen. Utr. 1848. bl. 30—38.

3) Vgl. bl. 25 vv, 69 dezer Verhandeling.

land. ¹⁾ De la Court was om geen andere reden tegen een dergelijk verbod. Zijne herhaalde uitvallen tegen de landlieden en de binnelandsche handelaars, die *geene winsten in 't land halen*, ²⁾ strekken hiervan tot bewijs.

§ 3.

Het laatste punt, dat ons in dit hoofdstuk ter behandeling overblijft, is de regeling der justitie in het belang der handel drijvende ingezetenen. Het wederzijdsch goed vertrouwen, dat men met den naam van *crediet* bestempelt, is het levensbeginsel van alle verkeer. Zonder dat crediet immers zou de rijke man zijne kapitalen aan geen ondernemer toevertrouwen; en de verplichting om dadelijk te betalen zou alleen den ruil-handel toelaten. Maar tot de elementen van dat crediet behoort in de eerste plaats de zekerheid, dat men den achterstalligen schuldenaar tot betaling zal kunnen dwingen, derhalve, dat men goed en kort regt kan krijgen. ³⁾ Bovendien is velerlei bedrog mogelijk, dat de wetgeving zoo al niet voorkomen, dan toch voor een groot gedeelte onschadelijk maken kan. De denkbeelden van onzen schijver zijn geheel op deze overwegingen gegrond. Zij betreffen vooral het faillissement, ⁴⁾ en roeren verscheidene punten aan, welke de wetgeving dier dagen, met name de *Ordonnantie voor de kamer van desolate boedels te Amsterdam*, den 13 Sept.

1) *M'Culloch*, Literature, bl. 38. Vgl. zijne *Introd. Hist.* bl. 123 v.

2) *Aanwijzing*, bl. 76, 109, 119.

3) *Rau*, Volkswirtschaftslehre. bl. 358—362.

4) Nog golden algemeen de regels: 1°. *Decoctor est, ergo fraudator*; 2°. *decoctor praesumitur malus*. Mr. *A. C. Holtius*, het Nederlandsche faillitenregt, Utr. 1850, bl. 6.

1659 door octrooi der Staten van Holland en West-Friesland bekrachtigd, ¹⁾ nog niet kende.

In de eerste plaats noemt hij het „seer noodzakelik, om regtvaardige vonnissen te konnen verkrijgen, te stellen in alle gelegentheeden een seer *groot getal* van Regteren, ende aan die de Vrijheid te geven, om sonder iemand te ontsien, met *Ballekens* ofte andersins heimelik te stemmen, of wel indien weinige Regters in de *vierscharen* en *dingsballen*, met bevelle van opentlik te stemmen gesteld wierden; dat als dan ook ten minsten die Baljouwen, Schouten ende Regters, op seekere tijden aangeklaagt, ende reekeninge van hun doen ende laten te geeven, voor ende aan eene seer groote *meenigte*, gehouden mogten werden.“ ²⁾ Onder de Graven ontbraken die waarborggen, zoodat „in saaken daar sy gonst ofte afgonst droegen, bynaa altyds naar der selver sinnelikheid door die weinige Regters ³⁾ gevonnisd wierd.“ — „Ende hoewel seedert dien

1) *Handvesten der Stad Amsterdam*. Amst. 1748. 2e stuk. bl. 687. Vgl. *Holtius*, t. a. p. bl. 20. Zie ook het *Edict van Karel V* van 4 Oct. 1540, bij *Mr. S. van Leeuwen*, *Manier van procedeeeren*, Amst. 1739, bl. 234 vv.

2) *Aanwijzing*, bl. 128. — Een' beteren waarborg tegen de vonnissen der lagere regterlijke Collegiën, leverde zeker het middel van hooger beroep tot de hoven van justitie op; doch de aristocratie had door de bepaling, dat van de extra-ordinaire criminele vonnissen en de stedelijke politie-maatregelen geen appel viel, dezen waarborg verijdeld. Zie *Meijer*, *Espirit etc.* t. IV. bl. 221—224. Vgl. *Kluit*, *Hist. der Staatsr.* III. bl. 54 vv. Het geschil over het grooter of kleiner getal regters, welke tot eene goede regtsbedoeling vereischt worden, is ook thans nog een onbeslist vraagstuk. Zie o. a. *Bentham*, de *l'organisation judiciaire*, chap. X.

3) „Hier ende daar eenen *Asing*, of wel *vyf* ofte *seven* Regters ten platten Landen, ende omtrent soo veel *Scheepenen* in de steeden.“ bl. 129.

tijd, door het *afzweeren der Gravelike Regeeringe*, ende insonderheid door het *overlyden des laatsten Stadhouders* van Holland, die allergrootste gemeene gonst ofte schrik ten opzichte aller *Regteren en Scheepenen*, ende dienvolgende de meeste oorszaak der onregtvaardige vonnissen omtrent de allergrootste, ende ook andere saaken, is weggenoomen: soo hebben nogtans de Baljouwen ende Schouten ten opzichte der *gemeene Ingezeetenen* in alle, en voornamentlik criminele saken, behouden haar oud ge- ende ont-sag." 1)

Tegen *geweld* is *„eenige*, hoewel seer *gebreckige* ordre van *Justitie*” gesteld. Minder volledig nog en afdoende zijn de waarborgen tegen *bedrog*, en het is *„aller* verwonderinge waardig, dat Holland de Koopmanschap, in voege als sy hier gepleegd moet werden, heeft kunnen behouden, met soo veele *wetten* ofte *beneficien* van *Regten*, uit die krygslievende *Roomsche Republyk* afdaalende, ende hier den koopluiden dienende puurelik om meer profyts met bedrog, als met eerelyke koophandel te kunnen doen.” 2) Ten einde met beter gevolg daartegen te kunnen waken, stelt de la Court voor:

1) *Aanwysing*, bl. 130. — Zie over de magt der Baljuwen en Schouten *Meijer*, t. a. p. t. IV chap. XI. — Een gevolg der bestaande misbruiken was op 3 April 1666 de benoeming van eene Staats-Commissie, om te dienen van advys, *hoedanige nadere ordre ende reglement*, omtrent de *extra ordinaire Crimineele Procceduyren*, voornamentlyk van *subalterne Rechtbanken* gesteld en beraemt soude kunnen en behooren te werden; bij Mr. J. de Bosch Kemper, *Wetb. van Strafverdering*. Amst. 1838: dl. I bl. CXXV. —

2) *Aanwysing*, bl. 131. De la Court bedoelt de brieven van *Cessie* en *Alteminatie*, welke men van den Hoogen Raad verkrijgen kon. *De Groot*, Inleiding tot de Holl. Regtsgef. b. 3. d. 51. Vgl. *Wetb. v. Rv. a. 705, 709. Wetb. v. Kooph. a. 900.*

dat de naam der kooplieden in een publiek register worde ingeschreven; ¹⁾

dat de ouders en bloedverwanten niet mogen onterven, wanneer zij binnen het jaar na de inschrijving geene aanteekening van hun voornemen hebben gedaan; ²⁾

dat geen koopman, vooral geen *gefailleerde*, de aanvaarding van eene erfenis moge weigeren; ³⁾

dat de giften, vóór het faillissement gedaan, moeten worden nietig verklaard; ⁴⁾

dat het den koopman niet vrij moet staan, zijne vrouwen nadeele der schuldeischers in de huwelijksche voorwaarden te begunstigen; ⁵⁾

dat de vrouw niet bedingen moge, dat haar bij ontbinding des huwelijks de keus van deel aan winst en verlies vrij zal staan; ⁶⁾

dat de huwelijksche voorwaarden in de publieke registers moeten worden overgeschreven; ⁷⁾

dat het gewone dagboek van den koopman, staande ter goeder naam en met cede gesterkt, met notariele geschriften moet worden gelijk gesteld; ⁸⁾

1) *Aanwijzing*, bl. 132.

2) *Ibid.*

3) *Ibid.*

4) *Ibid.* Vgl. Wetb. v. Kooph. a. 774 vv.

5) *Aanwijzing*, bl. 133. W. v. K. a. 880—883. Vgl. het *Edict van Karel V* van 1540, t. a. p. bl. 238, a. 6, bij hetwelk de schuldeischers aan de vrouw worden gepraefereerd.

6) *Aanwijzing*, bl. 133. *de Groot*, t. a. p. b. 6. d. 12 n°. 10: «Maar wel vermag de vrouw te bedingen haar vrije keur, om na 't scheiden van huwelijk te komen in de helft van winst en verlies, of hare ingebrachte goederen na zich te nemen.» Of deze bepaling in ons Burgerlijk Wetboek overgenomen zij, wordt betwist. Zie aldaar a. 187, 210 vv. *Regtsgel. Bijblad*, IIe deel, bl. 305.

7) *Aanwijzing*, bl. 133. Burg. Wetb. a. 202.

8) *Aanwijzing*, bl. 133. W. v. Kooph. a. 10.

dat de koopman, die zijn register vervalscht, als een valsche munter aan lijf en leven moet worden gestraft; ¹⁾

dat men uit kracht van het dagboek alleen, met eede gesterkt, parate executie moet toelaten; ²⁾

dat er geene bijzondere vierschaar zij voor de geschillen tusschen kooper en verkooper; ³⁾

dat het voorregt van inventaris niet moet worden toegelaten, als de gemene schuldeischers zich als erfgenamen willen gedragen;

dat geene brieven van *cessie* of *atterminalie* moeten gegeven worden;

dat men op de minste aanklagt over kennelijke wanbetaling den schuldenaar nopen moet borg te stellen, of bij weigering, met zijne boeken in beslotene hechtenis zetten, om verduistering te voorkomen; en dat de kwaadwillige schuldenaar met zijne vrouw en mondige kinderen in een publiek werkhuis gezet, of wel, bij verzwarende omstandigheden, aan de galg moet gehangen worden; ⁴⁾

dat men den gevlugten failliet als landverrader vervolgen, zijne bedienden vatten, hen door de pijnbank tot

1) *Aanwijzing*, bl. 133. Vgl. de *Wet* van 10 Mei 1837 op de enkele en bedriegelijke hankbreuk (Staatsbl. n°. 21.)

2) *Aanwijzing*, bl. 134. Zie over de menigvuldigheid van het leggen van beslag op de goederen van den schuldenaar, waaraan Holland den naam van *patria arrestorum* te danken had: *Meijer*, *Esprit* etc. t. IV. bl. 386. *Lusac* houdt die gewoonte voor eene der oorzaken van den bloei onzes handels. *Holl. Rijkd.* III bl. 105.

3) *Aanwijzing*, bl. 134. Zie over de regtbanken van koophandel *Meijer*, t. a. p. t. VI, chap. XXVII.

4) *Aanwijzing*, bl. 136. *Wetb. v. K. a.* 764 vv. De la Court spreekt niet van de *vrÿgeleiden*, die toen algemeen in zwang waren, en keurt ze dus zeker af. Zie *Mr. A. C. Holtius*, t. a. p. bl. 7. — *Amsterdamsche Secretary*, Amst. 1714, bl. 389 v.

bekentenis dwingen,¹⁾ en al zijne schuldenaars en schuldeischers door bedreiging van straf tot onverwijlde verklaring van hunne schulden en inschulden aansporen moet; aan den bekennenden medepligtige worde vergiffenis geschonken, de voortvlugtige worde op bepaalde tijden ingedaagd, en zoo hij niet verschijnt, *in effigie* gehangen; zelfs wil hij de kinderen eerloos hebben verklaard;²⁾

eerlijke kooplieden daarentegen, buiten hunne schuld faillerende, moeten het tiende gedeelte van hun vermogen blijven behouden.³⁾

1) *Aanwijzing* bl. 137. „Want voorwaar, indien de Pijnbank eenig goed gebruik heelt, soo is het in saaken daar 's Lands welvaaren aan hangd, ende daar kennelijk meepligtigen van het schelmstuk moeten zyn.“ Omtrent 1650 had *Jonktys*, geneesheer en Schepen te Rotterdam, tegen de pijnbank geschreven. Zie *Scheltema*, geschied- en letterkundig mengelwerk, 1822, 3. deel, 1. stuk — Dat Johan de Witt in dit opzigt eenstemmig met de la Court dacht, bewijst zijn brief aan Nieupoort van 29 Oct. 1655 (*Brieven*, III, bl. 135): „ick hadde wel gewenscht, dat men den voornoemden *van Ruysen* door scherper middelen gebragt hadde, tot wat klaerder confessie op eenige punten, enz.“

2) *Aanwijzing*, bl. 137.

3) *Aanwijzing*, bl. 140.

V. HOOFDSTUK.

Buitenlandsche Staatkunde.

De derde reeks van maatregelen, welke de *Politike Maximen* uitmaken, in wier uiteenzetting het onderwerp der *Aanwijzing* bestaat, betreft de bescherming der zeevaart. Zij was de voorname grondslag van Hollands opkomst en bloei. Zij had dat gewest tot den rang der groote Mogendheden verheven. Met regt kon zij dus eischen, dat hare belangen het middelpunt der staatkunde met betrekking tot het buitenland zouden zijn.

Drie zaken kwamen hierbij vooral in aanmerking. Niets kon voor den koophandel schadelijker zijn, dan oorlog. Derhalve was het bewaren van den vrede en het handhaven van eene strenge onzijdigheid een eerste vereischte.¹⁾ De heerschende dwaalbegrippen omtrent de middelen ter vermeerdering van de nationale welvaart hadden bij alle natiën tot verbodswetten en uitsluiting van vreemden geleid. Door voordeelige verdragen moest men trachten die

1) *Aanwijzing*, Deel II, Cap. II—IV.

belemmeringen weg te nemen.¹⁾ De Europesche handel, die grootendeels door onze handen liep, was weldra niet meer toereikend geweest om de winzucht en den ondernemingsgeest van onze kooplieden te bevredigen. Daarom scheen het wenschelijk dat de stichting van nieuwe koloniën, van welke de ingezetenen niet door bevoorregte handelsgezelschappen waren uitgesloten, nog andere uitwegen opende.²⁾ Elk dier punten verdient eenige oogenblikken onze aandacht.

§ 1.

„De Hollanders,“ zegt onze schrijver, „wagten niet, gelijk als andere Volkeren, tot dat men de goederen in haar land komt *koopen*, en met *gereed geld* betaald; maar zij senden haare goederen door de geheele Weereld, en houden die aldaar in de *Pakhuisen*, op Koopluiden wagtende; en dat nog het beswaarlijkste is, verkoopende, geschied het meesten deel in Europa op een jaar dag jaa dat meer is, wanneer in eenige Vremde Landen eenige *gewassen* ofte *waaren* seer overvloedig ende goedkoop zyn, werden die aldaar aanstonds door onze kooplieden gekoft met *gereed geld* betaald, ende in de *Pak-huysen* aldaar bewaard, totdat de saisoenen en scheepen voor de hand zyn, om die gekofte Waaren herwaarts ofte elders te doen vervoeren. Sulks de Vyandige Volkeren seer ligtelik haare handen op veel Hollandse, en wy ter contrarie niet wel op eenige Vyandige goederen kunnen leggen.“³⁾ Onze

1) *Aanwijzing*, Deel II, Cap. V—X.

2) *Aanwijzing*, Deel I, Cap. XXVI.

3) *Aanwijzing*, bl. 238.

menigvuldige handelsvloeden gaven den vijand de beste gelegenheid om grooten buit te maken, en ons daardoor bij het uitbreken van den oorlog onnoemelijke schade toe te brengen. Een oorlog te lande „hoewel het selven aan Holland soo schadelijk niet is, als een oorlog ter Zee,“¹⁾ gaat toch altijd met aanzienlijke verliezen gepaard. Derhalve moet het voor een' vasten regel worden aangenomen, dat het bewaren van den vrede zooveel mogelijk in het oog worde gehouden, en hiermede hangt natuurlijk zamen, dat men bij vredebreuk tusschen vreemde mogendheden de stiptste onzijdigheid trachte in acht te nemen.

Welke reden zou er ook kunnen bestaan, om ons tot eene oorlogsverklaring te nopen, waaraan zulke verderfelijke gevolgen verbonden zijn? Wel worden, vervolgt de la Court, drie onderscheidene gronden tot regtvaardiging van een' oorlog aangevoerd, namelijk de bescherming en bevestiging der grenzen, de zucht om vreemde natiën tot opheffing van onmatige tollèn te dwingen, en de noodzakelijkheid om het evenwigt van Europa te helpen handhaven; maar geep van alle kan den toets van een naauwgezet en onpartijdig onderzoek doorstaan.

Immers is die versterking der grenzen niet anders dan een voorwendsel der krijgslustige Stadhouders geweest, die wel begrepen dat de vrede aan hunne grootheid en magt niet bevorderlijk kon zijn. Holland behoeft volstrekt geene verdere veroveringen te maken tot eigen zekerheid. Door zijne natuurlijke ligging wordt het genoegzaam verdedigd. Het is „soo wel van Zeën en Rivieren omringd, soo een *gebroomen* Land, soo *volk-ryk*, soo vol van groote na by een gelegene wel gefortificeerde (dit werd voor af vast

1) *Aanwijzing*, bl. 239.

gesteld,) onwinbare *Steeden*, die ieder een *Heir* souden kunnen uitleeveren, — dat gansch geen *Potentaat* ter Weereld hier soude met een *Vyandig Heir* inkomen of wel met een *groot Heir* ingekomen zynde, is kennelik, dat de selve *Vyand* door de geduurige onverwagte overvallingen der na by gelegene *Steeden*, en het slaan syner *Convoyen*, ofte *Voeragiehaaleren*, in het korte soude genoodsaakt weesen, door die geduurige minderinge syner krachten, den *Hollandsen bodem* schandelik te ruimen, en seer haastelik met syn *Heir* te vertrekken." 1) Tegenover de andere *Nederlandsche gewesten* schijnt *Holland* minder gunstig gelegen. Maar deze trekken «oneindelik meer nuttigheids uit *Holland*, als *Holland* uit haar, die alle met den oorlog aanstonds souden ophouden." 2) Der-

1) *Aanwijzing*, bl. 349.

2) *Aanwijzing*, bl. 350: «namentlik, 't zy met eenige *Gesantschappen* ordinaris ende extraordinaris, 't zy met eenige *Commissien* en *Deputatien* in eenig *Collegie* van de gesamentlike *Bondgenooten*, 't zy met eenig *Ambt* ofte *Beneficie* in ende omtrent de *Regeeringe*, *Regtsvorderinge*, *Finantie*, ende *Oorlogs-saaken*, van der *Generaliteit* hangende, ende van de gesamentlike *Bondgenoten* betaald werdende, te bekleeden, te bedienen, ofte te genieten. Vermits sy dienvolgende van *Holland* alleen, meer als agt en vyftig in het honderd van alle het gunt sy genieten, komen te trekken. Ende ten opsigte van eenig bewind omtrent den *koophandel* ende *saken der Zee*, 't zy binnens *Lands* van de *Admiraliteiten* hangende, 't zy buitens *Lands* door *Residenten*, *Consuls*, etc. waargenomen werdende, is kennelik dat genoegezaam alle het *Loon* van *Holland* alleen moet komen. Ende door de *Hollandse koopmanschap*, en wonderlyke *volkrykheid*, alsmede na by gelegentheid, consumeren de *Ingesetenen* der gemelde *Provincien*, hier alle haare *Manufacturen*, en overvloedige *gewassen*, tot hoogen pryzen; ende trekken tot seer laagzen pryzen uit *Holland* alle 't gunt haar ontbrekt, daar in tegendeel *Holland* met een *Oorlog* teegen deese of die *Provincie* gansch niet gevoelig in syne *koopmanschap* ofte *vertier* soude komen te lyden. Ende daarenboven siet men, dat de *Provincien*

halve zullen die gewesten, hun eigenbelang wel berekende, Holland nimmer aanvallen. Maar, al mogt het zoover komen, dan zou Holland, met Utrecht vereenigd, in weinig tyds door eene te maaken *Graft* van de *Zwider-zee* in de *Lek*, ende door de Sluysen soo te leggen, dat by alle Vloeden de landen, 't zy buiten 't zy binnen de gemaakte Fortificatie leggende, naar gelieven souden ondervloeyen, met weinige kosten, in soodanige sterkte en stand van defentie, tegen alle geweld konnen werden gebragt, dat het, menscheliker wyse gesproken, onmoogelik soude zyn, die door eenige magt van buiten te overweldigen." 1) Ja zelfs de bijzondere steden kunnen door de gemakkelijkheid om het land onder water te zetten, en de onmogelijkheid om een leger in ons koud klimaat te laten overwinteren, zeer goed eene vreemde krijgsmagt wederstaan, zoo de Regenten maar niet door de Stadhouders belet worden, de daartoe vereischte voorzorgen te nemen. 2)

Wat de tweede reden betreft, namelijk de zucht om vreemde natiën tot opheffing van onmatige tolln te noodzaken, een oorlog is zeker het minst doeltreffend middel, want die remedien voor Holland altyds erger sullen zijn als het quaad. Maar schynd het selven veel bequameliker te

van *Gelderland*, *Vriesland*, *Ooerjssel*, etc. hunne arme jonge Gesellen ende Maagden, in hun Vaderland door Ambagten ende Diensten aan den kost niet konnende geraken, seer voordeeliglik van tijde tot tijden in Holland loosen. »

1) *Aanwysing*, bl. 361. De la Court zegt, dat reeds Willem I aan zulk eene inundatie-lijn gedacht heeft. Hij berekent de onkosten op twee en een half millioen guldens. Vgl. over deze lijn en de geschiktheid van Holland tot verdediging: *W. J. Knoop*, *Bijdrage tot de kennis van ons krijgswezen te lande*, in de *Gids* voor 1849, 1e Dl. bl. 133 vv.

2) *Aanwysing*, bl. 374.

konnen werden gebeeterd, met die geenen, die in die tollèn werden verligt, alhier soo veel te beswaaren als onse *Waaren*, *Koopluiden*, en *Schippers* aldaar buiten 's Lands beswaard werden.¹⁾ In allen gevalle bevind men doorgaans en veelyds, dat die *onmatige Tollèn* sig van selfs verbieden, ofte dat de *Negotie* in die beswaarde waaren eeven soo wel gaat als van te vooren. Want indien door die *Tollèn* de koopmanschap in die waaren werd belet, soo voeld de geen die de *Tollèn* heeft verswaard, terstond soo groote schaafe, dat hij van selfs genoodsaakt werd die *Tollèn* te verligten.²⁾

De derde reden, die tot oorlog zou kunnen nopen, het gevaar namelijk, hetwelk het evenwigt van Europa bedreigt, noemt de la Court insgelijks volkomen ongegrond. „Want indien wy onse *Steeden* ende *Grensen* naar behoren ende onwinbaarlik gefortificeerd hebbende, als dan volgens het *intrest* van onzen *Staat*, aan ende teegen een yder seggen: *Da pacem Domine in diebus nostris*, Heer geeft ons *Vrede* in onse daagen, *Besser ist fried mit beswerligkeit den krieg mit eitel gerechtigkeit*, soo sullen die in nood zijn, ligtelik van eenen anderen *Staat* geholpen werden, en ten quaatsten gaande, souden wy met stil sitten onse *finantien* en *sterkte* te *Lande* en ter *Zee* soodaanig versterken en verbeetere, dat niemand ons ligtvaardiglik, maar wel andere swakkere *Nabuuren*,

1) Zie over ons tarief van 1671, tegen het Fransche van 1667 overgesteld: *Wagenaar*, *Vaderl. hist.* XIII, bl. 438 v. *Blanqui*, *hist. de l'écon. polit.* II, bl. 20.

2) *Aanwijzing*, bl. 247. De la Court is hier weder op het punt van zich boven het prohibitief stelsel te verheffen, daar hij de schadelijkheid van verbodswetten, ook voor hen, die ze instelt, volkomen schijnt in te zien.

soude aantasten." — "En dienvolgende kunnen (wy) niets beeters doen, dan naar te volgen het prijswaardig exempel der *Katten*. Naamentlik, een *Kat* converseerd nooit met vreemde Dieren, die van zijnen aart niet zijn; maar blijft ten huise, ofte geneert sig met andere *Katten*, moeid sig met niemand als sijn eigen te beschermen, seggende in sig selfs: koeld niet dat u niet brand, en 't zijn verraders die my geduurig toeroepen, *Tam tua res agitur, paries cum proximus ardet.*

Het gaat u aan,
 Als gij ziet staan,
 Al in den brand,
 Uws naasten wand.

Om mij soo doende in de mat te lokken, en dan in den brande te laten steeken; ja selfs onder en tusschen mijn goed te helpen plonderen." 1) Alleen ten opzigte van Frankrijk moeten wij zorgvuldig toezien, dat de Spaansche Nederlanden een schutsmuur blijven tusschen ons en dien staat; en "wanneer schynbaarlik *Vrankryk* de Spaanse Nederlanden te overmeesteren, ende ons Gebuur te werden staat, is *Gallum amicum non vicinum habes* 2) om dien magtigen ende te gelijk van ouds dertelen baldadigen Buurman voor te komen, niet alleen noodzakelik, dat Holland sig sorgvuldiglik wagte van alle Verbonden, waarmede *Vrankryk* eenigsins gebaat soude

1) *Aanwijzing*, bl. 254, 256.

2) Dit spreekwoord is reeds van zeer oude dagteekening. Zie *Eginhardus*, de vita et gestis Caroli Magni, Cap. XVI in fine: "Erat enim semper Romanis et Graecis Francorum suspecta potentia, unde et illud Graecum exstat proverbium: Τὸν φραγκὸν φίλον ἔχης, γείτονα οὐκ ἔχης. Vgl. bl. 109, noot 2).

werden, maar ook dat alle *Potentaten* ende *Staten* van *Europen* te samenspannen, om den verderen aanwas van dat Rijk, welk albereid alle sijne Buren al te veel overwassen is, te beletten." ¹⁾

Wanneer men vraagt, in hoeverre deze vredelievende *Maximen* overeenkomen met de staatkunde van Johan de Witt, ²⁾ kan het antwoord niet twijfelachtig zijn. Vrede te bewaren en voordeelige handelsverdragen te sluiten ³⁾ is steeds het streven van den grooten Raadpensio-

1) *Aanwijzing*, bl. 305. Het is opmerkelijk dat in het *Interest van Holland*, in 1662 uitgekomen, nog met geen woord van deze bezorgdheid over Frankrijks inzichten gesproken wordt. Vgl. *Interest*, Cap. XXXV, bl. 160—164, en 182.

2) Mr. G. W. *Vrede*, de verdiensten onzer voorouders in het vak der diplomatie. Gorinch. 1835. bl. 28: « Het kenmerk zijner Staatkunde — — was, het behoud van Europa's evenwigt, en, als een noodwendig gevolg, de handhaving der onafhankelijkheid van elken Staat, de bestrijding der veroveringszucht van Lodewijk XIV, en daarbij toch de bewaring eener stipte onzijdigheid. » Vgl. *Kluit*, iets over den Engelschen Oorlog, 1794. bl. 148. S. *Stijl*, Opkomst en bloei, bl. 348 vv.

3) *Brieven van de Witt*, VI, bl. 560: « twee notable stipulatiën, daer van niet en kan werden gerescheert, naementlyck — — — dat buyten alle exceptie ofte duysterhey van doen voortaan alle nieuwe of verhoogde Tollen egael moeten syn over de Ingesetenen van desen Staat, ende ten anderen dat geen vreemde Natien laeger belast of favorabelder getracteert mogen werden dan de Subjecten van desen Staet. » Deze beginselen komen bij alle tractaten terug. Het was een vaste regel der Hollandsche staatkunde, dat men zich altijd bereid verklaarde evenveel vrijheid toe te staan, als andere natien wilden geven. Zie o. a. de *Mémoire* van W. Nieupoort, gezant in Londen, in April 1660 aan Monk overhandigd: « Ende raeckende het werck van Commercie, dienaengaende verklaert die Natie (n. Holland) solemnellycken, datse de vryheydt van dien egaellycken promoveert ende supporteert, soo wel voor dese Natie als voor haer selven; Gelyck onwederspreekelyck uyt haere proceduren in de Sond ende Oost-Zee is blyckende, ende door haere generaele admissie van alle vrye traffyquanten in haere Havenen, ende Marckten even gelyck met haere

naris geweest, en niets lag minder in zijne bedoelingen dan Hollands gebied en aanzien door veroveringen te vermeerderen. Maar, terwijl de la Court in de kalme rust van het studeervertrek de voordeelen der onzijdigheid overdacht, stond de Witt aan het roer van staat, en werd tot handelen gedrongen, hetgeen nu en dan zekere afwijking van algemeene beginselen vorderde. Van daar dat de bewaring der neutraliteit in dien volstrekten zin, welken de la Court er aan hechte, ¹⁾ voor hem onmogelijk was; en dat het evenwigt tusschen de grootere en kleinere staten van Europa hem meermalen niet zoo onverschillig voorkwam, als het de la Court toescheen, die door zijne verwijdering van het staatsbestuur de onderscheidene verwickelingen der politiek en de veelvuldige belangen van Holland niet zoo goed doorzien kon. Wel is het hier de plaats niet, in eene uitvoerige ontwikkeling der staatkunde van de Witt te treden; maar ik meen toch het gezegde door eenige opmerkingen te moeten staven.

Toen hij aan het bewind kwam, was de Staat in den haghelijken oorlog met Cromwell gewikkeld. De zeemagt bevond zich in eenen slechten toestand; de koloniën liepen gevaar. ²⁾ Het eerste werk van de jeugdigen staats-

Onderdanen; soo als het selve op alle gelegentheden sal werden gemanifesteert. * *Brieven van de Witt*, III, bl. 865.

1) Vgl. echter § 2, waaruit blijkt dat de la Court het voor onze veiligheid noodig rekende, dat Frankrijk, Spanje en Engeland tegen elkander opwogen. Hij raadt echter niet aan, dat evenwigt door andere middelen te bevorderen, dan door zich van naauwe alliantien met die mogendheden te onthouden.

2) Mr. G. Groen van Prinsterer, Handboek der geschiedenis van het Vaderland. Leid. 1846. I dl. bl. 433 vs. *Lusac*, Holl. Rijkd. IV, bl. 139.

man was den vrede te sluiten, waaraan 's lands welvaart de grootste behoefte had, terwijl hij zelf verklaarde dat men „om nyt een bloedigen Oorlogh te geraecken, al wat toegegeven“¹⁾ had. Geen middel werd door hem verwaarloosd om de drie oorlogen,²⁾ die later zijn bestuur bemoeijelijkten, te voorkomen, of spoedig en op de meest voordeelige wijze te eindigen. In 1657 hadden de Staten Generaal³⁾ het noodig geoordeeld Portugal, dat zich in het bezit van Brazilië hersteld had, door kracht van wapenen tot afstand van het herwonnen gebied te noodzaken. In 1661 werd aan dezen krijg, die ons weinig schaadde, doch den handel der Portugeezen bijna geheel vernietigde⁴⁾, door het beleid van den Raadpensionaris op de beste wijze een einde gemaakt. Een zeer gunstig handelsverdrag, waarbij aan de onzen de vrije vaart op Portugal met al zijne koloniën verzekerd werd, terwijl de vijand nog acht millioen guldens bovendien moest betalen, zou ons het gemis der rijke bezittingen in Zuid-Amerika volkomen vergoed hebben, indien niet de rampzalige neiging om tegen minder moeite zich ook met minder winst te vergenoegen, den ondernemingsgeest onzer door den overvloed reeds verslapte voorouders langzamerhand had uit-

1) *Brieven*, IV. bl. 234.

2) Met Portugal 1637—1661, met Engeland 1604—1667, met Frankrijk 1672.

3) Dat Holland en derhalve de Witt hierin de voornaamste hand hadden, bewijst *Wagenaar*, *Vaderl. hist.* dl. XII bl. 443 vv., waar hij verhaalt dat Friesland eerst zijne toestemming weigerde, doch door Holland tot rede werd gebracht, op grond dat hier geen sprake was van eenen aanvallenden krijg, tot welke volgens de Unie van Utrecht eenparigheid van stemmen vereischt werd, maar van verdediging.

4) Mr. *P. Simons*, *Johan de Witt*, dl. I, bl. 72.

gedoofd.¹⁾ Intusschen hadden de geschillen met Engeland een' aanvang genomen, die weldra in een open strijd zouden uitbarsten. De briefwisseling van de Witt met onze gezanten te Londen²⁾ vervult ons met bewondering voor den onvermoeiden ijver en het onuitputtelijke ver-
nuft, waarmede hij dezen krijg trachtte te ontgaan, en toen deze eindelijk uitbrak, had hij Frankrijk door het tractaat van 1662 zoodanig aan onze belangen weten te verbinden, dat niet alleen de Bisschop van Munster, Englands bondgenoot, spoedig tot den terugtogt gedrongen werd,³⁾ maar ook binnen drie jaren de vrede te Breda tot stand kwam, waaraan de Fransche tusschenkomst niet minder deel had dan de roemruchtige togt naar Chatham.⁴⁾ Het was bij deze gelegenheid echter gebleken, dat de landmagt in een diep vervallen staat verkeerde. Zoodra men dus gegronde vrees voor de bedoelingen van Frankrijk begon te koesteren, was de Witt er op uit, om ook in dit opzigt zich tegen eenen onverhoedschen aanval te dekken.⁵⁾ Niets werd door hem onbeproefd gelaten om den hevigen storm af te wenden, die van den kant van Frankrijk dreigde,⁶⁾ en het is een aandoenlijk maar verheven schouwspel den grooten man met al de hulpmiddelen der meest geoefende

1) Mr. P. Simons, t. a. p. bl. 110 vv. — *Luzac*, Holl. Rijkd. III, bl. 373.

2) *Brieven*, DI. IV. Zie vooral bl. 354, 416.

3) *Mignet*, *Negotiations relatives à la succession d'Espagne*. Paris, 1835. t. I. bl. 423 vv.

4) *Mignet*, t. a. p. t. I Part. II Sect. III, bl. 411—449.

5) Mr. P. Simons, t. a. p. dl. III bl. 185, 244 vv., 270 vv.

6) *Mignet*, t. a. p. t. II. Part. IV. Sect. I. bl. 482—577. t. III. Part. IV Sect. IV. bl. 559—711. *Brieven van de Witt*, deel I, II en IV.

diplomatie te zien worstelen met den heerschzuchtigen Lodewijk XIV en den beginselloozen Karel II, die in hun geheim traktaat van Dover ¹⁾ den ondergang der Republiek reeds gezworen hadden. ²⁾

Verre dus van uit begeerte tot uitbreiding der grenzen, ³⁾ of wel om vreemde natiën tot verlaging van hare toltarieven te dwingen, tot geweld zijne toevlugt te nemen, bleeft de Witt den weg des vredes bewandelen, zoolang die met de eer ⁴⁾ en het aanzien van den Staat strooken kon. Want evenzeer als van ijdele roemzucht, was hij vrij van flauwheid of lafhartigheid. Het beslag, in 1657 met zulk een gunstigen uitslag op allen Franschen eigendom

1) Van 22 Mei 1670. *Mignet*, t. a. p. III bl. 187. Zie ook bl. 256.

2) *Macaulay*, Sir William Temple. *Critical and Hist. Essays*. ed. Tausch. Leipz. 1830. t. III bl. 189: "It was hardly possible even for a man so penetrating as De Witt to foresee to what depths of wickedness and infamy this execrable administration (the Cabal) would descend."

3) De stad Munster wilde zich in 1660 onderwerpen. "Een voorslag bij de meeste Provinciën smakelijk; niet bij Holland." *Groen van Prinsterer*, Handboek, I, bl. 447.

4) Hij let er op, dat de Franschen in de officieele stukken niet schrijven zouden *Srs. les Etats*, maar voluit *Seigneurs*. *Brieven*, I bl. 641. Over de aanmatiging der Engelschen ten opzichte van het *dominium maris* schrijft hij in 1661: "ick hebbe rondt nyt verklaert, dat eer wij die imaginaire Souverainiteyt souden erkennen, ofte bij maniere van Concessie van de Engelsche ontfangen, die vryheydt tot het bevaren ende bevisschen van de Zee, die ons van de nature, ende nae 't Volckeren-recht competeerde, wij alle den laetsten druppel bloedt daer by souden laeten. IV, bl. 144. Vgl. VI. bl. 524: "soo sal UEd. (*N. Heyns*, namelijk *Heinsius* de beroemde philoloog en dichter, gezant in Zweden) oock in 't toekomende seer wel doen in mondclinge of schriftelycke aanspreeke, die UEd. aan syne Majesteyt soude mogen komen te doen, geene woorden te gebruycken, die eenige de minste subjectie denoteren, of daer nae smaecken souden mogen."

gelegd,¹⁾ de reeds vermelde oorlogsverklaring aan Portugal in hetzelfde jaar, en de vastberadenheid, waarmede hij twaalf jaren later den aanval van Frankrijk afwachtte, toen hij de overtuiging had verkregen dat deze onvermijdelijk was,²⁾ waarborgen hem volkomen tegen zulk een verwijt.

Wat echter het evenwigt van Europa betreft, uit twee oogpunten zag hij de dringende noodzakelijkheid in om daarvoor in de bres te springen. De handel op de Oostzee was voor de onzen van het hoogste belang. Niet alleen moesten naauwe alliantien met Denemarken ons tegen de ijverzucht der Hanzesteden, met namen van Lubeck, behoeden; maar bovenal moest daartegen gewaakt worden, dat niet eene der Noordsche mogendheden eene beslissende overmagt en daardoor de gelegenheid verkreeg om onzen handel afbreuk te doen.³⁾ Het evenwigt tusschen Denemarken en Zweden te bewaren, was reeds ten tijde van Oldenbarneveld een der grondregelen van Hollands politiek geweest;⁴⁾ en de herhaalde tusschenkomst in de Noordsche

1) Mr. P. Simons, t. a. p. 1 bl. 68 vv.

2) De Fransche gezant *de Pomponne* schreef den 3 Oct. 1669 aan Lodewijk XIV, toen de Staten besloten hadden zich te wapenen, en met hoogere tol-tarieven de Fransche verbods-maatregelen te beantwoorden: « Nul autre n'avait fait paraître plus d'éloignement que M. de Witt pour un parti si périlleux; si j'en crois des gens instruits, nul autre ne témoigne à cette heure plus de résolution pour le hasarder ou au moins pour s'y préparer, le temps qu'il donne à délibérer, devant que de prendre une résolution, est suivi de beaucoup de fermeté lorsqu'il l'a prise. » *Mignet*, III, bl. 597. — Vgl. het oordeel van *d'Estrades*, in zijne *lettres* (uitgave van 1719), t. IV, bl. 128, 140, 157, 306, en van *Temple*, bij Mr. P. Simons, t. a. p. 1 bl. 200.

3) Vgl. *Lusac*, Holl. Rijkd. III. bl. 342 vv.

4) Mr. G. W. *Vreede*, Nederland en Zweden. Utr. 1841, 1844. bl. 31, 48, 55, 96.

aangelegenheden, in 1656 en volgende jaren, ¹⁾ bewees, hoe de Witt in dit opzicht aan de staatkunde van zijnen grooten voorganger getrouw bleef. ²⁾

Gewigtiger nog was de bezorgdheid voor Frankrijk, waarin wij zagen dat de la Court volkomen deelde. Wel hadden de Staten Generaal nog in 1634 Richelieu een plan van verdeeling der Spaansche Nederlanden voorgesteld; ³⁾ doch sedert had men met dien Staatsman ingezien, hoe onmisbaar die scheidsmuur voor de rust van beide landen was; en tevens, hoe daardoor de onafhankelijkheid der Republiek werd verzekerd. ⁴⁾ Vooral nadat van Beuningen in 1662 het eerst aan de Witt zijne onrust omtrent de ware bedoelingen van Lodewijk had medegedeeld, ⁵⁾ was diens staatkunde onafgebroken op dat punt gerigt; ⁶⁾ en, zoo hij al aan d'Estrades den voor-

1) *Groen van Prinsterer*, t. a. p. I bl. 445 vv.

2) *Brieven*, III bl. 589; «het but van de voornoemde drie Staeten (Frankrijk, Engeland en de Nederlanden) behoorde te syn, de Koningen van Sweden ende Denemarcken te brengen in soodanig postuer, dat sy den anderen souden konnen balanceren.» bl. 634: «opdat de Commercien sonder verhinginge haere loop mogen hebben.» De la Court keurt die tusschenkomst af. *Aanwijzing* bl. 256.

3) *Mignet*, t. a. p. I bl. 174.

4) Den 23 Febr. 1669 verklaarde de Witt ronduit aan den Franschen gezant de Pomponne: «que leur (n. des Hollandais) salut dépendait de la barrière que forme encore ce qui reste des Pays-Bas au roi catholique.» *Mignet*, t. a. p. III, bl. 574.

5) *Brieven van de Witt*, I, bl. 476, 493. Vgl. *H. J. van der Heim*, dissertatio de Legationibus a C. Beuningio gestis. Lugd. 1847. bl. 76 vv.

6) Vgl. *Mr. J. R. Thorbecke*, in het *Drie-maandelyksch Tijdschrift* voor 1836, n°. 2 bl. 185. «Johan de Witt stond op een scherpen post. Zijn leven was een strijd tegen het lot der Republiek; een strijd, waarin zij het spits afbeet voor de zaak van het regtsgenootschap der volken. Men verhaalt van eene magtige stad der oudheid, dat de gra-

slag deed, om de gewesten, waarop de begeerlijkheid van Lodewijk vlamde, te verbrokkelen, ¹⁾ de verdere loop der onderhandelingen bewees overtuigend dat, dit slechts een middel geweest was om diens gezindheid te polsen. ²⁾

§ 2.

Het tweede punt, dat bij de behandeling der buitenlandsche politiek onze aandacht trekt, betreft de verbonden en verdragen met vreemde mogendheden, wier hoofddoel alweder de bescherming van den koophandel behoorde te zijn. De la Court weidt in 't breede over dit onderwerp uit. Een kort overzicht zijner denkbeelden zal echter voldoende zijn.

Hij begint met de onderscheiding tusschen *Vreedens-Tractaaten*, welke bestaan in „eene weederzijdige beloften van elkanderen geen quaad te doen,“ en *Alliantien* of *Verbonden*, welke verpligten „tot ietwes te doen, dat men sonder *Alliantie* veeltijds niet doen, ofte tot ietwes te laten, dat men sonder *Alliantie* veeltijds niet laten soude willen.“ ³⁾ De eerste zijn even heilzaam als de laatste verderfelijk. Want hier ontbreken dwangmiddelen; en dus gaat de magtigste met de voordecen heen, daar ieder slechts zijn eigen belang beoogt.

ven harer dappere en goede burgers aangelegd waren in de vestingwallen, welke haar verdedigden. De Witt viel op de bres zelve. »

1) *Mignet*, t. a. p. I, bl. 199. Lodewijk zelf twijfelde aan de opregtheid van dien voorslag. bl. 189.

2) *Brieven van de Witt*, IV, bl. 749: «ieder een stuk te laeten behouden is contra *Principia*, *Gallum amicum*, *non vicinum*. » Vgl. bl. 401, noot 2) dezer Verhandeling.

3) *Aanwysing*, bl. 266.

Alleen dan kan men voordeel van eene Alliantie trekken, „als men bedingd dat een ander eerst moet volbrengen.“¹⁾ — Want omdat de *Heersugtigheit* alle andere herts-togten te booven gaat, ende de Hoge-overheid, en voornamentlik een Monarch, selfs allen *witerliken*, ende insonderheid den *Publiken* Gods-dienst ordonneerd, be-ende ont-kraftigd, naar 't met den wel-stand der Regéeringe, ende der gemene Onderdanen welvaren, hier ende hier naa meest over een komt ofte strijdig is: soo segt men te regt dat den *Staat* nog bloed nog Religie heeft, ende dat de eenvoudigheid altyd bedroogen werd; sulks het regt van 't spel is, Betrout niet, soo werd gy niet bedroogen.“²⁾ Een vorst door geschenken te willen winnen, is even goed als „syne gaven aan den Duivel op te offeren, om van hem niet beschaadigd te worden.“ Schenkingen aan gunstelingen daarentegen kunnen dienstig zijn, om een dreigend kwaad te voorkomen.³⁾ Alles komt

1) Dit is geheel in den geest van Johan de Witt. Bij gelegenheid der onderhandelingen over een tractaat met Engeland in 1659 schreef hij: „dat men geene gedaghten hebbe tot offensive Ligen“ (*Brieven*, III, bl. 694) en verklaarde „dat die onvoorsichtigheydt in de Regenten alhier niet en konde werden gesupponeert, dat men sich van deser syde naeder soude verbinden, — — — sonder de minste seeckerheyte, dat — — het beloofde insgelycks — — gepresteert soude werden.“ (t. a. p. bl. 762.) Bij het sluiten van het traktaat van 1662 met Frankrijk driegt hij er op aan „dat alle dooenelycke precautien geadhibeert werden in consideratie dat van deser zyde getracteert wert *cum potentiore*.“ (t. a. p. I, bl. 429.) Zie dezelfde voorzorg ten opzichte van Engeland, IV, bl. 123. Vgl. II, bl. 606. — Zelfs bij gelegenheid der Triple Alliantie sloeg de Witt alle voorlagen tot een *offensief* verbond met Engeland af. *Mignet*, t. a. p. II. bl. 347.

2) *Aanwysing*, bl. 269.

3) P. de Groot schrijft den 8 Dec. 1668 uit Stockholm aan de Witt: „Hoe meer dat ick dese ende andere Regeeringen considerere, hoe

er op aan „of de bedingers een gemeen *Interest* hebben“; want anders worden alle verbonden gemaakt ten voordeele des sterksten.¹⁾

Na deze algemeene beginselen gesteld te hebben, gaat onze Schrijver voort, met in 't bijzonder over het al of niet wenschelijke van alliantien voor Holland te spreken. Hollands interest bestaat „*purelik* in *Vrede*“; dus zijn alle verbonden „geboud op Conquesten en glorie“ schadelijk, en alleen die, welke gemeenschappelijke verdediging bedoelen, voordeelig, omdat zij den vrede bewaren en verlengen, of den oorlog verkorten.²⁾ De republieken, die „op vrede en koopmanschap gefondeerd“ zijn, en met ons hetzelfde belang hebben, zoeken ons aan den eenen kant altijd te zeer de loef af te steken, om vertrouwen te kunnen inboezemen, en zijn aan den anderen te onbeteekenend, om krachtadigen bijstand te schenken. Dus moeten met deze geene alliantien gesloten worden, maar alleen tractaten van vriendschap en handel.³⁾ „*De Keiser*

meer dat ick geconfirmeert werde in het gevoelen, dat ick hebbe, dat de grootste sacken, nae de interessen van de principaelste Ministers, ende niet nae die van het publick, werden gemanieert; ende dat doorgaens een seeckerder ende onkostelyekster wegh is, die te winnen, die het oor van een Koningh hebben, als den Koning selfs; omdat al het geene, dat aen het Gemeen wert gegeven, niemant particulierlyck en obligeert, ende daeromme meer reputatie, als danck behaelt.“ *Brieven*, II, bl. 605. Vgl. bl. 617, 618.

1) *Aanwysing*, bl. 273.

2) *Aanwysing*, bl. 275.

3) Zie tot bewijs, hoe vroeg men in Holland reeds aan diergelijke verbonden dacht: *Lusac*, Holl. Rijkd. I, Bijlage A, bl. 7. — *Brieven van de Witt*, I, bl. 677 (3 Jan. 1664): „Om met de Republycque van Venetiën eenig naeder Tractaet aen te gaen, te weten van Vriendschap, Commerce ende Marine, vertrouwe ik dat alhier wel goede inclinatie soude werden gevonden; maer den Staedt te obligeren tot

en *Koning van Poolen* zijn voor ons gansch niet considerabel; ende de Kroon *Deenemarken* soo onmagtig, en voor- als nog soo weinig bequaam om te oorlogen, dat wy het selven nooit vreesen, ende nu nog min hoopen moeten daar van in onse ongemakken te werden geholpen. *Sweedens* en *Brandenburg* zyn ook soo magteloos, dat wy deselve nooit teegen onse vyanden souden konnen in waapenen brengen, sonder daar toe merkelijke sommen van penningen vooraf te verstrekken; en, gelijk als hier booven vermeld, alle sodanige Alliantien zijn bow-vallig.¹⁾ Mogt echter de hulp dier zwakke mogendheden wensche- lijk worden, dan kunnen wij er gerust mede handelen, daar wij, als de sterkste, immer zonder gevaar het trak- taat onder eenig voorwendsel zouden kunnen verbreken. »Gelyk waarelik tusschen *Souvereine Heeren* alle *Ver- bonden* aangegaan, ende de *ceden* gedaan werden, im- mers behoorden te werden, met deze stilzwygende conditie, *de selve naar te komen, soo lange het interest des Lands dat toelaten sal.*»²⁾

Wij treffen hier eene geringschatting van de heiligheid der verdragen aan, welke van eene machiavellistische kleur³⁾

seecker ende present verscot van merckelycke subsidien, op eene onseeckere verwagtinge van groote vergeldinge naer 't verloop van veel tijds, ende de veranderinge van verscheyden saeken, dunckt my niet seer geraeden, voornaementlyck aen eene Republicque, die voor desen met 'r daedt getoont heeft, dat sy niet light vrywilligblyck en scheyt van gelt, ende die 't desen staedt ongelegen is met maght te gaen executeren. »

1) *Aanwysing*, bl. 279.

2) *Aanwysing*, bl. 280.

3) *Macchiavelli*, del Principe. Cap. XVIII, bl. 310: «Né mai ad un principe mancheranno cagioni legittime di colorare la inosservanza.» — Lodewijk XIV dacht niet anders. Hij vroeg in November

niet is vrij te pleiten. Het doet eer aan de regtschapenheid ¹⁾ van onze voorvaderen, dat dit zwakke punt in de door onzen schrijver verkondigde leer dadelijk opgemerkt en afgekeurd werd. Immers wordt in het Plakaat van hunne EdelGrootmogenden van 28 Mei 1669, waarbij de gedrukte exemplaren der *Aanwijzing* worden verbeurd verklaard, na de verachting van *de publycque kerk* als reden van veroordeeling opgegeven, dat „het voorschreve Boeck in veele passages aanleydinge soude geven — — omme — — te insinueren veele pernicieuse, detestable ende verfoeyelycke maximen, medebrengeude dat men niet langer schuldigh is Alliantiën ende be-eedighde Verbonden te houden ende te presteren, als de observantie van eedt en trouw met het intrest van de Republycque kan werden gecompassert; zynde gronden ende maximen, die by alle Menschen, maer voornamentlyck by desen Staet (die altydt hare hoogste glorie heeft ghestelt in een religieuse observantie van Traktaten, Verbonden ende Alliantiën) behooren te zyn ende te blyven in een eeuwige afschriek ende execratie.“ ²⁾ Dat deze verklaring geheel in den geest van Johan de Witt was, kan uit onderscheidene plaatsen zijner Brieven blijken. ³⁾ Zijn geheele bestuur werd door

1671 aan *Condé* of hij, een tractaat van onzijdigheid met Spanje sluitende, zich niet een voorwendsel benemen zou, om de Nederlanden aan te vallen. Want *«il n'entendait pas s'interdire à tout jamais de lui déclarer la guerre lorsqu'il y trouverait sa convenance.»* *Condé* antwoordt: *«ces sortes de prétextes ne manquent guère, quand on est en état de les faire valoir.»* *Mignet*, t. a. p. III bl. 665, 669. Vgl. bl. 692.

1) De twistschriften tegen de la Court trekken vooral van dit punt partij, om hem aan te vallen. Zie b. v. *Hollands Ophkomst*, bl. 236.

2) *B. W. Wittevoaall*, Proeve enz. bl. 189.

3) VI, bl. 98. «de voorslag om haer Hoog Mog. te doen afgaen

de meest naauwgezette naleving der tractaten gekenmerkt. Onze tusschenkomst in den Noordschen krijg van 1656 levert daarvan een sprekend voorbeeld. Het door de Zweden belegerde Dantzig had zich tot bijstand aan de Staten Generaal gewend, de Hollandsche zeevaart eischte dringend, dat aan dit verzoek voldaan wierd, en niemand kon vuriger dan Johan de Witt de opheffing dier belemmeringen wenschen. 1) Toch aarzelde hij aan de Resolutie van Holland, om aan de benaauwde stad hulp te zenden, gevolg te geven, omdat het verdrag, in 1640 met Zweden gesloten, zulks niet scheen te gedoogen. Hij deelde zijne bedenkingen bij missive aan de voornaamste Regenten van Holland mede, en eerst toen deze verklaarden bij het genomen besluit te volharden, dreef hij het in de Staten Generaal door. 2)

Het is te betreuren dat de onpartijdige geschiedenis het oordeel vellen moet, dat niet alleen in dit geval de staatkunde onzer voorouders van de zuivere beginselen des regts afweek. Zoowel bij den vrede van Munster als bij dien van Nijmegen ontging men het verwijt van trouweloosheid niet, daar men er alleen op uit was, om door een afzonderlijk verdrag gunstige voorwaarden te bedingen. 3) Baatzucht was evenzeer het karakter van de

eenige voorige Alliantien, is, myns bedunckens, by UEd. wel te reghte met ernst gedebatteert, ende moeten maximen in desen staet nooit ingevoert, oock, myns oordeels, soodaenige propositien niet sonder demonstratie van misnoegen aengehoort werden. Vgl. V, bl. 15.

1) *Brieven*, III, bl. 47 vv.

2) *Brieven*, V. Voorreden, bl. X vv. Vgl. bl. 420.

3) *Groen van Prinsterer*, t. a. p. bl. 358, 328. Vgl. Mr. G. W. Vreede, de verdiensten onzer voorouders in 't vak der diplomatie. Gorinch. 1835. bl. 32, aant. 15.

Hollandsche politiek als dat van alle andere mogendheden¹⁾. Maar zoo wij op dit punt de aangeboren ingenomenheid met de daden van het voorgeslacht aan de waarheid ten offer brengen, mogen wij evenmin verzwijgen, dat het doel hunner Staatskunde zich in verscheidene opzigten zeer gunstig onderscheidde. Hunne zaak was die van vrijheid en regt. Naauwelijks vrijgevochten van Spaansche dwingelandij, werden zij de natuurlijke beschermers van de burgerlijke en gewetens-vrijheid van Europa.²⁾ Terwijl elders het belang der dijnastie de staatkunde regelde, stond bij hen de bloei en kracht des vaderlands, het waarachtige welzijn der natie op den voorgrond; en zóó uitstekend door kunde en beleid waren hunne diplomaten, dat alleen Lodewijk XIV, die de vorstelijke gaaf bezat om het talent op te sporen en aan het licht te brengen,

1) De zending van Pauw en Joachimi in 1649 naar Engeland, om pogingen ten gunste van Karel I te beproeven, was zeker een edele stap. Maar zou men dien gedaan hebben, zoo de stadhouder Willem II niet met eene dochter van dien koning ware gehuwd geweest? Zie over die bemiddeling: *Guizot*, histoire de la révol. d'Angleterre. Oeuvres Choiesies, Brux. 1848, bl. 187, 201-207. Vgl. *Clarendon*, history of the Rebellion, Vol. I. P. II, bl. 1019: «The Prince of Orange (Frederik-Henrik) had a very signal affection for the Kings service; — the States of Holland were so far from being inclined to the King, that they did him all the mischief they could.» Aangehaald bij *Mr. G. W. Vreede*, de verdiensten onzer voorouders enz. bl. 34.

2) *Macaulay*, Life and Writings of Temple, t. 2, p. bl. 186: «From the Restoration to the accession of the house of Hanover, Holland and France were to England what the right hand horseman to the left hand horseman in Bürger's fine ballad were to Wildgraf, — the good and the evil councillor, — the angel of light, and the angel of darkness. The ascendancy of France was inseparably connected with the prevalence of tyranny in domestic affairs. The ascendancy of Holland was as inseparably connected with the prevalence of political liberty, and of mutual toleration among Protestant sects.»

met hen kon wedijveren. ¹⁾ In eene eeuw, waarin klein-geestigheid en egoïsme den schepter zwaaiden, ²⁾ hebben zij voorzeker de schoonste rol vervuld.

De verbonden met rijken, die in aanzien en magt ons op zijde kwamen of overtroffen, zijn in de vorige beschouwing van de la Court nog niet besproken. Hij behandelt deze in afzonderlijke hoofdstukken, waarvan ik den inhoud zal opgeven.

Alleen Frankrijk, Spanje en Engeland, zegt hij, zijn volkomen tegen ons bestand, zoodat „geen ons vreesd, maar wij haar vreesen moeten.“ ³⁾ Jegens deze moeten wij dus zeer voorzigtig zijn, en nagaan hoeveel wij hen en zij ons kunnen schaden.

Frankrijk voert veel manufacturen ⁴⁾ naar ons uit. Het Fransche zout en de Fransche wijnen worden meest door ons gesleten en verhandeld; doch in geval van oorlog zouden wij wijn uit Duitschland en zout uit Portugal en Spanje kunnen halen, en daarmede dezelfde winsten maken, terwijl de gewone inkomsten van den adel en de geestelijkheid in Frankrijk zeer zouden verminderen. De Fran-

1) *Guisot*, hist. de la Civil. bl. 341: «Il n'y a de diplomatie en Europe au XVIIe siècle, qui paraisse égale à la diplomatie française, que la diplomatie hollandaise. Les ministres de Jean de Witt et de Guillaume d'Orange, de ces illustres chefs du parti de la liberté civile et religieuse, sont les seuls qui paraissent en état de lutter contre les serviteurs [du grand roi absolu].»

2) *Von Rotteck*, allgemeine Geschichte, dl. VIII, bl. 20: «Keine Periode ist so arm an gemüthlichen oder geistigen Triebkräften; von einem Willen, von einem selbstständigen Leben der Völker kaum mehr eine Spur; alle Bewegung geht von den Höfen aus, ihre Hebel sind Intriguen, Geld und Waffen.»

3) *Aanwijzing*, bl. 281.

4) Van deze wordt eene geheele lijst opgegeven op. bl. 282 vv.

schen hebben weinig schepen, en drijven meest al hunnen koophandel met Hollandsche vaartuigen, 't geen hun bij vredebreuk tot groot ongerief zou strekken. Te land kan Frankrijk ons evenmin aanvallen als ter zee, wegens de gesteldheid van onze kusten, terwijl het ons zeer gemakkelijk valt in Frankrijk te landen en te plunderen. Alleen door het in beslag nemen van onze schepen en het belemmeren van onzen handel in de Middellandsche zee kan het ons schaden; doch dit weegt niet tegen onze voordeelen op. Het schijnt dus dat wij Frankrijk evenmin behoeven te vreezen, als Frankrijk ons. Derhalve moeten wij ons zorgvuldig van alle alliantien met dat Rijk onthouden, te meer daar Spanje en Engeland door zulk eene aansluiting minder geducht voor Frankrijk zouden worden, hetgeen niet in ons belang is. ¹⁾

Spanje moet door talrijke vloten gemeenschap houden met zijne West-Indische bezittingen, even als met Napels en de Nederlanden. Daartoe worden voor een groot gedeelte onze schepen gebruikt, daar Spanje's zeemagt gedurende den oorlog zeer verminderd is. Bij het uitbreken van den krijg zouden wij dat land dus op zee en in zijne buitenslandsche en overzeesche bezittingen zeer veel afbreuk kunnen doen. Daarentegen kan Spanje uit zijne Nederlanden met een leger in ons land vallen, hetgeen echter wegens de bevestiging van onze grenzen weinig schaden zou, terwijl wij dan ook altijd Frankrijk zouden kunnen bewegen om Spanje aan te tasten. De aanhang der roomsch-Katholieken is te zwak om in zulk een geval gevaarlijk te worden. De slotsom dezer beschouwing is, dat Spanje groote voordeelen van ons trekt, terwijl een oorlog voor beide landen

¹⁾ *Aanwysing*, 2. Deel, Cap. VIII. bl. 281—287.

ongeraden is. Maar evenzeer moeten wij ons van alliantien met Spanje onthouden, daar in het gewigt van Frankrijk en Engeland tegenover dat rijk onze zekerheid gelegen is. ¹⁾

Engeland is door den aanwas van zijne manufacturen, de ontdekking van *„die onuitspreekelijk vis-rijke Terre-neufse bank,“* de stichting der koloniën in West-Indië en de aanwinst van Schotland zeer magtig geworden, en heeft daarbij eene aanzienlijke schoepsmagt gekregen. Daar het te land niet kan aangevallen worden, en wegens het bijna voortdurend waaijen der weste-winden er altijd voor de schepen gelegenheid is om uit te zeilen, zoo kan het onze zeevaart ten allen tijde grootelijks verontrusten. Maar vooral sedert de navigatie-akte voert Engeland veel meer bij ons in, dan omgekeerd, en heeft dus bij den vrede een dubbel belang. Door onze vloten zouden wij den Engelschen handel veel nadeel kunnen toebrengen, vooral aan de kustvaart, die wegens de kleine en verspreide rivieren zeer aanzienlijk is. Veroveringen kunnen de Engelschen op ons evenmin maken, als wij op hen; maar terwijl de Engelschen op onze lage kust niet gemakkelijk kunnen landen, laat de *„suivere diepe kust“* van Engeland, Schotland en Ierland ons toe overal *„onder beschut van ons eigen kanon volk aan lande te setten, ende daar meede die Steeden, Vlekken en Dorpen te plonderen, ende in den brande te steeken.“* ²⁾ Engeland kan alleen een oorlog ter zee voeren; daartoe is meer geld noodig, dan waarover de Koning beschikken kan. Het Parlement zou

¹⁾ *Aanwijzing*, 2. Deel, Cap. VIII, bl. 287—290.

²⁾ In het *Interest* komen deze laatste woorden niet voor. Zij slaan op den roemvollen togt naar Chatham.

in zulk een geval blijvende belastingen moeten toestaan, waartoe het nimmer komen zal, daar de koning het dan niet meer zou beschrijven.¹⁾ Daarenboven zouden wij met onze spaarzame regering²⁾ met weinig hulpmiddelen veel meer kunnen doen dan Englands monarchie met veel, terwijl de belastingen in Engeland weldra zoo drukkend zouden worden, dat men den koning door oproer dwingen zou aan den oorlog een einde te maken. Doch deze is ook niet in het belang van 's konings gunstelingen; want, òf zij zouden zich zelve aan het kriegsgevaar moeten blootstellen, òf aan land blijven en aanzien »dat de Admiralen de eere der goede successen en zij de *schande* der quaade souden moeten draagen; wanneer sy, in plaatse van alle behoefligheden wel te versorgen, zig met de penningen uit de subsidien en buiten spruitende souden hebben verrijkt.«³⁾ Een oorlog is dus voor beide partijen zeer schadelijk; de Engelschen zouden ons ter zee, wij hen te land meer afbreuk kunnen doen. Wij moeten derhalve onze marine versterken, en met Engeland geene andere alliantien aangaan, dan *defensive* tegen Frankrijk, welke berusten op gemeenschappelijke vrees. Want elke andere zou ons tegenover Engeland zwakker maken, terwijl het bij gezamenlijke veroveringen den buit behouden zou.⁴⁾

1) Vgl. *Macaulay*, history of England. ed. Tauchn. Leipz. 1849. dl. 1 bl. 224.

2) *Aanwysing* bl. 297: «Ende is wel aan te merken, dat gemelde quistinge ende spaarzaamheid respectie, niet alleen in de *finantie* ende omtrent de gemeene geld-middelen, maar ook in de bysondere *huyshoudingen* der Engelschen en Hollanderen bevonden werd.»

3) Zie *Macaulay*, t. a. p. I, bl. 303 vv.

4) *Aanwysing*, 2. Deel, Cap. IX bl. 290—302. — Men denke bij deze voorspelling o. a. aan Gibraltar.

De la Court wijkt bij deze beschouwing van Hollands staatkunde ten opzichte der groote mogendheden meer of min van zijn vorig beweren af, dat de bewaring van het evenwigt ons volkomen onverschillig was, en erkent het belang daarvan dat niet alleen Frankrijk, maar ook Engeland en Spanje door de beide overige worden in bedwang gehouden. Johan de Witt was geheel van het gewigt dezer zaak voor Hollands onafhankelijkheid overtuigd. Engeland door Frankrijk, Frankrijk door Engeland van zich af te houden, was een beginsel, waaraan hij tot het laatste getrouw bleef.¹⁾ Het traktaat van 1662 en de Triple Alliantie mogen daarvan ten bewijze strekken. Ook deed hij altijd pogingen om met beide mogendheden te gelijk verdragen te sluiten, opdat hij aan geene van beide reden tot misnoegen geven zou.²⁾ Voor het diepgezonkene Spanje echter, dat herhaaldelijk om bescherming van zijne Nederlanden smeekte,³⁾ was hij minder dan de la Court beducht; en

1) Vgl. *Groen van Prinsterer*, t. a. p. I, bl. 410 §. 333.

2) *Brieven*, III, bl. 406, 623. Vgl. de *Memorie van mijne intentien en notabele bejegeningen*, door *Hugo de Groot*, in het *Oud en Nieuw, uit de Vaderlandsche geschiedenis en letterkunde, verzameld door P. Scheltma*. Amst. 1844, Bl. 221: «Nopens de Alliantien van ons Landt, waer onder de voornaemste syn *Vranckryck* en *Engelandt*, heb ick altyt geoordeelt, dat men die beyde seer respectieuselyck behoort te onderhouden, en die twee Koningen soo veel te behagen, als de vryheyt kan toelaten, sonder den eenen te veel voordeels te geven boven den anderen. Ick was wel indachtigh, hoe dat d'Alliantie eerst met *Engelandt* alleen, aengegaen tot praesjuditie van *Vranckryck*, ende daer nae met *Vranckryck* tot praesjuditie van *Engelandt*, een Graef van *Hollandt* het leven hadde gekost, en veroorsaect de ruine van veel treffelycke en edele familien. Ick wist oock wel, dat die *Contra-balance* ons dienstig was.»

3) *Mignet*, t. a. p. I bl. 258. II, bl. 138. Ook bij Engeland. II, bl. 126: «On chercha à sauver la monarchie par souscription.» Vgl.

hoewel de heerszuchtige ontwerpen van Lodewijk XIV sedert 1669 bijna geen twijfel meer overlieten, toefde hij toch met zich nader aan Spanje te binden, omdat hij wel begreep dat het te allen tijde tot eene alliantie geneegen zou zijn, en hij tegenover Frankrijk elk voorwendsel tot oorlog wilde vermijden. ¹⁾

§ 3.

Het onderwerp der kolonien, waarmede wij ons in dit hoofdstuk nog moeten bezig houden, roert de la Court vooral aan met het oog op de nadeelen der bevoorregte handelsgezelschappen, die de ingezetenen van de vrije vaart uitsloten. In alle landen, zegt hij, ²⁾ en dus ook bij ons, zullen menschen zijn, die door tegenspoed van de middelen zijn beroofd geworden, om hun brood te verdienen. Hierbij komen afstammelingen van Regenten, die door *Nieuwelingen* verdrongen zijn, en daarom van gezag en eer verstoken naar *veranderinge tragten*; en behoeftigen, die door onzen rijkdom worden aangelokt, en, zoo zij hier hunne nooddrift niet bevredigd vinden, ligtelijk onlusten zouden verwekken, waarbij

Mignet, t. a. bl. III, p. 4: «Tant que la monarchie espagnole avait été assez puissante pour inquiéter en même temps la France et la république des Provinces-Unies, ces deux états avaient été des alliés naturels. Mais après la paix des Pyrénées, l'Espagne étant tombée dans un état complet d'impuissance, les Hollandais s'aperçurent promptement que le danger s'était déplacé pour eux, et qu'au lieu d'avoir désormais à craindre l'hostilité de leurs anciens maîtres, ils n'avaient plus à redouter que les empiètements de leur ambitieux allié.»

1) *Mignet*, t. a. p. III, bl. 372. Eerst den 17 Dec. 1671 werd eene defensive alliantie met Spanje gesloten. *Ibid* bl. 662.

2) *Aanwijzing*, bl. 112.

de woelgeesten der eerstgenoemde soort zich tot leiders zouden opwerpen. Ten einde dat kwaad te keeren, hebben oude en nieuwe Staten *Coloniën* aangelegd, „om den benaawden of misnoegden Ingezetenen *een oopen* te geeven;” weshalve het verwonderlik is, dat Holland dit voorbeeld nog niet heeft nagevolgd, en nog geen „vrije *Coloniën* voor alle Hollandse Ingezetenen heeft gemaakt: hoewel wy met onse scheepvaart seer veele vrugtbare, leedige, ende onbebouwde Landen ontdekt, ofte beseilt hebben, alwaar indien *Colonien* waren opgereggt, sodaanig vry, en nogtans onderworpen aan de Heeren Staaten van Holland, als de Hollandse platte Landen en niet stemmende Steeden zijn; soude konnen veroorzaakt werden, eene ongeloovelik groote ende seekere *Negotie* en scheepvaart met de Inwoonders van Holland.” Het moederland trekt daar voordeel van, omdat zijne geldmiddelen en krachten zoowel in vrede als in oorlog daardoor gesterkt worden; en omdat men misnoegde ingezetenen kan loozen, door hen in de kolonie eenig bewind te geven. Maar de octrooijen der Oost- en West-Indische compagniën beletten het aanleggen van nieuwe volkplantingen, door van alle plaatsen, waar zulks geschieden kon, alle andere ingezetenen uit te sluiten. Hierdoor worden belangrijke uitwegen aan den handel ontnomen. Van de bewindhebbers dier compagniën, die alleen de eigenbaat der deelhebbers beöogen, is eene openstelling der koloniën niet te verwachten. Men heeft wel beweerd, dat de Hollanders in Oost- en West-Indië te vadsig zijn en te ongebonden leven, om nieuwe koloniën te kunnen stichten en in stand houden; doch de voorspoed, dien wij overal gehad hebben, waar wij ons ook hebben neêrgezct, bewijst het tegendeel.

„Ende die daarenboven aanmerkt, dat geene Landen ter Weereld, 't zy wey- 't zy teel-landen soo veel, als eeven onse Hollandse platte Landen bebouwd zyn; als meede dat geene andere *Boeren* soo veele Vreemde Landen bereisen als de onse: sal over tuygd werden, dat *geene Natie ter Weereld, tot nieuwe Coloniën ende den landbow soo bequaam is, als eeven onse Hollandse Natie.*“¹⁾ Maar het gemelde onverdiende verwijt spruit daar uit voort „dat de Heeren Bewindhebbers der gemelde Compagnien, alle haare Boots- en Krygsluiden als ook alle andere Dienaars op soo naaw-bepaalde voorwaarden huuren, ende hun ook afneemen soo veelvoudige ceden, luidende op verbeurte van hunne verdiende gagien en goederen: dat seer weinige *Inboorlingen* van het Vrye Holland, immers geene dan uit grooten nood, ende daar en teegen seer veel des onkondige of slaafagtige ende ondeugende arme *Vremdelingen*, sig in dien harden dienst verhuuren willen. Gelijk ook waarhaftig is, dat alle desolve sig in de *Indien*, voorneementlik in *Oosten* bevinden, niet alleen gedurende, maar ook selfs naar 't uitgaan van haar dienst, in eene gansch ondraagelike dwang ende slaavernye.²⁾ Sulks aldaar niemand kan see-

1) *Aanwysing*, bl. 159.

2) Vgl. *Nederlandsch Indië in haare tegenwoordige toestand beschouwd*. Batavia 1773: „Zeker zoo de menschen het wel in Europa wisten, zij zouden zig wel wagten, van zoo ligt na Hollandsch India te gaan, en zag men eens van nabij in Europa, de aldaar aangedaan wordende allervernederendste en tirannische behandelingen, ik vertrauwe vast (of alle billijkheid moest daar ook vaarwel gezegt zijn) dat de daar zijnde oppergebieders, in die zaak wel eens order zouden stellen. Men kan dan hier vrij uitroepen: Groote God! nimmer is een Hollander meer gedrukt en veragt geweest onder het Spaansche juk, als onder dit in India gezagvoerend gebroed.“ Aangehaald door *L. C. D. van Dijk*.

kerlik welvaaren, als de Hooge *Ministers*, die gesteld weesende om gemelde *eeden* der Huurlingen en *beveelen* der Compagnie te doen naar koomen, *nimirum quis custodiet ipsos custodes*, ende geene Opsienders om haar te agterhaalen hebbende, gemeenelik malkander verschoonen; ende daar naa hier met groote schatien koomende, vreesen, dat die van de Heeren Bewindhebbers sullen aangehaald en verbeurd gemaakt werden.¹⁾

Tot staving zijner beweringen neemt de la Court het geheele Plakaat over, dat jaarlijks uit naam van den Gouverneur Generaal en de Raden van Indië te Batavia werd afgekondigd. Daarin was onder anderen bepaald, dat alle schuldvorderingen, welke de ambtenaren der Compagnie te haren laste hadden, aldaar moesten worden ingesteld en aangezuiverd; dat niemand zulk eene vordering mogt koopen of verkoopen; dat niemand eenig goud of zilver, gemunt of ongemunt, met zich naar Europa mogt voeren, maar alles tegen wissels aan de Compagnie moest worden afgegeven; dat niemand vertrekken mogt, zonder twaalf maanden loon te goed te hebben; dat men bij zijn vertrek al zijne vaste goederen verkoopen moest, op straffe van verbeurtverklaring ten voordeele der Compagnie; dat niemand koopwaren mogt medenemen, en zelfs voor de vracht

(diss.) historia inquisitionis in delicta a praefectis atque officialibus in India commissa. Traj. 1847. bl. V.

1) Zie over de handelwijze der O. I. Compagnie en het bederf harer ambtenaren: *M. Dassen*, de Nederlanders in de Molukken. Utr. 1848. Derde Afdeeling: de Moluksche eilanden onder het monopoliestelsel; vooral bl. 148 vv. — *de Stuers*, de vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra. Amst. 1849. dl. I bl. 1—27. Bl. 21: «Ouder zulk een bedorven stelsel kon het noch het land noch der Compagnie welgaan.» Dl. II bl. 201: «Hare handelingen kunnen ons slechts leeren wat wij hebben te vermijden.»

van zijn huisraad twee duizend guldens voor elk last betalen moest. Voorzeker hoogst drukkende bepalingen, welke de verklaring wettigen: »Sulks geen wonder is, dat soo weinige loffelike, en soo veele onweetende, leuije, quistige en ondeugende menschen, in dienst dier Compagnien naar Indien vaaren.«¹⁾

Ook hier huldigt de la Court derhalve het beginsel van vrijheid. Hoe ware het te wenschen geweest, dat men zijne wenken opgemerkt en behartigd had! Dan zou de ondernemingsgeest der natie bij voortduring gevoed, en niet door te gemakkelijk verkregen winsten verslapt en ten laatste uitgedoofd zijn. De O. I Compagnie zou niet, na een' kortstondigen maar onvergelykelijken bloei, waarin zij jaarlijks 22°/_o kon uitdeelen, onzen reeds drukkenden schuldenlast met meer dan honderd millioenen hebben bezwaard.²⁾

1) *Aanwijzing*, II. 438.

2) *Blanpot ten Cale*, geschiedenis van Neêrlands zeevaart en handel, Amst. 1836. bl. 113 vv. — *Luzac*, Hollands Rijkdom, I bl. 306 v.

VI. HOOFDSTUK.

R e g e r i n g s v o r m .

Met de behandeling van het vraagstuk, welke regeringsvorm aan het algemeen welzijn de meest bevorderlijke zij, besluit de la Court zijn werk, en wijdt daaraan het geheele derde deel. Wij merkten reeds op, dat de staatkundige schrijvers der 16. en 17. eeuw zich bij voorkeur daarmede bezig hielden.¹⁾ De despotische rigting, welke het vorstelijk gezag sedert de Middeleeuwen genomen had, leidde van zelve tot eene vergelijking met de monarchiën van het Oosten of de tirannen van Griekenland en Rome, op welke de herlevende studie van de klassieke schrijvers bijna onafgebroken wees. De republikeinse geest der oudheid had eene warme sympathie gevonden in de vrije gemeenten, wier *poorterschap* met het *burgerrecht* der ouden zooveel overeenkomst had;²⁾ en indien de laatsten in het *mede-regeren*³⁾ den zekersten waar-

1) Vgl. § 3 der Inleiding.

2) *Brougham*, political philosophy, Lond. 1844. dl. III bl. 7—12.

3) *Cicero*, de republ. l. I. c. XXVII: « Vix particeps libertatis potest

borg der vrijheid meenden te bezitten, hielden de eersten hunne vrijheden en privilegiën voor een niet minder onwaardebaren schat. Geen wonder dus dat de vorst, die de regten zijner gemeenten met roekelooze hand aantastte, op gelijke lijn werd gesteld met den tiran, die zich van de alleenheerschappij had meester gemaakt. Onze strijd tegen Filips was bijzonder geschikt om dergelijke beschouwingen op te wekken, en den afkeer voor alle eenhoofdig gezag te versterken.¹⁾ Behalve den monarchalen regeringsvorm, hadden de ouden nog de aristocratie en de democratie gekend. Tusschen deze bleef de keus over, waar men den eersten verworpen had; doch het was natuurlijk dat men zich bij dien vorm bepaalde, waartoe de geschiedenis langzamerhand had geleid. Bij de opkomst der vrije gemeenten in de Nederlandsche gewesten werden bij elke zaak van eenig gewigt alle poorters bij klokslag tot beraadslaging en beslissing opgeroepen; later waren in vele gemeenten op verzoek der poorters zelve ligchamen van notabelen ingesteld, die in alle zaken, wier belangrijkheid eene algemeene vergadering niet dringend vorderde, zonder nadere raadpleging der burgerij hunne stem uitbragten.²⁾

esse multitudo, cum omni consilio communi ac potestate careat".
c. XXXI: «Itaque nulla alia in civitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium Libertatis habet».

1) Echter was men zelfs na den dood van Willem I nog niet algemeen republikeins-gezind; hoewel Bilderdijk zich voorzeker te sterk uitdrukt in de *Geschiedenis des Vaderlands* dl. VI, bl. 131: «Geen haïr van alle de hoofden te samen genomen (ik voege er gerust de baarden, knevels, enz. bij), dat toen om Republiek dacht. Ja onze vaders zijn wel huns ondanks gerepublicaniseert!» Zie Mr. G. W. Vreede, de verdiensten onzer voorouders in 't vak der diplomatie, bl. 12.

2) *Kluit*, Hist. der Holl. Staatsr. IV, bl. 136 vv. Vgl. *Raepsact*, hist. der États Généraux, (Oeuvres, dl. II) bl. 51 vv., 294 vv.

Het sprak ook van zelf dat de ingezetenen, die zich met handel en nijverheid bezig hielden, den tijd niet hadden om zich voortdurend met aangelegenheden van bestuur in te laten, en deze gaarne aan de meest gegoede en geachte burgers overlieten. Zoo was allengs overal eene aristocratie ontstaan, die hare afgevaardigden naar de gewestelijke Staten zond. Tegenover die vergadering had de Graaf gestaan; maar in welke verhouding? *S. van Slingelandt*,¹⁾ *Kluit*,²⁾ *Raepsaet*,³⁾ en anderen⁴⁾ hebben een helder licht op dien alouden stand van zaken geworpen. Het is thans een onbetwistbaar punt in de geschiedenis van het staatsregt, dat de Graaf oorspronkelijk, eerst als vertegenwoordiger van zijnen leenheer, later als souverein vorst verre boven de Staten verheven was. Maar wij zagen in de Inleiding, hoe de behoeften der vorsten de regten der gemeenten, en daardoor der Staten, trapswijze deden aangroeijen, en hoe men in het regt van verzet een krachtig middel tot handhaving van de verworven vrijheid gevonden had. In de eeuw van de la Court was deze historische ontwikkeling echter nog niet tot klaarheid gebracht. De geschiedenis der Middeleeuwen werd nog lang daarna niet met die naauwkeurigheid behandeld, welke door het voor-

1) Verhandeling van de oude regering van Holland onder de Graaven; in zijne *Staatkundige Geschriften*, dl. I bl. 1—85.

2) Hist. der Holl. Staatsr. dl. I, bl. 17—46.

3) l. a. p.

4) *J. C. de Jonge*, Verhandeling over den oorsprong, voortgang en de hoedanigheid van den invloed des derden Staats; in de *Werken der Leidsche Maatschappij*, 1825, dl. I, Stuk I. — *J. D. Meijer*, Verhandeling over de vraag: of de graven van Holland aan de Staten verantwoording deden of lieten doen enz. 1832; in de *Verhandelingen in geleerde genootschappen*, 2e bundel, 's Grav. 1846 .bl. 153—225.

beeld van Montesquieu¹⁾ opgewekt, meer en meer in zwang gekomen is. De archiven werden nog niet zoo vlijtig onderzocht, onmisbare bronnen lagen nog verborgen. Daarbij had de loop der dingen er toe bijgedragen, om aan de Staten tegenover den Graaf of zijnen hoogsten ambtenaar, den Stadhouder, al meer en meer invloed te verzekeren. Terwijl men tegen Filips streed, was er in de denkbeelden omtrent de wederzijdsche betrekking tusschen Staten, Graaf en Stadhouder natuurlijk verwarring gekomen. De naam van den Vorst, tegen wiens dwingelandij men zich met inspanning van alle krachten weerde, prijkte tot zelfs aan 't hoofd van het Octrooi, waarbij in het vrijgevochten Leiden eene protestantsche hoogeschool werd opgericht.²⁾ Willem I was gewoon bij alle gewigtige maatregelen de Staten te raadplegen,³⁾ omdat hij zonder hunne bewilliging in de noodige gelden toch ook weinig kon uitrigten, en wel begreep, hoe het er op aankwam om alles te vernijden, wat eigenbelang of ijverzucht kwetsen kon. Het bestuur van Leicester versterkte hunne

1) Vgl. *J. Heemskerk*, Diss. de Montesquævio. Amst. 1839. Pars I, bl. 102vv.

2) *P. Paulus*, Verklaring der Unie. dl. I bl. 192. *Bijkershoek*, Quaest. jur. publ. I. II c. I. *Kluit*, t. a. p. I bl. 168. — Zie over die oprigting vooral: *A. 's Gravesande*, de Unie van Utrecht herdacht. Bijvoegsel B, bl. 129—149.

3) *Kluit*, t. a. p. I bl. 70. In de *Ordonnantie ende Instructie by den Prinse van Orange gemaect voor die van Holland, om by provisie daer nae 't selve Lant geregeert te worden*, van 23 Aug. 1572, verklaart hij daarinne niet te zullen doen of ordonneren dan by advyse van de Staten, soo dien die gelegenheid des Lands en de humeyren van de ingesetenen van dien best kennelyk waren. Vgl. bl. 78: „de Stadhouder had beloofd, niet dan met hun advis te zullen bevelen, niet, omdat zij daartoe gerechtigd waren, enz.“ Zie ook dl. II, bl. 370. — *T. P. Tresling*, Disquisitio historica de prudentia Guilielmi I in republica perturbata. Traj. 1831. bl. 185.

zelfstandigheid; en zoo zij zich tot regtvaardiging der tegen hem genomen voorzorgen op de provinciale oppermagt beriepen, zij begonnen insgelijks de leer te verkondigen, dat van de oudste tijden her het hoogste gezag door hen aan de Graven was opgedragen, en het dus na de afzwering van Filips van regtswege tot hen was wedergekeerd.¹⁾ Deze theorie strookte volkomen met de heerschzucht der Hollandsche aristocratie, die reeds aan de verheffing van Willem I tot Graaf hinderpalen had in den weg gelegd.²⁾ Zij vond natuurlijk des te meer weérklank in de gemoederen, naarmate de gehate Engelsche partij er te heftiger tegen te velde trok, en zelve eene nog meer onhistorische theorie verkondigde.³⁾ De

1) *Kort Vertooch van 't Recht van de Ridderschap, Edelen, ende Steden van Hollandt en West-Vriesland, van allen ouden tyden in den voorsz. Lande gebruycht, tot behoudnisse van de Vryheden, Gerechtigheden, Privilegien, ende Loffelycke gebruycken van den selven Landen*, van 16 Oct. 1587. * I. Het is kennelyck dat de landen van Hollandt met West-Vriesland ende Zeelandt zyn tsedert den tydt van 800 Jaren herwaarts geregeert ende bericht geweest by Graven ende Gravinnen, den welcken by den Ridderschap, Edelen ende Steden, representerende de Staten van den selven lande, de Heerschappye ende de Souverainiteit der selver landen wettelyck is opgedragen ende gedefereert geweest, — — V. Eytelyck is hayten twyfel dat de administratie von de Souverayniteit van de landen t'allen tyden wettelyck is aengenomen geweest by den Staten der selver, soo wanneer door allijvigheyt, minderjarigheyt, krankensinnigheyt, misverstant ofte eenige andere inconvenienten de landen verlaten syn geweest van de wettelycken bedieninge der Princen. — — Vgl. *Kluit*, t. a. p. II, bl. 286 vv.

2) Amsterdam en Gouda maakten zwarigheid. *Kluit*, t. a. p. I bl. 320 vv. 361.

3) In het Vertoog van den Engelschen Raadsheer *Wilkes* van 1587 werd beweerd: dat de Oppermagt niet bij de Staten, maar bij den gemeenen man gezocht moest worden: « hetgeen de partij van Leicester voorgaf, ten einde daardoor haar gezag te handhaven. » (*De Bosch*

juiste kennis van het oude staatsregt ontbrak, om de ongegrondheid van de aristocratische voorstelling aan te toonen. Het kan derhalve niet bevreemden, dat zij zonder nader onderzoek werd aangenomen en op de openbare meening eenen beslissenden invloed uitoefende, vooral nadat de beroemde Huig de Groot haar in zijn werkje *de antiquitate reipublicae batavicae*¹⁾ met zijn gezag als geschiedvorschcr en geleerde bezegeld had.²⁾

Het lag in den aard der zaak dat de Staten, wier souvereiniteit nu boven alle bedenking verheven scheen, met leede oogen het gezag der Stadhouders zouden aanzien, dat nog in vele opzigten het hunne beperkte. Na den dood van Willem II dacht men dat juk voor goed te kunnen afschudden. Waartoe, vroeg men, is het aanstellen van eenen Stadhouder noodig, nu de oorlog met Spanje tot een gelukkig einde gebragt, en derhalve aan een krijgshoofd geen behoefte meer is?³⁾ Op deze vraag werd meestal geantwoord, door op het 9. artikel der Unie van Utrecht, hetwelk de beslechting der voornaamste geschillen tusschen Provinciën of Steden aan de Stadhouders overliet,⁴⁾ en op de onvergankelijke verdiensten van het huis van Oranje te wijzen.⁵⁾ Het

Kemper) de staatkundige partijen in Noord-Nederland, Amst. 1837, bl. 115. Vgl. *Kluit*, t. a. p. bl. 280 vv.

1) 1610. Zie vooral cap. V.

2) Zeer wijdloopig wordt deze leer uiteengezet in *Hollands ac loude Vryheid, buyten het Stadhouderschap, beschreeven door Emanuel van der Hoeven* Amst. 1706. Ten onregte verwarde Bareuth dezen met onzen de la Court. Zie *Kok*, Vaderlandsch Woordenboek, 2. druk. dl. X bl. 565.

3) *Aitzema*, Herstelde Leeuw. 's Grav. 1652. bl. 493.

4) *Aitzema*, t. a. p. bl. 160 vv. Vgl. *Pieter Paulus*, t. a. p. II, bl. 175 vv.

5) Zie de conclusiën van Friesland tegen de *Acte van Seclusie*, in de *Resol. v. Consid.* bl. 112 vv.

behoud der eensgezindheid scheen evenzeer als de pligt der dankbaarheid de benoeming van den Prins tot de hooge waardigheden zijner voorouders aan te bevelen. Maar de behoefte aan scheidsregters werd door Holland volstrekt niet erkend,¹⁾ en niet zonder ironie wierp het aan zijne tegenpartij de vraag voor, of de erkentelijkheid zich zoover moest uitstrekken, dat men den onmondigen nakomeling eene onnoodige en gevaarlijke²⁾ bediening opdroeg, alleen omdat zijne voorouders het vaderland duurzaam aan zich hadden verplicht?³⁾

Om twee redenen hield Holland dat ambt onbestaanbaar met zijne vrijheid en zelfstandigheid. Vooreerst kon de stadhouder, meester van het krijgsvolk, en daardoor van de versterkte plaatsen, zich ligtelijk opwerpen tot tiran, en

1) *Aitsema*, t. a. p. bl. 226 vv. Zeeland (door Holland bewerkt, *ibid.* bl. 126) en Utrecht (Hollands bootje) sloegen middelen voor, om zonder Stadhouders tot eene goede beslechting der geschillen te geraken. *Ibid.* bl. 143, 174. Vgl. bl. 7 dezer Verhandeling.

2) *Aitsema*, t. a. p. bl. 127: « dat oock de jonge Prins den Staat geen danck soude weten, voor d'eeere hem in syn Kintsheynt aengedaen; als sullende duchten, dat het hem *erfelyck* toequam ende dat men hem niet konde verby gaen. Waer by dan oock quamen dese secrete consideratien; als dat hy soo na verwant was aan Vranckryck, Spaigen, Engellant, Denemarck ende selfs in 't Landt soo machtigh begoedet, aen den staet soude formidabel syn, ende dat sulck voor eene Republycke ende voor de liberteyt periculeus was. »

3) In de *Deductie tot Justificatie der acte van Seclusie* wordt gezegd, dat het Stadhouderschap of een *last*, of eene *belooning* is. In het eerste geval: « wie sach oyt sorge met surcharge van nieuwe sorge beloonen? Ende voorwaer al 't gene selfs beloonige waerdigh is, kan niemant tot voldoeninge van belooninge werden toegereekend. » In het tweede geval: « Wie hoorden oyt soodanigen sustenue, dat over eene bewesene weldaet een tweede weldaet, selfs noch over de nakomelingen, tot recompense soude moeten werden gegeven? » *Resol. v. Consid.* bl. 96 vv.

alle banden afwerpen; en de gebeurtenissen ten tijde van Filips, Leicester en Anjou ¹⁾ hadden overvloedig geleerd, hoe men tegen een veldheer op zijne hoede moest wezen. Hoe zwaar deze bedenking bij de la Court woog, blijkt onder anderen daaruit, dat hij de *eenhoofdige regering* met *algemeene Slaavernije* gelijk stelt, ²⁾ en het voor ontwijfelbaar houdt dat Willem I zich een onbepert gezag zou hebben aangematigd *«indien een Moorder syn leven niet hadde verkort.»* ³⁾ De ware vrijheid kwam hem onbe-

1) Zie de *Deductie tot Justificatie der Acte van Seclusie*, 2. deel, cap. III.

2) *Aanwijzing*, bl. 251.

3) *Aanwijzing*, Voorrede. — Niet minder sterk ult zich Johan de Witt in de aangehaalde *Deductie*, deel II, cap. I n°. 20 (*Res. v. Consid.* bl. 77): «Wederomme, als Hollandt in den Jare 1584 nu alles hadde gepraepareert omme den Heere Prince Willem hoochloffelycker gedachtenisse — — — te hulden tot Grave — — —: Siet daer werdt een eer- ende Godloos Moordenaer verweckt, die van 'sLandts Vyanden omgekocht wesende, dien glorieusen Prince het leven berooft — — ende sulcks binnen soo korten tyd daer nae, dat voor des selfs overlyden de voor-geroerde denunciatie niet ter executie gesteldt heeft konnen worden: Ende al-hoe-wel door 't voorschreven moordadigh feyt, dese Landen van haer voornaemste steunsel berooft zynde, het teer ghebouw van den nieuwgebooren Staet evidentelyck scheen te sullen instorten, ende de Inwoonderen van dien wederomme onder de voorige Spaensche Slaverny te sullen geraecken, soo heeft nochtans Godt Almachtich, uyt soo dicke duysternisse een helder licht geschept, ende niet alleenlyck den Staet genadichlyck ende wonderbaerlyck staende gehouden, maer oock de *Ingesetenen* van dien *gepraeserveert*, ende behoedt voor de *nieuwe subjectie daer inne de selve albereyds genoeghzaam waren gepraecipiteert.* » Aan Gods genadige tusschenkomst wordt in n° 22 insgelijks de dood van Willem II toegeschreven, en daarop in n°. 23 krachtig aangedrongen, dat men zich toch niet weder moedwillig door de benoeming van eenen Stadhouder in zulk een gevaar zoude begeven « op allegatie, ende overweginge dat Godt de Heere niet altijd miraculen doet. »

staanbaar voor met een eminent hoofd, dat haar elk oogenblik zou kunnen vernietigen.

Om echter de kracht van dit argument wel te vatten, moeten wij eenige oogenblikken stil staan bij een meer gezet onderzoek naar hetgeen hij eigenlijk door *vrijheid* verstaat, waarbij natuurlijk de beteekenis, welke men in zijnen tijd van dat woord hechtte, van groot gewigt is. *Vrijheid* immers is een betrekkelijk begrip, hetwelk eene ontheffing van banden uitdrukt, die eens gekneld hebben; en het ligt dus in den aard der zaak dat elk tijdvak eene bijzondere meening over dit onderwerp gekoesterd heeft.¹⁾

Omtrent twee kenmerken der vrijheid zijn bijna alle schrijvers dier dagen het eens, namelijk: onafhankelijkheid van vreemde magten, en eene regering volgens de oude vrijheden en privilegiën des lands.²⁾ Het *mederegeren*, dat kenmerk der oudheid, werd nog niet algemeen als

1) *Montesquieu*, *Esprit des lois*, l. XI chap. II: «chacon a appelé liberté le gouvernement qui étoit conforme à ses coutumes ou à ses inclinations.»

2) Zie o. a. *Grotius*, de jure belli et pacis, l. I cap. III § 12 no. 1. *Idem*, de antiquitate reip. bat; c. I. *Deductie tot Justificatie der Acte van Seclusie*, 2. Deel, cap. V, u^o. 1. *Brieven van de Wilt*, III, bl. 33, 42, 174. *Mr. J. Meerman*, de burgerlijke vrijheid in haare heilzame, de volksvrijheid in haare schadelijke gevolgen voorgesteld. 2. druk, Leijd. 1793, bl. 8—17, 26. — Merkwaardig is de definitie van *libertas* bij *Boxhorn*, (*Institutiones politicae*, l. I. c. V § 6.) die haar hierin stelt, dat de *salus populi* boven alles behartigd worde. — *Huber*, die aan het staatsregt een maatschappelijk verdrag ten grondslag legt, vindt de *vrijheid* vooreerst in de bevoegdheid om dat verdrag aan te gaan, en ten tweede in de veiligheid van persoon en goederen, daar men de overeenkomst juist tot verzekering dier regten gesloten heeft. *De jure civitatis*, l. I Sect. II c. V § 34. — Vgl. *Mr. H. W. Tydeman*, de voormalige staatspartijen in de Nederlandsche Republiek. Leiden, 1849 bl. 82. *Groen van Prinsterer*, Handboek der geschiedenis van het vaderland, dl. I § 325.

vereischte beschouwd om *vrij* te heeten; ¹⁾ zelfs verklaarde de Raadpensionaris van Zeeland Mr. *Johan de Brune* zich tegen eene verantwoording der regering aan het volk. ²⁾ *Scheele* acht eene algemeene declinering aan de regering niet onverschillig, maar vindt het toch voldoende, zoo er maar eëinig lid der familie in de regering zit. ³⁾ Aangaande een ander punt echter waren de gevoelens zeer verdeeld. Men was het eens, dat een volstrekt eenhoofdig gezag met de bestaande wetten en den bloei des lands ten eenenmale onbestaanbaar was; ⁴⁾ maar kon men

1) Als zoodanig komt het voor in de *Verhandeling van de vrijheid in den Burgerstaat*, 1737 (van de *Beaufort*) bl. 103 vv. Vgl. bl. 30 vv. Vgl. de gevoelens van *van Slingelandt*, *Kluit*, *Cras* en *P. Paulus* over de vereischten der *vrijheid* bij Mr. *G. W. Vreede*, de Regering en de Natie. Amst. 1843, bl. 6, 25, 136, 140.

2) *De grondsteenen van eene vaste Regeringe*, Gorinch. 1661. bl. 213: «'t Is waer, dat de overheydt — — soo veel het mogelyk end' oorbaar is, de Gemeynte (moet) doen blycken, de nootsaeckelickheydt end' oorsaecken van de lasten: maer ten komt evenwel den volcke niet toe, in dese heymenissen van staet, haer sinnen in te dringen. — — De overheydt en is oock niet comptabel aen de Gemeynte.» Zie *Themis*, VI. deel, 1843. bl. 317.

3) «Per quos ipsi sibi quoque participes reipublica videntur.» *Liber-tas publica* (ed. Burmannus Secundus in parte alterae *Analect. Belg.* Lugd. 1772) bl. 13.

4) Zie tot bewijs, dat ook de stadhoudelijke partij zoo dacht: *Toetse op het lasterschrift 't Onrecht genaamt: Stadhouderlycke regeeringe*; door D. P. E. Leijden, 1662. bl. 10: «in de wetten en gerechtigheden bestaat de vryheyd.» Bl. 92 vv.: «niemant sul ontkennen, dat de macht der Stadhouders afhanght van hare principalen. — *Den klagenden Veenboer oer de saemroovende pasquillen tegens syn Hoogheyd*, 's Grav. 1662; «Neen, Holland, uwe vryheyd bestaet niet in consent tot laster en beestachtige wercken, maer in eene Aristocrative Regeeringe tot maintenne van uwe privilegiën en voorrechten.» Bl. 10: «gevende aen de voornoemde hare Hoofden nu wel een meerder en absoluter, dan weder een minder, en ingebondener macht, ende

niet zonder gevaar een *eminent hoofd* hebben, onder zulke beperkingen, die het misbruik zijner magt verhinderden? Zelfs *de Groot*, hoe weinig grond hij persoonlijk had om met het bewind der Stadhouders te zijn ingenomen, had zich van dat gezag niet afkeerig betoond.¹⁾ Maar hiervan wilden de voorstanders der zuiver Staatsgezinde partij niet hooren. Zij hielden het voor onmogelijk en boven de menschelijke natuur, dat een vorst, die door den invloed op de keuze der stedelijke overheid en de magt over het krijgsvolk zijnen wil onbepaald kon doen gelden, de aangeboren heerschzucht uit pligtgevoel of vaderlands-liefde verzaken zou.²⁾ De geschiedenis, niet alleen der

Commissie, doch altydt noodigh achtende over haer te stellen eenige persoonen van nytnemende aansien ende digniteyt, ende restringerende ende munierende de selve doorgaens met behoorlycke Wetten ende Reglementen tegens alle Excessen.* — *Hollands Opkomst oft Bedenkingen op de schaadelyke Schriften, genaamt Grafelyke Regeeringe en Interest van Holland*. Leijden, 1662; bl. 168: «Evenwel en moet niemand menen, dat wij een Monarchale Regeering in dese Landen best oordeelen, geensins, deze stryt tegen de natuure der Inwoonders, gelyk wy souden kunnen aantonen, maar wy willen alleen spreken voor sulk een Hooft, oft Stadhouder welckers magt bepaalt en afhingende is van d'Algemeyne Staten.»

1) *De antiquitate reip. batav.* C. I: «Quodsi ad hoc optimatum imperium ex ordinibus compositum legitimus accedat principatus, ea vero Respublica optime videri debet et defecta esse et temperata.»

2) *Aanwijzing*, Voorreden: «deze Prinsen van Oranjen geene Engelen, maar menschen zijnde, niet behoorden te werden beschuldigd over gebreken (verkwisting, wellust, ondankbaarheid, heerschzucht) die alle menschen, ofte ten minsten alle soo hoog-geboorene ende gestegene menschen onderworpen zijn. — Eindelijk, wat aangaat der opgemelder princen van Oranjen *ambitie* ofte heersugtigheid kan niet werden ontkend — — dat de selve gemeen is allen menschen — — Ende dien volgende (behoorde men) de *Princen van Oranjen* over haare vermeerderinge ofte aanwassende autoriteit ende kragt in het bedienen ofte Regeeren der Vereenigde Nederlanden ende der veroverde Steeden

grijze oudheid, maar ook der omliggende Rijken en bovenal der Italiaansche republieken, leverde te veel voorbeelden van die heerschzucht op, om zoodanige vrees niet te wettigen; ¹⁾ en zelfs in Engeland, waar het Parlement, gelijk de la Court zelf verklaart, nog meer dan elders de willekeur des konings betoomde, waren de meeste martelaars der vrijheid gevallen. ²⁾ 't Scheen derhalve raadzaam geen Stadhouder meer aan te stellen, zoo men de heerlijke vruchten van den tachtigjarigen krijg niet wilde verbeuren. ³⁾ De groote waarborgen van onzen tijd: de

alsoo seer — te prysen, als men te agten ende te looven pleeg een vlytig eerlik *Koopman*, die syne goederen door *Neeringe* ende *Negotie* weet te vermeerderen, want in die *vermeerderinge* van *Magt* kennelik alle der *Princen* hanteering ende *Negotiatie* bestaat. *

1) *Grotius*, *Annales* (Amstel. 1658) bl. 8: «Quanta ingenii cupiditate subruendi leges, quae vim potentiae infringunt, insignes principum aut populorum ruinae vetera ac nova documenta exstant.» *Cicero*, de republica, l. II c. XXIII: «Nam in qua republica est unus aliquis perpetua potestate, praesertim regia, quamvis in ea sit et senatus — tamen illud excellit regium nomen, neque potest ejusmodi republica non regnum et esse et vocari.» Vgl. *S. Stijl*, *Opkomst en bloei*, bl. 234 vv.

2) *Sinryke Fabulen*, bij. 725: «Ende oovermits in geenen Lande ter weerd dan in *Engeland*, nu bekend is eene *Politike Regeering*, waar een *Koning* naar *Regten*, ende ook in der *daad* den *Wetten* onderworpen is, gelyk het selve blykt soo haast aldaar een *Parlament* vergaaderd is; ende dat des niet te min de *Koning* in het afweesen des *Parlaments*, van seer oude tyden af, de *Wetten* soodaenig heeft doen nitvoeren, dat in dien Lande alleen, meer als in alle andere Landen van *Europa* te saamen, *Menschen* zyn gedood, die geroemd hebben, als onschuldige ende *Politike Martelaars*, voor de *Vryheid* ende de *wettige Regeeringe* des Lands, te sterven: enz. »

3) Ik heb in het tijdvak van de Witt nitsluitend de vraag behandeld gevonden, of de aanstelling van eenen Stadhouder noodig, nuttig, raadzaam was. Eerst later drong men er op aan, dat het Stadhouder-schap een essentieel gedeelte der Staats-inrigting uitmaakte. Zie (*Kluit*) de rechten van den mensch, Amst. 1793, bl. 415.

afscheiding der Staatsmagten, eene ware volksvertegenwoordiging, de verantwoordelijkheid der ambtenaren, de openbaarheid en de vrijheid der drukpers waren aan die dagen meerendeels nog vreemd; en hoewel men op het voetspoor van Aristoteles¹⁾ en Cicero²⁾ den gemengden regeringsvorm voor den besten hield, behoorde eene evenredige verhouding tusschen monarchie, aristocratie en democratie, waarop het constitutioneel staatsregt thans berust, nog tot de onbereikte idealen.³⁾

Doch ook al mogt de vrees voor despotisme overdreven schijnen, altijd moest het overwigt van Holland lijden door de benoeming van eenen Stadhouder, die tevens tot andere gewesten in gelijke betrekking stond en daardoor de belangen der Generaliteit niet aan die van Holland in 't bijzonder kon opofferen. Wij zagen reeds in hoe menig opzigt de Hollandsche Staatkunde, die bijna uitsluitend op bevordering der handelsbelangen gerigt was, zich door

1) *De republica*, l. IV c. 12: ὅσω δ' ἂν ἀμεινον ἡ πολιτεία μιλῶν, τοσοῦτω μονιμωτέρα.

2) *De republica*, l. I c. XLV: «Quod ita cum sit, tribus primis generibus longe praestat, mea sententia, regium; regio autem ipsi praestabit id, quod erit aequatum et temperatum ex tribus optimis rerum publicarum modis. Placet enim esse quiddam in republica praestans et regale; esse aliud auctoritate principum partum ac tributum; esse quasdam res servatas iudicio voluntatique multitudinis. » Vgl. *Tacitus*, *Annales*, l. IV c. XXXIII: «Nam cunctas nationes et urbes populus, aut primores, aut singuli regunt: delecta ex his et consociata reipublicae forma laudari facilius quam evenire, vel si evenit, haud diuturna esse potest.»

3) *Huber*, de jure civitatis, l. I Sect. VIII c. VI § 4: «Adhuc expectamus, dum talis Respublica plures habens Reipubl. formas specie diversas, ex omni seculorum memoria nobis monstretur, quae exstiterit vel aetatem ferre potuerit.»

den band der Unie bekneld en gekrenkt gevoelde.¹⁾ Bovenal werd het den Stadhouderen verweten, dat zij, om hunnen dorst naar roem en grootheid te bevreemden, de bescherming der zeevaart verwaarloosden, en de koopvaardijvloeten aan vijanden en kapers ten prooije lieten²⁾; zelfs gingen men zoo ver van hen te beschuldigen, dat zij dit soms alleen deden, om het lastige Amsterdam, hetwelk steeds hunne eierzuchtige plannen dwarsboomde, te kwellen en te verzwakken;³⁾ en moge ook dit verwijt minder gegrond heeten, zeker is het dat de Stadhouders als Kapitein-Generaals

1) Hoofdstuk I. — Opmerkelijk is het gezegde van *Lusac* (Holl. Rijkd. III, bl. 185), waar hij over den aanslag van Willem II op Amsterdam spreekt: «Aen den anderen kant zoude het niet vreemd zijn, dat Amsterdam, en eenige andere Hollandsche steden gevreesd hebben, dat de koophandel uit Holland wederom naar Vlaanderen en Brabant zoude verhuizen, bijaldien de Vrije Staat zijne veroveringen en bezittingen nog verder uitbreidde.» Zie in verband hiermede de *articles secrets* van het *Projet de traité fait entre M. le Prince d'Orange Guillaume, et M. le Comte d'Estrades* en 1650 (*lettres d'Estrades*, I, bl. 93), en Mr. *H. W. Tydeman* op *Bilderdijk*, IX, bl. 252.

2) Aan dit onderwerp wijdt de la Court het 1. Hoofdstuk van het 2. Deel der *Aanwijzing*. — Vgl. *Bilderdijk*, *Vaderl. Gesch.* d. VII, bl. 80: «het ontbrak niet aan libellen (n. reeds in 1584), die den Prins een ondraaglijker tyran dan Filips scholden en den Koophandel den ondergang spelden, zoo men hem tot Heer had, maar een onvoorbeeldigen bloei daar tegen, zoo men hem uit de voeten, en de Regeering alleen in handen der Staten bracht.» — *Lusac* betoogt in *Hollands Rijkdom*, (bl. 54 vv., 99 av., 131 vv., 150 vv.) dat zoo wel de Graven als de Stadhouders de belangen van handel en zeevaart zeer hebben ter harte genomen. *Zillesen* ontkent dit ten opzichte der laatsten in *Neerlands opkomst, bloei en verval*, bl. 152. Vgl. Mr. *J. C. de Jonge*; geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen; dl. IV, stuk 1, bl. 1—161.

3) *Aanwijzing*, bl. 484. Vgl. bl. 11 dezer Verhandeling. Uit dit oogpunt vooral beschouwde Holland den aanslag van Willem II op Amsterdam.

uit den aard der zaak zeer geneigd moesten zijn tot oorlog, waarin zij zich vrijer bewegen en hunne talenten schitterender ontplooijen konden. 1) Bij al deze bedenkingen voegde zich nog, uit hoofde der betrekkingen van bloedverwantschap en aanhuwelyking tusschen de huizen van Oranje en Stuart de vrees voor eene te naauwe aansluiting aan Engeland, waarmede de onafhankelijkheid der Republiek ernstig scheen bedreigd te worden. 2) Het laat zich dus wel begrijpen, dat de edelste en meest vaderland-lievende mannen konden ijveren tegen de verheffing van een vorst, aan wiens voorzaten het vaderland zonder twijfel onnoemelijk veel te danken had, maar wiens grootheid geen bron van tweedragt en onheil worden mogt. 3) Ten tijde van de la Court waren dan ook de voortreffelijkste staatslieden der partij van de Witt toegedaan; de Prinsgezinde factie bezat slechts mannen van middelmatige bekwaamheid. 4)

De vraag, of er al of niet een Stadhouder zou zijn, werd derhalve door Holland voor eene levensvraag gehouden. Om haar draaiden meest alle staatkundige beschouwingen. Ook de la Court houdt zich in het derde Deel

1) Ten opzichte van Willem II wordt dit zelfs door *Bilderdyk* erkend in de *Vaderlandsche Geschiedenis*, dl. IX, bl. 29, 232 vv.

2) Bl. 42 vv. dezer Verhandeling.

3) Vgl. *K. von Rotteck*, Allg. Gesch. VIII, bl. 48: «Nicht Neid gegen Oranien fühlte Witt, nur republikanische Scheu für dem Fürstensonne, welcher, wenn der Sieg ihn krönte, leicht zum Monarchen emporwuchs.»

4) *Mr. J. van Lennep*, Elisabeth Musch, Amst. 1850; bl. 110: «Het was het ongeluk dier partij, dat zij, althands tot aan den jare 1672 toe, niet een enkelen staatsman van schitterende talenten onder hare gelederen telde: terwijl al de groote en schrandere mannen, die onze Staat in die dagen bezat, de Witt, van Bovernigk, van Benningen, ook toen nog Fagel, tot de Staatsgezinden behoorden.»

der *Aanwijzing* nitsluitend bezig met het betoog, dat eene regering zonder Stadhouder noodwendig alles behartigen zou, wat hij in de beide vorige Deelen als grondzuilen van Hollands welvaren had voorgedragen, terwijl integendeel een Stadhouder, in plaats van de *heilzame maximen* te volgen, aan den bloei des vaderlands onherstelbare slagen zou toebrengen.

Die regering immers, zegt hij, ¹⁾ zal de beste zijn, wier belang met dat der ingezetenen strookt. Nu is er geen bestuur denkbaar, waarbij dit meer plaats zou kunnen hebben dan bij de tegenwoordige Regenten; want hunne voordeelen als magistraten zijn zeer gering, en bovendien worden zij van tijd tot tijd door *nieuwe geslagten* verdrongen; „sulks altyds noodsaakelik is, en soo lange de Regering aan geene afsonderlike Familien eigen is, blyven sal, dat veele Bloedvrienden der Regeerderen in de Hollandse Steeden sig met de koopmanschap geneeren.“ De Regenten stellen in de gereformeerde godsdienst geen bijzonder belang, daar „de *Kerkelike Bedieningen*, van Predikant, Ouderling ofte Diaken — — soo weinig profitabel ende aansienelik zyn, dat de Regeerders ende Magistraats-persoonen seer selden genegen zyn, die diensten door sig selfs, ofte door hunne Bloedvrienden, te bekleden.“ ²⁾ Natuurlijk wordt hierdoor de *Tolerantie* bevorderd. Het aanlokken der vreemdelingen door een open burgerschap maakt de steden groot en rijk, schept nieuwe ambten, welke de Regenten aan hunne gunstelingen kunnen geven, en brengt eene groote verscheidenheid in *Religiën, Natiën, Talen en Occupatiën* te weeg, waardoor

1) *Aanwijzing*, Deel III, cap. I, bl. 385 vv.

2) *Aanwijzing*, bl. 397.

de kunstmatige toepassing van den regel *divide et impera* overbodig wordt. Bevoorregte Compagniën en Gilden kunnen door haren *vast aan een gekoppelden aankang* ligtelijk al te magtig en daardoor gevaarlijk worden voor de Regenten; weshalve het waarschijnlijk is dat deze „seer weinig sullen geneegen zyn, door *nieuwe Octroyen* en bepalingen, de Vryheid hunner gemeene Ingesetenen te beletten ofte te bepalen.“¹⁾ Daar zij rekening en verantwoording van hun beheer moeten doen, en tevens bij den bloei van den koophandel zelve een voornaam belang hebben, zoo bezit men den zekersten waarborg dat 's lands penningen met spaarzaamheid en ten algemeenen beste zullen besteed worden,²⁾ en vooral tot steun en aanmoediging der zeevaart zullen worden aangewend. Ook is van *soodanig geïnteresseerde Vrye Regeerders* eene meer doeltreffende regeling der justitie en met name het instellen van een grooter getal regters te verwachten; „want de Politike Regeerders door het getal der *Subalterne* Regteren, ende der Raads-Heeren groter te maken, des te meer weegens magt, aansienelike ende weegens jareliks loon voordeelige Amten, souden hebben en konnen begeeven, aan hunne liefste vrienden.“³⁾ Dezelfde reden zal hen tot het stichten van koloniën aanzetten, waarbij altijd nieuwe posten en bedieningen ontstaan. Daar zij in oorlogstijd zelve in de verhoogde belastingen moeten dragen, zullen zij veel zorgvuldiger dan een vorst, die daarvan *gebijk*

1) *Aanwijzing*, bl. 412.

2) De Witt beloofde soms uit eigene beurs de lieden, die hij tot het bekomen van noodige inlichtingen gebruikte. *Brieven*, I bl. 43. Vgl. den brief van P. de Groot aan de Witt van 13 Febr. 1669 (*Brieven*, II bl. 621), aangehaald op bl. 1 noot 4) der Inleiding.

3) *Aanwijzing*, bl. 413.

onze voorleede Hoofden der Republike¹⁾ vrij was, den krijg mijden. Dat zij overigens bij hunne zoowel binnen- als buitenlandsche staatkunde de belangen van handel en zeevaart op het oog zullen houden, behoeft geen nader betoog.

Het kon niet anders of de keerzijde dezer beschouwing moest met de hatelijkste kleuren geteekend worden. De heftigheid van onzen Schrijver, zijne vurige verknochtheid aan de Staatsgewijze regering, zijne meening, dat eer- en geldgierigheid de eenige drijfveren waren der menschelijke handelingen,²⁾ verhinderden hem de Stadhouders met die onpartijdigheid te beoordeelen, welke zelfs in onze dagen, nu het tijdvak van Johan de Witt, na zoovele lotwisselingen van ons vaderland, voorzeker geheel tot de *geschiedenis* behoort, nog dikwijls te vergeefs gezocht wordt. Zonder ontzag vaart hij tegen de grondleggers onzer vrijheid uit, en wijt hun al de rampen, die den Staat getroffen hadden. Zelfs verleidt de eenzijdigheid hem zooverre, dat hij tot regtvaardiging van zijnen afkeer aanvoert, dat «alle de Monarchale Hollandse Steeden, Cuilenborg, Vyanen, Leerdam, Ysselstein etc. ten nadeele der Hollandse kooplieden soodaanig de Justitie oeffenen, dat deselve te regt mogen werden vergeleeken by Algiers, Tripoli, Thunis en Salce.»³⁾

1) Deductie tot Justif. der Acte van Seclusie, deel II, cap. VI, n°. 5: «Hebbende de hooch-gemelte Heeren Princen daer-en-boven oock met hunne gantsche Familien, ende die gene die daer aen zyn geallieert geweest, genoten vrydom ende exemptie van alle 's Landis Imposten, mitsgaders oock van alle extraordinaris schattingen.»

2) Zie bl. 17 dezès Verhandeling.

3) *Aanwijzing*, bl. 433. — Zie *van Zurck*, Codex Batavus, voce *Kuilenburg, Vianen, Leerdam en IJsselstein*.

Het lust mij niet alle beschuldigingen en aantijgingen van onzen Schrijver op te sommen. Waar de partijzucht zoo hoog klimt, als in zijnen tijd het geval was, daar worden veelal ook de degelijkste schrijvers zoozeer door hunnen ijver weggesleept, dat zij zich van hatelijkheden niet onthouden kunnen. Intusschen blijkt er des te sterker uit, hoezeer de Staatsgezinde partij op de Stadhouders verbitterd was. Een uittreksel uit de twee hoofdstukken, die aan Johan de Witt worden toegeschreven, ¹⁾ en daarom in dubbele mate de belangstelling wekken, zal deze gezindheid nog nader in het licht stellen.

Het eerste behandelt de vraag: *Waarom de gemeene Vryheid in Holland niet meer goeds heeft veroorzaakt, seederd de dood des Princen van Oranje, lesten Stadhouders van Holland, ende Capitains Generaal ad vitam.* Immers heeft men nog weinig vruchten dier vrijheid genoten, en zijn met name de *Imposten* niet minder drukkend. Dit moet echter aan de feilen der vorige regering worden geweten, waarvan de kwade gevolgen nog niet hebben opgehouden. Want vooreerst was de provincie Holland in 1650 „belast met penningen op interest geligt, ter somme van 140 *millioenen guldens*, en nog daarenboven met loopende schulden ter somme van omtrent *dertien millioenen;*” welke zware last „door den *Capitain Generaal* en syne *Flatteurs* den goeden Regeerderen van Holland over den halse gedrongen is, *aangesien* de voorschreeve Capitalen verspeld zyn, tot uitvoeringe van de ambitie en glorie van den gemelden *Capitain Generaal.*” Wel is waar dat de krijg sommige

1) Deel III Cap. V en VI.

takken van nijverheid deed bloeijen, en het land verrijkte door de menigte van goeode vlugtelingen, die zich hier kwamen nederzetten; maar dit woog niet op tegen de nadæelen der gedurige geldleeningen, welke nieuwe heffingen noodzakelijk maakten. Immers behoorden wij te begrijpen, *dat wij nu nog geschat en geschooren moeten werden om de interesten van dat capitaal op te brengen en te betalen.*"¹⁾

De overhelling der vroegere bewindsheden tot oorlog had het natuurlijk gevolg, dat de bescherming van den koophandel werd verwaarloosd. Het eerste kostte zooveel geld, dat men voor het laatste niets meer over had. Men liet de Franschen en Engelschen dus straffeloos de *piraterie* op groote schaal drijven. Daarbij kwam, dat na den Munsterschen vrede terstond eenige oorlogschepen werden verkocht, waartegen de Regenten zich niet verzetteden, daar zij niet ongaarne zagen dat de zeemagt, welke de Stadhouder welligt *tot voortsellinge van de interessen zijner familie* tegen Engeland zou hebben willen gebruiken, verminderd werd. Eenige dier schepen zijn echter juist de voornaamste kapers geworden; hetgeen aanleiding gaf tot het *seer waarschynelike* vermoeden, dat de Stadhouder die zeerooverijen gaarne zag en zelfs heimelijk aanmoedigde, om daardoor *„die van Amsterdam gedwee te maaken, en tot syne devotie te krygen."*

Onze schuldenlast is later nog door den oorlog met Engeland en onze bemoeijingen in de Oostzee verzawaard. Den eersten hebben wij voorzeker aan het huis van Oranje te wijten. Immers hebben de Engelschen ons kort na het overlijden van Willem II met een plegtig gezantschap de

¹⁾ *Aanwijzing*, bl. 482.

vernieuwing van het tractaat van *entrecours* van 1495 aangeboden; en hoewel het zeer raadzaam scheen, dit voorstel niet af te slaan, „*soo hebben nogtans die geene die haar als slaven aan den Huise van Oranjen verbonden hielden, niet alleen het besluit van 't voorsz. gewenste Tractaat wederhouden, maar ook de voorsz. afgezondene Ambassadeurs alle hoon en smaatheid doen wedervaren.*” — „En dit is de ware oorszaak van den voorsz. droevigen Oorlog.”

Wat nu de zaken der Oostzee betreft, zoo Holland had kunnen handelen naar syn waare *Interest*, dan zou men den oorlog tusschen Zweden en Denemarken zeker hebben voorgekomen. Maar de Oranjegezinde Regenten hebben zich te veel getrokken gevoeld „naar het fluctuerende ende veranderlyk humeuren *interest van den Keurvorst van Brandenburg, om dat juist die Prins door syn huwelik aan den Huise van Oranje is geattacheerd.*” Derhalve is met dezen een defensief verbond tegen Zweden gesloten, waardoor Holland de onzijdigheid verloren heeft, en geen geschikte middelaar was in den oorlog tusschen Polen en Zweden, „die voorheenen altyds voornamentlik door haare interpositie en directie was geassopieert.” Kort daarna heeft de Keurvorst, na een goed deel der beloofde subsidiën genoten te hebben, zich plotseling omgekeerd en aan Zweden aangesloten, daarbij uitdrukkelijk de alliantie met Holland verbrekende. Deze daad „tegens den aard van deese *Natie* ten hoogsten strydig” heeft echter de gemoederen van den Keurvorst zoodanig afgewend, „dat de *opregte Regeerders* het waare *Interest* van deesen Staat, buiten alle andere reflectie behertigende, haare heilsaame *advysen* hebben kunnen doen gelden.”¹⁾ Men

1) Uit de *Brieven van de Witt* is mij niet gebleken, dat hij het

is dan ook weldra *op de regte gronden voor een Land van Commercie* met Zweden in onderhandeling geraakt, en heeft daarmede den 11 Sept. 1656 het tractaat van Elbing gesloten; waarbij onder andere zeer voordeelige voorwaarden bepaald was, dat ten opzichte der tollén «tusschen beide de Natien eene volkomene gelykheid in alles soude moeten werden geobserveert.» De ratificatie echter van dit voor ons zoo gunstige tractaat is steeds uitgesteld en ten slotte geheel achterwege gebleven;¹⁾ en wel door toedoen van den Keurvorst, die weldra den koning van Denemarken weder tegen Zweden in het harnas heeft gejaagd, ten einde eene gunstige gelegenheid te vinden om zich met Polen te verzoenen, en van dat rijk de souvereiniteit over Pruissen benevens andere voordeelen te bedingen. Deze omstandigheden hebben ons in eenen nieuwen oorlog ge-

tractaat van 1655 met den Keurvorst afkeurde. Integendeel schrijft hij 23 April 1655 aan Nieupoort: «Alle de advertentien, die wij weten te bekomen, van de intentien der Sweden met haere nieuwe stercke armature, doen ons geloven, dat het tegens Polen ende Brandenburgh aangesien soude wesen, omme de Zee-Havenen van de selve ofte onder haere Protectie van de Oost-zee gelegen, te bemagtigen, ende alzoo nae hun wel gevallen de Tollén aldaer te verhoogen, ende op de Commercie in de Oost-zee nae hun believen de wet te stellen; Ick meene, dat de Heeren Staeten van Hollandt ende West-Vrieslandt — het voorsz. werck dapper sullen apprehenderen, ende haer interest daer inne soo hoogh wegen, dat deselvige den voortganck van 't voorsz. desseyen sullen soecken te stuyten, ende met alle midelen helpen afweren.» *Brieven* III, bl. 47. Vgl. bl. 51, 53, 58, 66. — Deze geheele beschouwing is veeleer in den geest der beginselen van de la Court aangaande de onzijdigheid, die steeds door Holland moest worden in acht genomen. (Zie bl. 100 vv., 108, noot 2) dezer verhandeling.

1) Zie over de teleurstelling van de Witt daarover zijnen belangrijken brief aan *Pieter Vogelsangh* van 22 Sept. 1659. *Brieven*, VI, bl. 176.

wikkeld, dien wij derhalve insgelijks aan den Keurvorst te wijten hebben.

In het volgende Hoofdstuk wordt onderzocht: *Wat goede vrugten de beginselen van eene vrije Regeeringe albereids gebaar hebben, sedert de Dood des laatsten Stadhouders ende Capitains Generaal tot den jaare 1662.* Voorerst moet men als zoodanig beschouwen dat het vergrooten der staatsschuld heeft opgehouden en de interessen van 5°/_o op 4°/_o zijn herleid, hetwelk de Regenten, die zelve een groot gedeelte van hun vermogen in Hollandsche fondsen hadden belegd, tegen hun eigen voordeel in 't algemeen belang hebben doorgedreven.¹⁾ Hierdoor is het mogelijk geworden om de geheele schuld in den tijd van 41 jaren af te lossen, wanneer men namelijk het jaarlijksche overschot tot aankoop van schuldbrieven gebruikt. Onder de Stadhouders heeft men ook wel de renten van 6¹/₄^o/_o op 5°/_o gebragt; maar daar 't geen hierdoor werd uitgewonnen tot vermeerdering der krijgsmagt en niet tot aflossing gebruikt is, heeft deze herleiding weinig gebaat.

De tweede voorname vrucht der vrije regering bestaat hierin, dat een groot aantal troepen met eenparig goedvinden van de leden der Unie zijn afgedankt, waardoor bijna *f* 500,000 zijn uitgespaard.²⁾ Wanneer dit geld ook

1) *Aanwijzing*, bl. 493: «het Land is een Wees-kind; en de Regeerders zijn de Voogden van dat Wees-kind.»

2) *Aanwijzing*, bl. 500: «daar uit dan, bij comparatie van 't gepasseerde in den jare 1650, af te nemen is, het geluk van de tegenwoordige tijd, hooven die geene die 't swaard van onsen eigenen Captain Generaal in onsen boesen heeft sien drukken: om dat de oepregte Regeerders van Holland, volgens haar Regt en hunnen plicht, maar een gedeelte van de voorsz. als nu gecasseerde en gereduceerde

tot aflossing gebruikt wordt, zal de geheele schulddelging nog vroeger plaats hebben; hetgeen bovendien reeds te verwachten was wegens de lijfrenten, waarin een gedeelte der schuld bestaat." 1) *Sulks dat wy het Land van Belofte al merkelijk beginnen te naderen; en, in gevalle wy door onse ondankbaarheid en murmureeren teegen God de Heere, en over onsen Moses, ons niet weederom komen te werpen in de slavernye van Egipten de ooverige reise door de Woestyne haest sullen volbragt hebben.*"

Als eene derde vrucht moet worden aangemerkt, dat alle geschillen en twisten, die zoowel tusschen Provinciën als Steden of wel tusschen Regenten van dezelfde plaats onvermijdelijk zijn, nu veel gemakkelijker en sneller zijn gestild en uit den weg geruimd dan ten tijde der Stadhouders, wier belang (*divide et impera*) het dikwijls medebragt om het vuur der tweedragt aan te blazen. 2)

Maar de voornaamste vrucht der Stadhouderlooze regering bestaat daarin, „dat als nu, naar *het waare Interest van Holland, al 't geene uit de inkomsten van den Lande ordinaris en extraordinaris, booven de betalinge van de*

Militie tot ontlastinge van 't Land, en tot een voorbereidinge van de noodige ontlastinge der arme Gemeinte, van haaren halse geschooven hadden."

1) Zie over de nadeelen dier lijfrenten: *H. Hooft Graafland, de staatsschulden getoetst aan de beginselen der staatshuishoudkunde.* Utr. 1831, bl. 56 vv.

2) Tot voorbeeld worden vermeld de geschillen van 1633 in Overijssel, en van 1633 en 1636 in Groningen en Ommelanden; terwijl de *generaale amnestie*, door Holland in 1651 uitgeschreven, nadat het zoozeer door den aanslag van Willem II op Amsterdam was geledeerd, als een bewijs wordt aangevoerd, dat *by de Regeerders van een vrye Republiik* meerder beoogd en naargejaagd werd *het gemeene best*, als de voldoeninge van eenige menschelyke kittelende passien." Bl. 503.

renten en interessen, mitsgaders de resterende geaffecteerde Compagnien *overig is, aangelegd en gebruikt werd tot vermeerderinge en versterkinge van de magt ter zee*, in plaatse dat het voor deesen tot onnutte, ja dikmaals ook voor Holland schaadelijke beleegeringen, en andere expeditien te Velde, naar de ydele glorie van den Capitain Generaal verquist wierde." Dadelijk na den dood van Willem II is men met grooten ijver begonnen voor de zeemagt te zorgen, die nu wel drie of viermaal grooter is dan tijdens den oorlog met Spanje. Daardoor alleen hebben wij aan de ondragelijke rooverijen der Franschen in de Middellandsche zee een einde kunnen maken, en toen zij in 1657 beslag op onze schepen en goederen hadden gelegd, ons *promptelik en reputatieuselyk* uit die ongelegenheid gered. Daaraan alleen is het ook te danken, dat de handel en zeevaart, *niettegenstaande alle de voorgeroerde swaare ongemakken*, nog in reedeliken stand zyn gehouden, en tegenwoordig weer hand over hand beginnen toe te neemen. Sulks dat voorwaar onverdragelik is, de *bottigheid of malitie* van die menschen, die haar over den tegenwoordigen toestand van saaken beklagen, en de voorgaande tyden gelukkiger estimeren als deese."

Ziedaar den zakelijken inhoud der hoofdstukken, van welke de la Court zoo stellig verklaarde de schrijver niet te zijn.¹⁾ Of Johan de Witt daarvoor moet gehouden worden, kan, daar de stijl zich niet bijzonder van dien van de la Court onderscheidt, uit den inhoud alleen niet met zekerheid worden opgemaakt. Het oordeel over onze bemoeijingen in de Oostzee komt niet volkomen met het

1) Zie *Inleiding*, bl. XIII

elders uitgedrukte gevoelen van dien staatsman ¹⁾ overeen; terwijl het niet wel denkbaar is, dat hij zich zelven met Mozes zou hebben vergeleken. Intusschen blijft het mogelijk dat de Witt, zonder de beide hoofdstukken geheel geschreven te hebben, hier en daar iets veranderd en bijgevoegd, of wel aan zijnen vriend een of anderen nuttigen wenk gegeven hebbe.

Wat hier van zij, om drie redenen vooral was de schrijver der hoofdstukken tegen de Prinsen van Oranje; vooreerst als hoofden eener factie, die twist en onrust veroorzaakte; ten tweede als verkwisters van 's lands penningen in eenen noodeloozen en zelfs schadelijken krijg; en ten derde als achteloos omtrent de belangen der koopvaardij. De *Brieven* van de Witt stemmen hiermede volkomen in, en toonen tevens hoe het belang van Holland boven alles bij hem gold. ²⁾ Duidelijker nog

1) Zie bl. 10 v. dezer Verhandeling.

2) Brief aan *van Beuningen* van 6 Oct. 1661 (I, bl. 440): « het gesagh van den Prince van *Oraigne* in den Staet is t'eenemaal tegens de interessen van *Vranckryck*, vermits den gemelde Prince altyds de Engelsehe partye houden sal, soo ten reguarde van syn Naebloetverwantschap aen die syde, als door de opvoedinge van Engelsehe Mannen ende Wyven, die by hem syn, ende by continuatie van de Vooghdyschap van den *Konigh van Groot-Brittannien*, nogh meer ende meer by hem gesteldt sullen worden.» — Brief aan *W. Nieupoort* van 3 Dec. 1633 (III, bl. 150): « Ick oordeele dat wij een groote saeke VOOR DE PROVINCIË VAN HOLLANDT souden hebben uytgewerckt, in cas alle de voorsz. punten by de respective Provincien geapprobeert — konden werden, » (namelyk) « dat by haer Ho. Mog. ende de Staeten van de respective Provincien soude werden geresolveert ende royeren van alle de protesten, ende hovige geschriften op 't punt der bewaste seclusie tegens de Provincie van Hollandt, — Ende dat — Prins *Willem van Nassauw* tot Veldt-Maerschalc gekosen wordende, van haer Hoog Mogende sels by instructie de Wet soude ontfangen, van geene vordere Stadthouderschappen ofte Vice-Stadt-

straalt zijne meening door in de *Deductie tot Justificatie der acte van Seclusie*, meerendeels uit zijne pen gevloeid. ¹⁾ In dit merkwaardig Staatsstuk treffen wij, behalve de reeds vermelde gronden tegen het Stadhouderschap, de reinste republikeinsche ²⁾ gevoelens aan omtrent de gelijkheid van alle burgers, en het openstaan der hoogste waardigheden alleen voor deugd en bekwaamheid. ³⁾ Men mag

houderschappen te mogen bekleden — — mitsgaders (brief van 10 Dec) met soodanige kautelen ende clausulen tot preservatie van de vryheyte ende tot voorkominge van al te groote auctoriteyt in een persoon, beset, als men eenigsints in een persoon soude kunnen desidereren. — Brief aan de Heeren van Beverwaert en van Hoorn van 1 April 1661 (IV, bl. 107): «Dat ick aldaer (n. in Engeland) den naem draege altydt het interest van den Heer Prins van Oranje tegens geweest te syn, komt my niet vreemt voor, aengesien ick het selve altyd gepostponeert hebbende na het interest van den Staet, dikmaels om 't laetste te bevorderen, eenige saeken hebbe helpen pousseren, ende ook andere met stilsitten aengesien, die het interest van syn Hoogheyte in 't bysonder geconsidereert synde, daer mede niet ten besten waren overeenkomende. — Brief aan Johan Boreel van 26 Nov. 1669 (IV, bl. 903): «ick en merk niet, dat haer Ed. Groot Mog. eenighsints inclineren wederom eenige Nationale Regimaelen in te haelen of in dienst aen te nemen, als bij experientie bevonden hebbende, dat soodaenige Militie altydt eenige dependentie blyft houden aan haer Heer ende Meester.»

1) *Wagenaar*, *Vaderl. Hist.* XII, bl. 346.

2) Vgl. *Cicero*, *de republica*, I. II c. XII.

3) Deel II, Cap. V, n°. 1 (*Resol. v. Consid.* bl. 95.) «de principaelste effecten, en de voornaemste vruchten van een rechte vryheyde, ende onbevelekte liberteyte, daer inne bestaende, naer 't oordeel van haer Edele Groot Mog. conform 't eenparigh gevoelen van alle Politieque Schryvers, dat de hoogste digniteyten voor de deucht open staen, ende dat noyt aen ryckdommen, geslachten, qualiteyten van Voor-ouderen, ofte andere bywerselen van de fortune soo veel werde gedeferceert, als aen de vromigheyde, capaciteyte, ende meriten van de Personen selfs.» — Vgl. den brief van de Witt aan de Heeren van Beverwaert en van Hoorn, van 7 April 1662 (IV, bl. 228): «Ick hadde wel gewenscht, dat in de betuyginge van genoeghen over

echter betwijfelen of deze fiere denkwijze bij alle Regenten even zuiver was, en of er zich niet bij velen eene jaloezij tegen den adel onder mengde, wien de burgerlijke aristocraat toch den glans van een beroemden naam niet ontnemen kon.

De la Court stond bij Johan de Witt niet achter. Hij was een echt republikein in den geest der oude Grieken en Romeinen, en zoo hij zich nu en dan door partijzucht tot onregtvaardigheid vervoeren liet, verre was hij verwijderd van eene verblindings, die de gebreken der aristocratische regering niet opgemerkt, of wel uit vooringenomenheid met de Regenten verbloemd zou hebben. Dit blijkt overvloedig uit zijne denkbeelden over de samenstelling der regering en den onderlingen band tusschen

't geene voorsz is, by syne Majesteyt (den koning van Engeland) aen UEd. gedaen, myn Naem niet gespeldt waere geweest, ofte immers, dat UEd. daervan in haere Missi'e aen de Regeringe geen mentie hadde gemaect, bestaende alle myne Glorie, ende 't but van alle myne Actien daerinne alleen, dat ick myne Heeren Superieuren de Staeten van Hollandt ende West-Vrieslandt, ende voor al mede myn eygen selve moge voldoen, waer inne ick niet soude konnen reüsseren, indien ick niet haer Ed. Groot Mog. alleen ende in 't geheel toeschreef, de eerende de kragt van al 't geene by haer geresolveert ende in 't werck gesteldt wordt; ende indien ook haer Ed. Groot Mog., ende alle de Leden van derselver Vergaderinge my niet vry kenden, van alle contrarie gedaghten; ende aengesien UEd. niet onbewust is, HOE LICHTELYCK DE HOLLANDISCHE HUMEUREN IMPRESSIE VATTEN, VAN DAT EEN MINISTER SICH TE VEEL ARROGEERT, ENDE GELYCK MEN DAN SEGHT, DE MEESTER SPEELDT; mitsgaders ook hoe naedeligh soodanige impresien syn, IN EEN VRYE REPUBLYCK, voor allen ende een iegelyck, die aen de Regeringe participeren, ende voornaementlyck, voor den geenen wiens functie maer is Ministeriael. — Zie ook de *Resolutie* van 20 Maart 1657 (bl. 303), waerby bepaald wordt dat men voortaan in verzoekschriften aan hun Edel Groot Mogenden geen eeretitels, 't zij van Jonker, Heeren, Grave, Prince ofte diergelyke, zou mogen bezigen.

Regenten en onderdanen, welke in enkele nog onuitgevene hoofdstukken van het *Welvaren der stad Leijden* ¹⁾ het meest ontwikkeld zijn. Zij verdienen ten slotte nog met een enkel woord vermeld te worden, omdat zij tot eene juiste en volledige kennis van onzen Schrijver zeer veel bijdragen.

Het voorlaatste Hoofdstuk der *Politike Weegschaal*, die, gelijk wij in de Inleiding zagen, ²⁾ door de la Court met eene voorrede voorzien is, waaruit zijne ingenomenheid met dit werk blijkt, draagt het merkwaardige opschrift: *dat eene aristocratie, die allernaest aan de Populare Regeringe komt, gewisselik de beste Regering is.* ³⁾ Alleen de *onmondigen, vrouwluiden, dieners, vreemdelingen, stommen, doven, infamen, arme luiden van almissen ofte in Gods-huizen levende en verdere behoeftigen* worden van de regering uitgesloten. ⁴⁾ Het wordt tevens als een ver-

1) Bijlage E.

2) Bl. XIII.

3) Vgl. *Huber*, de jure civitatis, l. I. Sect. II cap. VIII § 5: « Quod si regimen popolare commodo publico adversum sit, ut fere contingit, operae pretium est, animadvertere, ut *Aristocratia* quam proxime ad *Democratiam* accedens constituatur, modusque administrandi sic adtemperetur, ut inter licentiam Procerum et confusionem multitudinis media via procedatur, quod ut difficile, sic non esse τῶν ἀδυνάτων, exempla tam nostri quam superiorum temporum fecere fidem. »

4) Aldaar bl. 676. — Voor een republikein der XVII. eeuw gaat dit al heel ver. Vgl. *Brougham*, polit. philos. III bl. 87: « The Commonwealth men of the 17th century, like the old Romans, never were very nice in weighing how large a portion of the people influenced the government, or how long their delegates retained the trust in their own hands, and with how little reference to the wishes of the nation at large they exercised their powers, provided the supreme power was in the hands of many, and not of a single chief. »

eischte aangemerkt, dat de regering niet in bepaalde geslachten gevestigd zij. ¹⁾ In de *Aanwijzing* zelve laat de la Court zich over dit onderwerp niet uit; maar uit de medegedeelde fragmenten van het *Welvaren* zien wij dat hij het met zijnen broeder volkomen eens was. Wel gaat hij ook daar op die wijze te werk, dat hij aantoonst hoe het eigenbelang der Regenten met eene beslotene aristocratie in strijd was: maar de afkeer tegen eene inrigting, waarbij de geboorte meer dan de bekwaamheid bij de benoeming tot ambten en waardigheden in aanmerking kwam, en de pligt der Regenten, om het welzijn des volks boven alles in het oog te houden, komen er treffend in uit. Ook heerscht daarin zichtbaar een weerzin tegen volksberoeringen en omwentelingen, die, uit eene laakbare en aanhoudende afkeuring van enkele gebreken in het Staatsbestuur voortgesproten, meestal te gelijk den ondergang van het goede na zich slepen, zonder dat iets beters in de plaats worde gesteld. De la Court was een vriend van langzamen, rustigen vooruitgang, ²⁾ niet door daden van geweld en

1) t. a. p.: « En indien alle andere Ingezetenen tot de Regeeringe wierden toegelaten, meen ik dat men gewisselijk in sodanige Aristokratike Regeeringe soude vinden alle die gewigtige voordeelen der Populare Regeeringe. — En soude men ter contrarie bevryd zyn van alle hier voorgemelde nadeelen der Populare Regeeringe. Gelyk men insgelyks hier soude vinden alle voordeelen sonder de gevoelige gebreken der Aristokratike Regeeringe. — En de onverdragelike *laaldunkenheid* der *heerschende Familien* ofte *Geslagten* soude hier gans weinig plaatse vinden. En boven alle, zouden de gemeene Ingesetenen ontslagen zyn in deze Regeeringe, van alle lasten en ongemakken, haren oorsprong nemende uit de *Monarchale Regeering*, en de drukkende prerogativen der *Edel-luiden* ofte favoriten, waar door over den geheelen aardbodem der gemeene Ingesetenen de rugge werden ingereden. »

2) Vgl. bl. 23.

plotselijke omkeeringen, maar door voorlichting en veredeling der openbare meening verkregen.

Verre dus van met die heftige democraten, die door balddadige omverwerping der bestaande orde van zaken als bij tooverslag eene hersenschimmige maatschappij in het leven pogen te roepen, of met de oligarchisch gezinde Regenten zijner dagen op ééne lijn te kunnen worden geplaatst, moet hij voor een der schranderste en voortreffelijkste republikeinen gehouden worden, op welke onze geschiedenis roemen kan. Het welzijn van zijn geboorte-
grond ging hem innig ter harte; en hoewel het hem niet vergund werd een werkzaam aandeel aan de regering te nemen: op het gebied der bespiegeling heeft hij met onbeschroomden ijver zijne uitnemende talenten voortdurend aan het heil zijns vaderlands gewijd.

BIJLAGE A. 1)

Mr. Gerard van Hoogeveen, Schout der stad Leyden eyr. in materie van Correctie, causeert ende bedaccht voor de Heeren die van de Gerechte der stad Leyden, Pieter de la Court de jonge Coopman gede. in 't selve cas, hem aenseggende ende waerheyt is sulex, dat hij gede. in 't maent van Julius 1648 benevens syn Broeder Jan de la Court in 's Gravenhage door eenen Jan Breeckvelt heeft doen drucken, vercoopen ende onder de menschen doen distribueren ende oock self gedistribueert, seecker fameus libel geintituleert Factum ofte gerechtigheyt van de huysvrouw van Adriaen Heereboort; dat hy ged^e. mede in de maent van October laestleden 't voors. factum geampliciert met een voorreden en verscheydene marginale Ampliatien ende andere byvouchselen door denselven Breeckvelt heeft gedaen herdrukken door ordre, soo hy seyt, van syne ged^{ns}. suster Heerboorts huysvrouwe, ende dat hy noch tenselven tyde door syn ged^{ns}. eygen expres bevel heeft doen drucken seecker ander fameus libel,

1) Zie bl. V der Inleiding. — De Heer B. W. Witewaall heeft dit en de volgende stukken op het Stadhuis te Leiden gevonden, en mij vergund ze publiek te maken.

geintituleert Antwoort op de verdedinge van Adriaen Heereboort hem gegeven door syn swaeger, welcke twee fameuse libellen hy ged^e. mede onder de menschen gedistribueert ende doen distribuieren heeft door de gemelden Brecckevelt; continerende deselve drie boukgens veele vuylichheden, lasterlycke ende injurieuse versierde calomnien, omme daer door, was het doenlyc geweest, wech te rooven ende te verdempen, niet alleen de eere ende luyster, naem ende goede faem van heere Adriaen Heereboort professor philosophiae en subregens in het collegie Theologie van de Ed. Groot Mog. heeren Staten van Hollant ende West-Vrieslandt, maer oock mede van alle syne Vrunden ende alle eerlycke burgeren deser stede met hem kennisse en conversatie hebbende, ja soo verre selfs dat men hem Heereboort door deselve fameuse libellen gesocht heeft te stellen als een schantvleck voor de stadt daerinne hy woont, de vergaderinge daer hy een lidt van is, ende der religie die hy belydt, omme alsoo denselven van alle eere ende de honorable publycke ampten, die hy bedient, te doen destitueren ende alsoo te ruineren, waerdoor de vrede ende ruste der goede ingesetenen deser stadt gestoort ende menichte onlusten ende onrusten tusschen d'ene burger ende d'ander werden verwekt, alles contrarie ende in cleynachtinge van de publicatie in cas subject specialycken gepubliceert den 30 July 1648 voorleden, mits welcken soo concl^t. de heere ey^r. dat de boukxkens hier vooren gemelt verclaert sullen werden te weesen verbeurt, ende dat hy ged^e. daerenbooven sal worden gecond^t. alle de overgeblevene ende ongedistribueerde exemplaren te brengen op het raethuys deser stede, dat voorts hy ged^e. daerenbooven by den voorn: gerechten arbiterycken sal werden gecorrigeert

ende oock naer gelegentheyten ende vereyschen van saecken gestraft, alles in conformité van de voors. publicatie, mitsgaders gecondt. in de costen ter saecke voors. alreede gevallen ende noch te vallen, als oock mede te restituieren de eerlycken vereeringe dewelcke van stadswege aen den aenbrenger sal werden gegeven, gereserveert de heere eyr. uyt den name ende van wege de hooge Overicheyt sodanich recht ende actie als hem uyt derselver name ten laste van de ged^e. vermogens de beschreven rechten ende placcaten deser Lande is competerende, ommé deselve te institueren daer ende sulcx hy te raden werden sal.

Bode mitte roede der stadt Leyden ghy sult u van wege my onderges. transporteren aen de persoon van Pieter de la Court de jonge ende denselven wettelycken insinueren dat ick den eysch ende concl. by my voor desen 't synen laste in materie van correctie genoomen, ende daer op noch niet en is geantwt, raetsaem gevonden hebben te verminderen ende te veranderen sulcx ende gelyck uyt den bovenstaenden eysch ende concl. te sien is; dachvaert daaromme de voors. la Court ten eynde hy op donderdage toecomende, wesende den 18 martii, in persoon de Clocke negen uyren 's mergens sal hebben te verschynen voor de Ed. Heeren die van de Gerechte op 't raedhuys deser stede, ende dat hy aldaer op denselven verminderden ende veranderden eysch en concl. sal hebben te antwⁿ. ende voorts te procederen als naer style in materie van correctie gebruyckel. is; laet copie van desen voors. eysch ende relateert u wedervaren. Act. den 17 martii 1649.

G. V. HOOGEVEEN.

1649.

Op ten XVII martii 1649 's morgens de clocke acht uyren heb ick onderges. gedachvaart Pieter de la Court de jonge omme te compareren voor U myn Erentf. Heeren die van de gerechte deser stede Leyden jegens donderdage eerstcomende 's morgens ten negen uyren, met die gedagden. Jan de la Court, mitsgaders den eys hem voorgel. op matory van correctie ende hem van alles cotype geleverd; die voorges. Jan de la Court gaff tot antwoord: ick neem die niet voor myn ende voor myn broeder aen. Actum als boven by my

CLAS CLASSEN VAN DORP

bode mettie roede

1649. 1)

BIJLAGE B. 2)

*Aen d'Ed. Achtbare Heren van de Geregte
der stad Leiden.*

Geeft met behoorlike Reverentie te kennen Johan de la Cour koopman alhier, hoe dat tusschen den Heer Officier als eischer in materie van correctie ende den suppliant als verweerder different is ontstaan ter sake van seker boukien, dat by de suppliant soude syn doen drukken ende uitgeven na de publicatie uwer Achtbaarheden, ende gemerkt den suppliant daar geen auteur van

1) Dagvaardingen van gelijken inhoud hebben ook gekregen Johan de la Court en de boekdrukker van Breeckvelt.

2) Zie bl. V der Inleiding.

is, ende niet heeft doen drukken nog uitgeven, soo meent hy dat de gemelte Heer Officier geen actie en competeerd, ende dewyle hy suppliant evenwel niet garen proces soude sustineren, soo versoekt hy ootmoedelik dat uwe Achtbaarheden met dese syne verclaring gelieven te nemen contentement, ende daarmede de proceduren van de voornoemde Heer Officier te doen cesseren, 't welck doende sal de suppliant dubbeld over redenen hebben om UE. Achb. te bedanken ende sig te seggen

Uwer Achtbaarheden

seer verpligte en ootm. Onderdaan,

JOHAN DE LA COUR.

BIJLAGE C. 1)

*Aan d'Eedele Agtbare Heeren, van den
Geregte der Stadt Leyden.*

Geeft met behorelyke Eerbiedinge te kennen Pieter de la Cour de ionge, koopman alhier, hoe dat tusschen den Heere Officier deser stede als eisscher in materie van correctie, ende den suppliant als verweerder, different is ontstaan ter sake van seker Boukien, dat naa de publicatie uwer Agtbaarheden by den Suppliant soude zyn laten drukken ende uitgeven. Ende gemerekt dat naa de gemelte publicatie wel vier schriften tegen den suppliant ende syne naaste vrenden, in druk waren uitgegeven, sonder dat

1) Zie bl. V der Inleiding.

d' Autheurs, Drukkers, ofte Boeck-verkopers waren gecauseert, meende de suppliant dat den gemelden Heere Officier geen actie competeren soude over een schrift, dat tot wederlegginge der voorgaande soude uitkomen. Voornementlyk dewyl de suppliant eerst geaggredieert ende aangerandt zynde geworden, geen de minste Intentie heeft gehad door dat Boukien, d' Eere, luister, naam ende faam van syn Heer Swager te benemen. Maar ter contrarie dat het Boukien toen eerst is in 't ligt gekomen, als 't scheen dat de Eere des suppliants ende syner naaste vrenden tegen calumnieuse schriften, die selfs naa de publicatie uitquammen, niet anders en konde verdedigt worden, komende 't selfde Boukien evenwel in 't ligt, door ignorantie des suppliants, vermits hy van den inhoud der publicatie uwer Agtbaarheden niet wel onderregt zynde, selfs die nog gehoord, nog gelesen had; Jaa komende 't selve Boukien in 't ligt tegen des suppliants eigen inclinatie ende met voorgaande presentatie door twee Eerwaarde mannen aan synen Heere Swager gedaan, van 't selve te sullen stuiten: Indien syn Heer Swager mede geliefde van schryven op te houden.

Niettegenstaande heeft het den Heere Officier gelieft de Eerste schryvers voorbygaande, den suppliant alleen in materie van Correctie voor Uwe Agtbaarheden te citeren; Ende alsoo den suppliant niet garen ter sake voorschreven verder proces soude sustineren, als nooit intentie gehad hebbende sig tegen d'Ordonnantien Uwer Agtbaarheden — — ¹⁾ gedaan, abusivelyk te zyn geschied. Versekerende dienvolgende Uwer Agtbaarheden, sig selven in toekomstige naarstelik te sullen wagten van ietwes te begaan, dat soude mogen strekken tot eenige de minste kleinagtinge

1) Hier schijnen eenige woorden te ontbreken.

*Verzocht
ende om uit bevindende, 1 gem naa de
publicatie uwer Agtbaarheden gedaan is,*

uwer Achtbaarheden Keuren, wetten of Ordonnantien. Versoekende ootmoedelyk dat uwe Agtbaarheden met syne verklaringe gelieven te neemen contentement, ende daarmede de proceduren des gemelden Heere Officier te doen cessereren, dit doende sal de suppliant dubbel over redenen hebben uwe Agtbaarheden op 't hoogst te bedanken ende sig te seggen

Uwer Agtbaarheden

Seer verpligte ende ootmoedige Onderdaan,

PIETER DE LA COUR.

BIJLAGE D. 4)

By Mr. Gerrit van Hoogeveen, Schout der stadt Leyden, aen die van de Gerechte in materie van correctie beclaecht synde Pieter ende Jan de la Court Cooplyden, gebroederen, ende Jan van Breeckvelt Bouckverkoper in 's Gravenhage, ter oirsaecke by de voorn. broeders waeren gedaen drucken ende by den voorn. Boeckverkoper gedruckt, seekere twee bouxkens geintituleert, het eene factum ofte gerechticheyt van de huysvrouwe van adriaen Heereboort, het andere geintituleert, Antwoort op de verdedinge van Adriaen Heereboort, contrarie het expres verboth by die van de Gerechten tegens het drucken van soodanige bouxkens gemaect, ende op den XXX July laestleden naer voorgaende Clockegeslach van het raedthuys deser stede

4) Zie bl. VI der Inleiding.

gepubliceert, soo hebben de gemelte Pieter ende Jan de la Court aen de voorn. Gerechte gepresenteert twee requesten, bij dewelcke te weten Pieter de la Court, naer gedaene schultkenninge, ende Jan de la Court, naer gedaene ontkenenisse, elk respectivelyek versoucken, dat de proceduyren van den Schout mochte werden opgehouden ende gesteuytet. Welcke requesten in de vergaederinge van die van de Gerechte voorgelesen synde, soo is by de Burgemeesters deselfde in bedencken gegeven, of, reguart genomen dat de voors. respective requesten ende versoucken by de voorn. Pieter ende Jan de la Court werden gedaen ende gepresenteert ante litem contestatam, dat mede de differenten dewelcke oirsaccke gegeven hebben tot het schryven van de voors. bouckkens seer naer gealicerden syn betreffende, ende als noch uytstaende, omme des te beter te komen tot slissinge ende bevredinge van de voors. differenten ende geschillen, of sulcx niet beter ende geraetsamer was dat het proces ter dien oirsaecken den sup^{ten} bij den Schout gemoveert, by andere wegen als by definitive sententie werde geassopieert ende uyt de wech geleyt. Waerop by de voorn. Gerechte wesende gedelibereert, hebben deselfde de voors. saecke verklaert te wezen composibel, ende dienvolgende den schout deser stede geauthoriseert, omme over de voors. saecke met de gedens en supplianten te mogen transigeren ende composeeren, mits dat door de voors. transactie ofte compositie werde geextingueert ende te niet gedaen alle actien ofte aenklachte van wat natuyre ofte hoe die soude mogen genaemt wesen, den voorn. Schout door ofte over het schryven van de voors. bouckxkens competerende, dat mede den schout van het gelt 't welck hy ten dien oirsaecke by compositie ofte transactie sal komen te bedingen, ten behouven van

den armen sal moeten uytkeeren eene somma van twee hondert Guldens, des soo sullen de voorn. ged^{ens} en supplianten, alvorens tot de voors. compositie te mogen werden ingelaeten, den Heere professor Heereboort haren swaeger hebben te verklaren ende erkennen te zyn een eerlyck man; ende omme de voors. resolutie de opgemelten Pieter ende Jan de la Court bekent te maecken, is goetgevonden dat zy beyde voor de Burgemeesters zullen werden ontboden ende hun by deselfde (alvorens de voors. verklaringe afgevordert ende bekomen hebbende) sal werden bekent gemaeckt, dat die van de Gerechte de saecken tusschen haer ende den voorn. Schout uytstaende hebben verklaert te wesen composibel, ende dat zy dienvolgende met den Schout daarvan zullen vermogen te transigeren, mits dat het selfde geschiede voor paeschen, op peyne dat de voors. tyt verstreecken synde in de voors. saecke sal worden voort geprocedeert naer gewoonte.

Aldus geresolveert den XXII Martii 1649.

Welcken volgende Pieter ende Jan de la Court opten XXIII daeraenvolgende voor Burgem^{ren}. ontboden ende Pieter daer alleen verschenen synde, soo is den selfden by Burgem^{ren}. de voors. verklaringe afgevordert geworden, doch alsoo den voorn. Pieter de la Court difficulteerden dienaengaende yetwes te resolveeren, sonder alvorens de voors. saecke met syn vaeder, (die hy seyde buyten de stadt te wesen) te hebben overwogen ende gecommunicert, soo is hem by den Burgem^{ren}. daartoe tydt vergunt tot den XXV daeraenvolgende.

Ten welcken dage de voors. Pieter de la Court wederom voor Burgemeesteren verschenen synde, heeft aen

deselfde bekennt gemaect de voors. hem afgevorderde verklaringe om vele ende verscheyden oirsaecken (sonder nochtans deselfde te verhaelen) niet te kunnen doen, doch dat in plaetse van dien by hem was geconcipieert ende ontworpen de naervolgende schriftelycke verklaringe:

formula sub conditione etc.

Alhoewel ick in myn eygene gewisse volkomen overtuicht ben, ten hoogsten verongelyckt ende geinjuriert te zyn, soo in myn privé persoon, als in de persoonen van myne naaste vrienden, niet te min alsoo een goet Christen gehouden is indachtich te zyn den Christelycken lessen, *hebt uwen vianden lief, segent se die u vervloecken, doet wel die geenen die u haeten, ende bid voor dengeenen die u geweld doen ende die u vervolgen*, soo verclare ick dienvolgende niet genegen te zyn haat ofte toorn tegens mynen Hr. swager te voeden, maar dat ik neffens die geenen welcke gaarn kinderen huns hemelschen vaeders soude syn, hem van herten vergeve alle hetgeene waarmede hy my geledert heeft; biddende God den heer dat hy het hem insgelyckx gelieve te vergeven, opdat wy beyden soo doende erfgenaemen mogen werden des eeuwigen levens.

Welcke verklaringe by den Burgemrs. ten voors. dage overgenomen synde, hebben deselfde opten XXX van deselfde maent gedaen rapport aen die van de Gerechte van hun voors. wedervaeren, ende voors. verklaringe in de vergaederinge van die van de Gerechte by den Secretaris doen voorlesen, waerop by de voorn. Gerechte zynde gedelibereert, hebben d' selve verstaen, dat men met de voors. verklaringe behoort te nemen contentement,

ende dienvolgende goet gevonden, dat by de Burgem^m. den voorn. Pieter de la Court sal werden bekend gemaect, dat die van de Gerechte de voors. saecke hebben verklaert voor composibel, ende dat dienvolgende met den eersten met den schout dienaengaende sal mogen werden getransigeert, ofte dat by faute van dien in de voors. saecke by de voorn. Gerechte in materie van Correctie sal werden voort geprocedeert ende gedaen zulk als sy luyden sullen bevinden te behooren.

Welcke voors. resolutie ten zelven dage den voorn. Pieter de la Court, ten dien eynde voor Burgem^m. ontboden zynde, is bekend gemaect, dewelcke oock aengenomen heeft zich daer naer te zullen gedragen.

Actum den voorn. XXX Martij 1649.

BIJLAGE E.

Fragmenten uit het Welvaren der Stad Leiden, welke door den Heer B. W. Wittewaall in zijne Proeve enz. niet zijn opgenomen.¹⁾

CAP. VI. DAT DE FONDAMENTEN DER POLITIE NIET STRIJDEN TEGEN DE FONDAMENTEN DER RELIGIE.

„Dewyl alle menschen eerst sig zelven, ende daarna

1) De Heer Mr. P. H. de la Court te Utrecht, die mij met de meeste welwillendheid het gebruik van zijne handschriften heeft toegestaan, heeft mij tevens vergund deze nog onuitgegevene fragmenten als Bijlage te plaatsen.

anderen behoorden te beminnen, soo moeten de Regeerders ook boven alle 't Welvaren hunner *eigen Onderdanen*, ende daarna anderer naburige menschen besorgen. Maar omdat wy geen *Engelen*, nog de Regeerders *Goden* zyn, en kunnen wy alle het gewenschte goed omtrent andere menschen niet doen, nogte zy vremde Onderdaanen regeeren, ofte goede zinnen geven. Waardoor het dikwils gebeurd, dat nog wy ons eigen selven, nog de Regeerders haar eige Onderdaanen, konden beschermen, tenzy met anderen te ruineren: en die hetselven pleegen, *Moderamine inculpatae tutelae*, door noodweer, zyn aller eere waardig. Op dese gronden en soud ik, niet alleen iemand die my met wapenen overvald, tot bescherming myns levens mogen dooden, maar dat meer is, *Indien iemand in een hongurig belegerde stad, door gramschap vervoerd, van my, die apparentelik met myne familie van honger zoude moeten sterven, voor brooden, die hem alsoo noodzakelik waren, begeerde te koopen een zwaard om daar mede tegen zyn medeborger te vegten, soude ik dat niet behooren te doen, al was de apparentie dat hy selfs door het zwaard, of wel daar na met zyn familie, van honger zoude sterven?* Het is warelik zeer duister, hoe veel een ieder tot zyn eige conservatie moet en niet zeer klaar hoe veel een ieder mag doen. Maar tenzy men *God*, ende alle *naturelike wetten* lochenen wil, is kennelik, ende buiten twyfel, dat men zyn eige familie, *Wyf ende kinderen niet abandonneren mag*, maar conserveren moet, al zoude daaruyt de ruine van een andere en meer familien ontstaan: En nogtans moeten wy, ook van onse actien, niet alleen *Gode* en ons *eigen gewisse*, maar ook der Hooge Overheid rekening geven; want voorwaar hoe kunnen eenige civile obligatien, tot conservatie van ons selven ingevoerd, by

ons haar kragt behouden, als wy, alleen door de selven naer te komen, souden te niet gaan? Eeven eens staat het met allen, en insonderheid onse Regeerders van Leyden, sy moeten ernstig wenschen enz. (Het vervolg van dit Hoofdstuk is gedrukt in de *Proeve* van den Heer B. W. Wittewaall, bl. 149 v.)

CAP. VII. HOE VERRE DE OVERIGHEID TOT CONSERVATIE
HUNNER ONDERDAANEN MAG GAAN.

Jaa dat meer is, 'tgunt voor particulieren het verfoeyelikste ende goddelooste schelmstuk zoude weesen, is dikwils voor de *Hooge Overigheid* een loffelike ende by God aangename Heldendaad; alsoo noodweer, moderamen inculpatae tutelae, haar niet alleen geoorloofd is tegen haare eige onderdaanen, maar in tyden van nood, ende tot noodige conservatie van hare Republik, is haar ook op vreemde Regeerders ende Onderdanen alle offensie, ten deesen einde strekkende, geoorloofd. 1) Hier geldt, *non refert qua sed quo. Dolus an virtus quis in hoste requirat*; daar legt nietwes aan gelegen wat weg men inslaat als men wel eindigt, en vermits alle menschen, die sig tegen onse noodwendige conservatie stellen, onze vyanden zyn, mogen die door de Hooge Overigheid bedroogen, overweldigd ende gedood werden.

Dit zyn die *Virtutes Heroicae*, deugden der Helden, daar men op de akademien zoo veel ende met zoo weinig kennisse van spreekt. En voorwaar, indien die God-

1) In eene kanteekening staat hierbij: • Indien Regeerders verplicht zyn haar eige Republik te conserveren, soo zyn alle middelen, daar toe noodwendig, geoorloofd. •

delike Helden, *Mozes* ende *Josua*, tot conservatie van het Joodsche volk, *jure naturali*, volgens het regt van de nature, mogten dooden alle *Cananiters*; soo kan ligtelik geloofd worden, dat de Goddelike wet ende openbaringe haar, als executeurs der Goddelike justitie, verplicht heeft te vernielen alle Manspersonen, 't zy jong of oud, ende alle man-bekend-hebbende vrouwluiden, om soo doende hare landen, steden ende maagden te kunnen besitten. Maar indien het selven tege het naturelik regt streed, soude swarelik kunnen werden begrepen, voornementlik door iemand die nooit in sich selven eenigen prophetischen yver heeft gevoed, *hoe God de Heer zyn eigen, eeuwigdurend in ons geplant ligt, door eenig nieuw-schynend ligt tot duisternisse soude kunnen maken; dewyl het een nooit door het ander vernietigt, maar wel verbeterd schynd te kunnen werden.* Immers is waaragtig dat het zelve, voor de gemene Israëlitzen, geen particuliere inspiratie hebbende, een ongelovelike ende zeer harde zaak zoude geweest zijn, *te moeten gehoorsamen aan Mozes ende Josua, in tgunst zy tegen het ligt der nature quaamen te gebieden.* Namentlik, *te dooden volkeren, soo goed, ende onnosele kinderen, beeter als zy selfs waren,* daarenboven souden bygevolge alle de Israëlitzen met waarheid, op het naturelik ligt wel gefondeerd, voor onnaturelike, wreede ende goddelose menschen onder de Heidenen hebben kunnen werden uitgekreeeten. *quod alii in me, id. mihi in alium licet*, dat een ander op my, is my op een ander geoorloofd, is niet min waaragtig, als, *quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*, Doet eenen anderen niet, 't gunt gy niet wild dat een ander u doe. Ende even soo waaragtig is ook, dat men op een ander gebruiken mag alle wapenen, die hy op ons,

in soodanige gelegenheid, gebruiken zoude; tenzy men in den natureliken stand den eenen mensche boven den andere eenig voorregt toeschrijven wil; ende ten zy men zegge, dat hier geen rigtsnoer van eenige billikheid gevonden kan worden, maer dat men regtveerdigen moet alle daaden, die God met een goede uytkomst kroont, in gevolge van het spreekwoord: *Magnum et felix scelus, virtus vocatur* — Gelukt het wel, soo is 't Romeinsch, soo niet, een schelm-stuk. Dat verre zy. — Immers is kennelik dat de Hooge Overigheid, buiten alle particuliere revelatie, ende boven alle geschreve wetten zynde, allesins het naturelik regt gebruiken mag, sonder eenige andere wetten, dan die de nature leert, onderworpen te zyn.

CAP. VIII. VAN 'T GUNT DE REGEERDERS DER STAD LEIDEN OMTRENT SIG SELVEN MOETEN DOEN.

Met deese maximen soude Leiden op zeer teere middelen van subsistentie lang kunnen staan, voornementlik indien de Regeerders zig niet alleen, *ten aansien van een derde*, wel dragen; maar *op hun eigen zelfs* ook zorgvuldig arbeiden, altyd indagtig zynde hunne *eyge baat-* ende *eer-sugt* soo in te toomen, dat zy niet gedynen, tot deeser noodige fundamenten omweringe, ende verstrooyinge van zoo veele duysenden Onderdaanen, nu met eerlike, gevarlike en beswarelike middelen aan den kost geraakende, ende daarenboven zoo veele tot bescherminge der Republike contribuerende. Het welk des te noodzakeliker is, dewyl door dat versuim, de ondergang der Regenten en hunner afkomelingen daarop zoude moeten volgen, waar voor zy, in plaetse van beklaagd ende

geholpen te worden, verdienen zouden van God ende den menschen vervloekt ende gestraft te zyn.

CAP. LXVII. IEMAND DOOR WETTEN VAN DE REGEERINGE TE SECLUDEEREN IS DEN REGEERDERS ZEER SCHADELIK.

Vermits in welgestelde *Aristocratische Regeeringen*, daar niemand uit kragt van geboorte, maar yder door keur, toe is geregtigd; de keur behoort te vallen op de bequaamsten, ende het een seer aanstootelike saake is, dat iemand soo veel van zyn eige bequaamheid tot de Regeeringe, sig laat voorstaan; dat hy voorbygegaan weesende, soude durven seggen verongelykt te zyn: soo is het aan de andere zyde ook een zeer aanstotelik, ende gansch gevarelike saake; *dat een klein getal menschen oopentlik door wetten derft verklaaren, dat zy alleen tot de Regeering bequaam, ende geregtigd zyn.* Want alle die soo doende door wetten gescludeerd werden, alsdan door een gemeen interest teegen de Regeerders worden aanegekoppeld; ende schynen de gescludeerden alsdan, met eeren te kunnen vergelykenissen maken, tuschen de bequaamsten uit den hare, ende de onbequaamsten onder de Regeerders. Ende als de steden zeer volkrijk, ende de Regeerders ofte pretendenten tot de Regeering, in zeer kleinen getale zouden wesen; gelyk dat beiden hier ter stede zoude zyn, — soude hetselven een zeer gevarelike, — ende voor de Regeerders een ruïnense saake werden bevonden: indien door eenig geval, deese geaffronteerden, ende teegen de Regeering misnoegde Borgers, quamen by een te vergaderen; Want die vergadering alsdan niet zoude scheyden, sonder eenige essentiele ende groote veranderingen in de Regeering te hebben gemaakt.

Ende dienvolgende, soo is in alle manieren noodzake-

lik voor den Regeerders; *dat zy het dessein van de Regeeringe aan haare familien vast te maken, als het grootste secret der Republike, in haaren borst smooren;* niet alleen omdat het naar meenedigheid schynd te smaaken, dat men een generale eed, van den bequaamsten voor deeser steede Regcoring te sullen kiezen, bepaald tot zyn eigen particulier voordeel: maar ook, *omdat haare magt des te meer arbitrair, ende grooter is, als de selven door geen wetten in het kiezen bepaald werd.*

Daarenboven sal men klareluk zien, soo lang eenig considerabel voordeel aan de Regeering vast is, dat dit gemeen interest, alsoo kragtig als eenige wet, de Regeering aan de regeerende familien zal vast maken: Ende daar de Regeering schaade soude kunnen geven, sullen de Regeerders, gelyk als voor deesen, de magistrature ook door nieuwe seeven-jarige poorters kunnen doen bedienen.

Eindelik is ook waaragtig, dat die nu in voorspoedige tyden, door deese vrye keus worden voorby gegaan, weesenden in grooten getale, daar door des te min reeden hebben, om misnoegd te wesen, dat men haar in het kiezen van een ofte weinig persoonen, heeft over het hoofd gesien; tenzy deselven, de naam van bespottelik laatdunkende, ende onverdragelik eergierig verdienen: Behalven dat veele sig met die ydele hoop, van gekoosen te sullen, of mogen werden, voedende, daardoor de Regeeringe des te meer toegedaan zyn.

Sulks in alle manieren klaar is, *dat de Regeerders door een arbitraire keur, haare partyen verminderen, ende magtelooser maken:* vermits deselven soo doende, veel meer werden gedeeld; Ende *dat sy ter contrarie, veel meer ingesetenen, soo in voor, als tegenspoedige tyden, aan de regeeringe verpligten.* Waardoor dese forme

van regeeringe, gewisselik langduriger sal wesen, ende de voordeelen der Regeeringe veel seekerder in hare familien sullen werden gecontinueerd.

CAP. LXXIX. DAT EEN ONDERDAAN MOET TE VREEDEN ZYN
MET DE REGEERING, HOE GEBREKKIG DIE OOK ZY.

Dus gesprooken hebbende *van tguut tot het welvaaren der onderdaanen en Regeerders behoord*; schynd nog te resteren, *dat men de gedagten eigentlik over de Regeeringe deser stede late gaan*, ende met een aanwyze, *dat de regeering in zoo een ongelyke heersching van zoo weynig menschen niet bestaan kan*, menscheliker wyze gesprooken, omdat die *dominatio paucorum*, indien zy te conserveere is, niet kan worden staande gehouden, dan *met alle voordeelen der Regeeringe over alle de Leeden gelykelik uit te deelen*. En de *Genereusen*, die haar eige magt ten voordeele der *vryheid* ende des *Vaderlands* souden willen verminderen, sullen in deese boose wereld nooit zoo veele in getale zyn, *dat zy de ambitieusen souden kunnen overstemmen*, waarom *die ongelyke magt, (?) ende menschelike begeerlikheid*, gewisselik eenmaal zal uitbersten, soodanig dat de swakste party, door der sterker geweld ende Tirannie sig genoodzaakt sal oordeele de onderdaanen te hulp te roepen.

Sulks het dienstig zoude schynen te zyn wel te overleggen, *of deese regeeringe niet zoude te brengen zyn tot een onveranderlik geruster, ende gemakkeliker forme, soowel voor de Regeerders als voor den Onderdaanen*: maar dat komt niemand toe als den Regents zelfs, en hoewel ik misschien daar meer van heb gesprooken als myne conditie betaamd, soo is dat niet geschied, met

voornemen om myn *Vaderland* te beschaadigen, want voorwaar, *altyds sal ik vervloeken een onderdaan die verandering in de Regeeringe tragt te brengen*; al wat hy doen moet, is God om een goede regeering bidden, ende sig te vreedde houden, met zoodanige als die is. *Genereuse, Voorsigtige ende Goedaardige Regenten, kunnen somtyds daar iets goeds in doen*, maar goede gelegenheid moeten zy daartoe afwagten; want by mislukken, ruineren zy gemeenelik haar selven, ende haare getrouwste vrienden, alsmede de eerlikste Burgers, ende *de Boose alsdan de regeering alleen inkrygende fatsoeneren die naar haare verkeerde passien*. Waarom het misschien de Regeerders zelfs ongeraden is, daarna te tragten. Wel doen zy die grooter verloop beletten. Volgens het Monnike spreekwoord: *Qui vult bene et feliciter vivere, semper bene loquatur de domino priori, faciat officium suum taliter qualiter, et sinat mundum vadere sicut vadit.*

Die de wereld laat hebben zyn loop

Heeft in het eind de beste koop.

Want *multa scire, pauca exsequi*, veel weeten en weinig doen, is een der beste en noodzakelikste maximen in de politic. Sulks men gewisselik allen onderdane als een zeer noodzakelike en misschien ook den Regeerders als een seer heilsame lesse wel soude mogen inscherpen het rymtjen des Heeren van Pibracq: ¹⁾)

1) Vgl. de *Consideration van Staat ofte Politieke Weegschaal*, bl. 681, waar hetzelfde versje wordt aangehaald, maar de voorgaande monniken-spreuk anders wordt vertaald. Het laatste Hoofdstuk van dit werk komt zeer wel met dit LXXIX van het *Weloaren* overeen, hetgeen het vermoeden bevestigt, dat Pieter bij de uitgave van de werken van zynen broeder daarin veel heeft veranderd en bijgevoegd. Zie *B. W. Witewaall*, *Proeve*, bl. XVIII.

Aime lestat tel que tu le vois estre,
 S'il est *Royal* aime la Royauté;
 S'il est de *peu* ou bien *Communauté*
 Aime l'aussy car Dieu t'y a fait naistre.

Hebt gy *een Heer* zoo voeg u na zyn Wet:
 Syn *weynigen* aan 't hoogste roer geset,
 Of geld de *Borgerstem*? smaalt niet, dank God
 Die u daar levens gaf of vryheids lot.

THESES.

I.

Probanda mihi videtur eorum opinio qui statuunt, justam causam in traditionibus necessariam aliud non esse quam voluntatem domini, negotio vel facto declaratam.

II.

Locator non habet jus pignoris in frivola secundi conductoris, neque habet pignus pignoris.

III.

Pactum non est naturalis obligatio.

IV.

In legibus nostris interpretandis ratio quidem saepe habenda est grammatices, non ita tamen ut logicen aut historiam superet.

V.

Statuta personalia peregrinum in patria nostra sequuntur.

VI.

Uxor renuntiare non potest communioni damni et lucri.

VII.

In fideicommissariis hereditatibus jus expectantis pendet a morte fruentis.

VIII.

Nec facto nec jure opus est ut in societate mercatoria, quae sub ratione sociali contrahitur, ipsi socii decoctores fiant, quoties ipsa societas in eam conditionem incidit.

IX.

Si dies solutionis in cambio non sit expressus, solvendum est ad *visum*, non ad *usum* qui dicitur.

X.

Reus absens condemnatus impensas offerre debet, si in oppositionem veniat.

XI.

Libertas publica est munimentum libertatis civilis.

XII.

Janus de Witt haud improbandus est, quod in Guilielmum III avitam Gubernatoris dignitatem conferri noluerit.

XIII.

Poena mortis nec justa est nec necessaria.

XIV.

Jus appellandi ad causas quoque criminales extendendum est.

XV.

Nostram facimus sententiam Jurisconsulti de le Bidart de Thumaide (des vices de la législation pénale Belge, Mons 1843, p. 162 :) «Le juge d'instruction ne devrait pas être admis à déposer, comme témoin, dans une procédure criminelle ou correctionnelle faite par ses soins, et sur des faits dont il n'a eu connaissance qu'en sa qualité de magistrat chargé de l'instruction.»

XVI.

Usus navium praedatoriarum improbandus est.

XVII.

Placita oeconomopolitica, quae defendit Petrus de la

Court, acerrimus licet liberae industriae in patria sua propugnator, nituntur theoria bilancis sive trutiniae mercatoriae, quam vocant.

XVIII.

Mercatura interna divitias auget.

XIX.

Male statuunt, qui opificum fabrorumve peregrinorum operas conducere vetant.

XX.

Tributum, quod tantum reditus premit, (inkomen-belasting) cetera tributa et vectigalia excipere nequit.